

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Історико-філософський факультет**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 45

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

2022

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Рекомендовано до друку Вченою радою Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 27 травня 2022 р.)

Редакційна колегія:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, професор кафедри культурології та міжкультурних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Дичковський С.І. – доктор культурології, доцент, директор Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Педагогічного факультету Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та філософії історії Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Кабардін А.В. – в.о. голови Наукового товариства студентів та аспірантів Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, студент

Мелешенко Т.В. – кандидат історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Мєднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Савельєв В.Л. – доктор історичних наук, професор, декан Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

Яценко О.Д. – кандидат філософських наук, доцент, заступник декана з навчально-методичної роботи Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (20 травня 2022 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференції ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Альчук М.П. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка

Овчарук О.В. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та міжкультурних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Упорядники:

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства Історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Можгін Віктор – міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 45. – Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022. – 152 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
ISBN 978-966-999-258-1

© Автори статей, 2022
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2022
© Видавництво ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022

NATIONAL PEDAGOGICAL DRAHOMANOV UNIVERSITY
Faculty of History and Philosophy

HUMANISTIC CORPUS

Issue 45

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

2022

Recommended for publication by the Academic Council of the Faculty of History and Philosophy of the National Pedagogical Drahomanov University (protocol № 6 of May 27, 2022)

Members of Scientific Board:

Herchanivska P.E., Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Professor of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications of National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

Hlushko T.P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Dychkovsky S.I., Doctor of Sciences in Cultural Studies, Associate Professor, Director of the Institute of Practical Cultural Studies and Art Management of the National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

Dolynska L.V., PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Faculty of Education of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Education of Ukraine

Drobot I.I., Doctor of Sciences in History, Professor, Chair of the Department of History and Philosophy of History, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Kabardin A.V., Chairman of the Scientific Society of Students and Postgraduates of the Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University, student

Meleshchenko T.V., PhD in History, Professor, Assistant Dean of the Faculty of History and Philosophy for Academic and Research Affairs, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Mednikova H.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Theology and Religious Studies, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Savelyev V.L., Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Syniov V.M., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of National Pedagogical Drahomanov University, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

Yatsenko O.D., PhD in Philosophy, Associate Professor, Assistant Dean of the Faculty of History and Philosophy for Educational and Methodical Affairs, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

This collection features scientific articles based on materials of the XIV International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (May 20, 2022), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Alekh Maria, Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Theory and History of Culture, Ivan Franko National University of Lviv

Ovcharuk Olha, Doctor of Cultural Studies, Professor, Head of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications of the National Academy of Management of Culture and Arts

Compiled by:

Rusakov Serhii, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Theology and Religious Studies, Faculty of History and Philosophy of National Pedagogical Drahomanov University

Możgin Wiktor, mgr, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 45. – Kyiv: NVP Interservice Publishing House, 2022. – 152 p.

ISBN

© Article authors, 2022

© National Pedagogical Drahomanov University, 2022

© NVP Interservice Publishing House, 2022

PHILOSOPHY

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДСТВА – АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПИТАННЯ

Рубан Ольга В'ячеславівна,

викладач методист, кандидат філософських наук

«Сумського фахового коледжу

Сумського національного аграрного університету»

rubanrov@ukr.net

Світ, на сучасному етапі, має величезні досягнення в технічній сфері, що є наслідками науково – технічної революції та технічного прогресу, але водночас, наше покоління є представниками епохи не тільки швидкого розвитку технологій і наукового прогресу – значних технічних можливостей, а й негативних наслідків, які є продуктом цього прогресу. Біосистема не встигає самовідновлюватись та самоочищатися; додаємо демографічну проблему, пов'язану з нерівномірним заселенням населення Землі, кількість якого, в деяких місцях нашої планети, перевищила критичну межу, як «над» так і «не до». Незважаючи на діяльність громадських активістів, різного рівня еко організацій державного і міжнародного рівнів – питання екології стає першочерговою проблемою людини і людства на сучасному етапі розвитку – бо це питання життя та смерті нашої цивілізації. Особливого значення екологічна тема набуває в умовах війни – актуалізуючи всі напрямки.

Саме тому формування екологічної свідомості, екологічної культури і, як результат, культури екологічного мислення молодого покоління – стає в пріоритеті та належить до найважливіших та найвідповідальніших завдань сучасності. Цей процес не є швидким, але системна, цілеспрямована масштабна робота та робота над собою буде мати результат – формування індивідуальної та суспільної еко свідомості, особистості здатної мислити і діяти екологічно – не шкодячи собі та оточенню.

Осмисленням екологічної проблеми як важливого елемента в системі загальнолюдської культури знайшло відображення в працях Є. Андроса, О. Вербицького, Е. Гірусова, А. Горлова, Л. Лук'янової, М. Моїсєєва, А. Урсул, А. Фадєєва. Над проблематикою працювали та працюють Ю. Злобін, І. Костіков, С. Малимон, М. Реймерс, О. Яблоков. Питаннями екологічної культури займалися Н. Адаменко, М. Дробнохода, В. Дубовий, О. Дубовий, А. Дудаш, Л. Кириленко, В. Крисаченко, С. Негруци, Т. Пузир, О. Салтовський, М. Хилько та інші.

Ізраїльський історик-медієвіст, професор історичного факультету Єврейського університету в Єрусалимі Ю.Н. Харарі вважає, що в історії взаємодії людського суспільства і природи виділяють три стадії, які по суті є різними етапами розвитку на нашій планеті глобальної соціоекосистеми: незамкнену, частково замкнену, замкнену [3], де перша стадія взаємодії суспільства та природи – незамкнена, (близько 2-3млн років від появи на Землі перших людей примітивного виду) – визначалася органічним входженням людей у природу. Друга стадія (тривала близько 40тис. років від початку палеоліту і до кінця другої світової війни) – періодом активного використання людиною ресурсів, коли тиск на довкілля носив локальний характер

і був незначним. Третя стадія (з середини ХХ ст.) – період активного розвитку локальних і регіональних екологічних криз, протистояння природи та людського суспільства, час, коли жодна локальна проблема не може бути вирішена без єдності свідомих прогресивних сил людства. Саме сучасний період розвитку людської цивілізації характеризується існуванням глобальної екологічної кризи, проблемою озброєнь не тільки у розвинених країнах світу; період широкої хімізації, виробництва пластиків. Людина своєю діяльністю на планеті все більше впливає на природу і цей вплив переважно негативний.

Зміни останніх десятиріччя актуалізують питання «екологічної свідомості», «екологічної культури» та «екологічного виховання». Де «екологічна свідомість – вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія щодо місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляція даного відображення. Екологічній свідомості властиві всі ознаки свідомої діяльності людини взагалі з тією лише різницею, що вона ініційована екологічним змістом»[2]

То екологічна свідомість, а саме філософсько-екологічна свідомість, є усвідомленням з позиції філософського знання світоглядних і методологічних підстав екологічного буття, закономірностей його організації, функціонування і розвитку, що породжує екологічну культуру, яка впливає на формування та розвиток екологічної свідомості, що сприяє збереженню і розвитку системи «суспільство – природа» – маємо процес причинно-наслідкової взаємодії, який при системному та комплексному підході матиме позитивний результат – чисельне поповнення рядів екологічно свідомих громадян. Екологічна свідомість виступає підґрунтям екологічної культури. У цьому і виражається специфічна природа і загально філософський статус екологічної свідомості в системі суспільної свідомості і соціокультурного світу [1].

Важливу роль в процесі формування екологічної культури відіграє екологічне мислення. Де, екологічне мислення – це загальне розуміння, що безпечне існування та розвиток людства можливі тільки за умови відновлення екологічної чистоти його середовища існування та гармонічної взаємодії з нею. Формування екологічного мислення процес постійний і відбувається не тільки на заняттях в навчальних закладах, а і в повсякденному житті, коли ми даємо відповіді, іноді досить автоматично, на ряд питань, наприклад: щодо сортування сміття, упаковка товару – папір, еко пакет чи целофан, зменшуємо споживання одноразових речей, своєчасно закриваємо кран чи вимикаємо світло та подібні речі.

Формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного мислення відбувається в процесі екологічного виховання, де екологічне виховання представляє собою діяльність, спрямовану на розвиток екологічної культури – системного комплексу заходів направлених на формування умінь аналізувати явища природи, навичок бережливого ставлення до неї, усвідомлюючи той факт, що саме природа є фундаментом середовища існування людини – людини розумної, що передбачає відповідальне ставлення до природи та до себе, як свідомої частини природи. Тобто, екологічне виховання – це неперервний процес навчання, виховання, самоосвіти, накопичення досвіду і розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки і спеціальних знань щодо збереження навколишнього середовища і природокористування, реалізованих в екологічно грамотній діяльності.

Починаючи з раннього дитинства державні і приватні заклади освіти, державні і громадські організації, а в першу чергу бажано сім'я, повинні бути

флагманами екологічного виховання. Саме свідомий системний підхід, комплекс заходів, співпадіння слів і справ дорослої частини населення – власний приклад – є основою екологічного виховання, що сприятиме формуванню екологічному мисленню, екологічній свідомості – екологічній культурі – постійний процес взаємодії – діалектичний процес. Що є на часі і допоможе людині залишитися «людиною розумною».

Список використаних джерел:

1. Дубовий В. І., Дубовий О. В. Екологічна культура: навчальний посібник. / В. І. Дубовий, О. В. Дубовий. – Херсон: Гріль Д. С., 2016. – 256 с.
2. Екологічна свідомість URL:<https://esu.com.ua> (дата звернення 17.12.2021).
3. Sapiens. Harari, Y. N. Sapiens: A brief history of humankind. Random House, 2014. 368 p.

CULTURAL STUDIES

ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*Мищенко Марина Олексіївна,
завідувач відділу культурної спадщини
та пам'яткоохоронної справи
Інституту культурології НАМ України
mishchenko_m@ukr.net*

Важко не погодитись з твердженням стосовно того, що «із кожним роком процес діджиталізації у сфері культури та мистецтва активізується все більше і в Україні» [1, с. 2]. У контексті загальних процесів реформування національної культури, цифрова трансформація діяльності, пов'язаної з охороною пам'яток вже фактично не є новацією, а становить її обов'язкову складову та закономірний результат необхідних перетворень.

Загалом теоретичні та практичні аспекти оцифрування різних видів об'єктів культурної спадщини, як прямо, так і опосередковано досліджували Братусь І., Волинець В., Липак Г. та Липак О., Лобузін І., Маткульський Р., Приходько Л., Шевченко О.

Оцифрування (або ж діджиталізація) об'єктів культурної спадщини як процес надання візуальній інформації про них цифрового формату безумовно може здійснюватися за допомогою різних сучасних технологій – 3D-сканування і фотометрія, 3D-моделювання, лазерне сканування, зйомка за допомогою дронів тощо.

Досліджуючи сучасні способи матеріалізації пам'яті про об'єкти культурної спадщини, які перебувають під загрозою знищення, вже наголошувалося на

тому, що в умовах тотальних загроз, які поступово актуалізувалися протягом останнього десятиріччя для більшості об'єктів культурної спадщини, використання новітніх технологій, зокрема 3D-сканування, може бути одним з ефективних способів збереження візуальної пам'яті про нерухому пам'ятку, яка перебуває в незадовільному стані та відсутня реальна можливість для її відновлення в найкоротші терміни [2, с. 136].

Вторгнення росії на територію нашої держави принесло з собою не лише глобальні загрози життю та здоров'ю людей, існуванню нашої держави як такої, але й вже призвело до знівечення багатьох об'єктів національної культурної спадщини. Протягом більш ніж двох місяців протистояння з ворогом, Міністерством культури та інформаційної політики України вже було зафіксовано вже понад 330 злочинів проти культурної спадщини [3]. І наявна статистика, на превеликий жаль, є свідченням лише того, що агресор щоденно продовжує умисно нищити все, що вирізняє українців як окрему самобутню націю, зокрема й національне культурне надбання.

В означених обставинах для кожного з об'єктів культурної спадщини, навіть за умови вжиття заходів з його «фізичного» забезпечення від руйнівного впливу, залишається реальна загроза знищення чи пошкодження. З огляду на це, актуалізується проблематика, пов'язана з потребою шукати найбільш ефективні способи зберегти якщо вже не саму пам'ятку як певний матеріальний об'єкт, то хоча б візуальну пам'ять про неї.

Ще до початку військової інтервенції в публічному інформаційному просторі було представлено багато приватних та партнерських проєктів щодо оцифрування культурної спадщини. Зокрема, до числа більш відомих належать такі з них: «Мапа реновації» як ініціатива зі створення тривимірної мапи міста Києва; «Дуже Цифрова Резиденція» як спосіб сучасного переосмислення відомих пам'яток Одеси та Харкова; проєкти ГО «Pixelated Realities» («Піксельовані реальності») як свідчення п'ятирічного досвіду застосування 3D-сканування, цифрового виробництва, віртуальної та доповненої реальності для оцифрування культурної спадщини, цифровий інфраструктурний туристичний сервіс «Замки 360: Закарпаття» в рамках культурно-технологічного фестивалю «:DRONEVAR».

У контексті досліджуваної проблематики, варто звернути увагу на онлайн-захід «Збереження української культурної спадщини в цифровому форматі» як частину цьогоорічного All Digital Week. В рамках цього проєкту було представлено не лише ініціативи європейських інституцій із безпечного збереження вже оцифрованих культурних надбань, а також український досвід використання цифрових технологій для потреб охорони культурної спадщини, зокрема, екстреного 3D-оцифрування, фотометрії та багатоаспектного застосування відповідної технології в критичних умовах.

Загалом цілковито підтримуємо позицію, що в умовах агресивного військового вторгнення одним із дієвих способів оцифрування об'єктів культурної спадщини є екстрене 3D-оцифрування, коли потрібно вжити невідкладних заходів для всебічної фіксації зовнішнього вигляду об'єкта і ризик його невідворотної втрати вкрай високий. Однак результативною вона може бути лише за сукупності наступних умов: дотриманням методик, спеціально пристосованих для використання такої технології; дотримання заходів, необхідних для власної безпеки в умовах війни; максимальне залучення державних інституцій та громадських установ, оскільки відповідна технологія щонайменше потребує використання якісного обладнання та значних логістичних рішень. Також необхідно більш ґрунтовно розглянути питання

стосовно надання «спеціального статусу» 3D-скануванню, що сприяло б його становленню як обов'язкової складової діяльності з охорони культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Лелик М.Б. Оцифрування культурної спадщини та цифрові мистецькі проекти: до питання діджиталізації в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами за 2018–2019 рр.). Національна бібліотека України ім. Я. Мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. К., 2019. Випуск 12/5. 20 с.
2. Сучасні способи матеріалізації пам'яті про об'єкти культурної спадщини, які перебувають під загрозою знищення. Культурологічна думка: щорічник наук. праць. К.: ІК НАМ України, 2020. № 17. С. 130-138.
3. МКІП продовжує фіксувати воєнні злочини росіян проти культурної спадщини [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mkip.gov.ua/news/7142.html>.

ФЕНОМЕН МІФУ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

*Адамчук Наталія Василівна,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
НУБіП України
naridna@gmail.com*

Протягом тривалого часу міф є одним з найбільш популярних, але разом з тим і складних та суперечливих предметів наукового пізнання. Дослідження міфологічних аспектів культури, мистецтва, літератури, політики становить невід'ємну частину сучасних гуманітарних наук, відповідно, міфологію розглядають сьогодні в численних культурних та соціальних контекстах.

Міфологізація в соціокультурному контексті виступає найчастіше не стільки як засіб створення глобальної моделі, скільки як прийом, що дає змогу акцентувати певні ситуації і колізії прямими чи контрастними паралелями зі світової міфології. Сучасний інтелектуалізм поєднується тут з архаїчною культурно-міфологічною традицією. Своєрідна культурно-історична ситуація уможливорює співіснування і взаємопроникнення (аж до історичного синтезу) елементів історизму і міфологізму, реалізму і фольклорності.

Специфічним для багатьох творів неоміфологічного мистецтва є й те, що функцію міфів у них виконують художні тексти (переважно наративного типу), а роль міфологем — цитати і перефразування із цих текстів, часто зображуване декодується складною системою відсилань і до міфів, і до творів мистецтва [4]. Однак художній міфологізм відрізняється від древньої міфології деякими принциповими особливостями. Насамперед варто взяти до уваги, що трансцендентною силою, яка панує над людиною, у міфі виступає вже не зовнішня природа, а створена нею самою цивілізація, у зв'язку з чим міфологічне світовідчуття набуває переважно не героїчного, а трагічного і навіть трагіфарсового характеру. У нездоланий і таємничий фатум переростає саме повсякденність з її рутинним соціальним і життєвським досвідом.

Новий міф народжується не в надрах архаїчної спільності, а в ситуації відчуженості і самозаглибленої самотності людини у власний внутрішній світ; звідси поєднання міфологізму з психологізмом, з внутрішнім монологом, з літературою

«потоків свідомості». Замість культурного героя, який приносить людям блага цивілізації, новітня міфологія часто висуває тип «екзистенційно-абсурдного» героя, який прагне розірвати пута цивілізації, загальноприйнятих норм моралі й здорового глузду. Окрім того, сучасний міфологізм має не наївно-несвідомий, а глибоко рефлексивний характер, що обумовлюється його корінним зв'язком з філософською творчістю, а також інтелектуалістським підходом до міфу самих митців [3].

Необхідно також підкреслити таку важливу особливість міфологізму в сучасній культурі, як його тісний зв'язок з неопсихологізмом, тобто універсальною психологією підсвідомості. Власне індивідуальна психологія виявляється одночасно і загальнолюдською, що відкриває шлях до її інтерпретації у символіко-міфологічних термінах та образах. Оживлюючи тасмніче, чудесне, архаїчне, міф створює почуття причетності до духовної традиції, містичного зв'язку з минулим, виступає важливою сходиною на шляху до сакралізації дійсності.

«Міфологізація» культури вже у ХХ ст. привернула увагу багатьох дослідників. Встановлення К. Юнгом певних аналогій між різними видами людської фантазії (включаючи міф, поезію, несвідоме фантазування вві сні), його теорія архетипів розширили можливості пошуків літературно-міфологічних моделей у новітній літературі [6]. Для Н. Фрая, наприклад, міф, зливаючись з ритуалом і архетипом, виступає вічним підґрунтям і витоким мистецтва. «Міфологізовані» романи ХХ ст. він вважає природним і стихійним відродженням міфу, що завершує черговий цикл історичного кругообігу в розвитку поезії. Н. Фрай стверджує постійність літературних жанрів, символів і метафор на основі їх ритуально-міфологічної природи [5, с. 174–175].

Еволюція міфу спричинює зміну його функціонального навантаження в історії культури: в сучасному соціокультурному середовищі він покликаний повернути людині відчуття емоційного та інтелектуального комфорту і рівноваги посеред хаосу. А підґрунтям для втілення у міфі справжності людських ідеалів є насамперед мистецтво. Саме тому існування міфу в сучасному мистецтві є таким органічним. Міф, формуючи символічний зміст художньої свідомості, не лише не сприяє поглибленню відчуження людини у світі, а, навпаки, стає способом досягнення цілісності й гармонії. Як слушно зазначає Дж. Кемпбел, «міф — це той тасмний отвір, через який невичерпні енергії космосу виливаються у вияви людської культури [2, с. 7].

Міф дає можливість митцеві зіставити свій індивідуальний досвід з набутками людства, з моделями світового досвіду. Він може тлумачитися як код або всеосяжна формула, своєрідний ключ до розуміння не лише минулого, а й сучасного та прийдешнього, як певний універсальний архетип. Найдавніші міфологічні уявлення репрезентує значна частина первісних міфів, захована в казках, календарних обрядах і піснях, замовляннях, легендах, оповідях і навіть у найдавніших загадках [1, с. 5].

Філософська традиція стверджує тожність людини і світу: рух, спрямований назовні, до пізнання універсуму, разом з тим виявляється шляхом самопізнання, рухом «в самого себе». Прихований смисл міфологізації соціальних зв'язків теж розкривається завдяки зануренню у глибини людської психіки. Напевно, виходячи з подібної ідеї, К. Юнг зауважував: «Міф людини складається з народження, доросління, кохання, шлюбу, смерті, випадку, перемоги, катастрофи, з тих моментів, у які нам здається, що справжнє реальне життя тільки почалося» [6, с. 47]. Звичайно, це — швидше інтелектуальна можливість, ніж адекватне витлумачення буття нашого сучасника, проте вона може стати ключем до розуміння культурних кодів і свідчить про безмежні можливості міфотворчості у сучасному мистецтві. Такий

ракурс проблеми проектується і сучасною філософською наукою, зокрема думкою про те, що наші найрозсудливіші поняття та визначення є далекими похідними міфів і давніх історій.

Отже, відродження особливого інтересу до міфу на межі ХХ-ХХІ століть зумовлене передусім причинами, захованими в самих основах буття сучасної людини. Він і сьогодні залишається дієвим способом подолання протиріч, оскільки бінарні опозиції (біле—чорне, верх—низ, життя—смерть) за допомогою багатьох опосередкувань досягають у міфі бажаної єдності. Таке бачення світу є досить привабливим для сучасної людини, утомленої від невіршуваних проблем і конфліктів. Можемо стверджувати, що міф пом'якшує ці трагічні протиріччя людського існування і ніби «проживає» за людину найскладніші випробування долі.

Список використаних джерел

1. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. — Луцьк: Вежа, 1997. 296 с.
2. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. Київ: Альтернативи, 1999. 392 с.
3. Костюк І. Міфологія в сучасному світі: засади актуалізації // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матер. Міжнар. наук. конф. у рамках V Міжнар. фестивалю українського фольклору «Берегиня» / За ред. проф. В. Давидюка. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. С. 150–158.
4. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 392 с.
5. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002. С. 142–175.
6. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / Пер. с англ. Киев: Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ ОБРАЗ: ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ

Копилова Світлана Володимирівна

кандидат філософських наук

Національний заповідник «Хортиця», м. Запоріжжя

svetlanakopylova1994@gmail.com

Сучасний науковий дискурс пропонує розглядати музейну експозицію як мистецький витвір. Мистецтво є специфічною сферою діяльності людини, яка опановує дійсність та відображає її за допомогою художнього образу. Звернення до цієї категорії в контексті розбудови вітчизняного музеєзнавства узгоджується з етнокультурними рисами українства: народ сприймав світ як втілення краси, прагнув естетичної досконалості, осягнення дійсності через її архітектоніку, матеріал, барви, вбачаючи життєвий сенс у своєрідному співтворстві людини в світотворенні. Образотворчість стала одним з провідних чинників національного життя, а художнє мислення впродовж віків оберігало життєві цінності від раціоналістичного скептицизму [4].

Використання образних форм корелює з потребами свідомості сучасної людини, яка зазнає потужний вплив з боку екранних мистецтв, і налаштована на відповідний формат сприйняття інформації. Отже, художній образ є запорукою створення актуального та органічного мистецького витвору, а організована

за образним способом експозиція постає найбільш перспективною з погляду продукування й популяризації загальнолюдських та національних цінностей, ідеалів і традицій.

Одним із різновидів художнього образу є експозиційний образ. Провідна роль у його створенні належить оригінальним культурно-історичним пам'яткам: жодне з інших мистецтв не володіє цим засобом розкриття ідейного змісту творів як основним. При композиційній організації пам'яток використовується мистецький прийом, який фахівці називають «одивовиженням речей» або «роз-предмеченням». Завдяки йому речі виходять за межі своєї конкретності і утворюється система їх символічних значень [4].

Будучи засобом виразності художньої організації експозиції вдало обраний образ покликаний за рахунок пластичних візуальних прийомів передавати ідейний зміст, закладений авторами в експозиційний задум. Це, в свою чергу, забезпечує так звану єдність форми і змісту експозиції, що, як відомо, характеризує «справжні витвори мистецтва» [5]. На думку А. О. Сошнікова, експозиційний образ має низку властивостей: «Перш за все, він одночасно цілісний і дискретний. Ми беремо окремо розсіпані речі, окремі фрагменти і єдина картина немов би складається із сукупності індивідуальних доль, конкретних предметів, відокремлених подій і явищ. Звідси виникає і конкретно-предметна природа експозиційного образу» [6, с. 3].

Означені характеристики експозиційного образу дозволяють визначити його як цілісне, художньо сконструйоване предметно-просторове середовище, що асоціативно передає ідейний задум експозиції. Розглянемо експозиційний образ як засіб художньої виразності на прикладі створення одного з тематичних розділів експозиції «Часи козацькі – Січ запорозькі».

Цей проект був створений в 2016 році в одному з музейних об'єктів історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця» з нагоди святкування двадцять п'ятої річниці незалежності України. Метою експозиції є презентація Запорозької Січі як осередку народовладдя та демократії через феномен військової ради; а також розкриття фактів і подій січової історії через демонстрацію колекції оригінальних предметів з місць знаходжень Хортицької (1556-1557 рр.), Чортомлицької (1652-1709 рр.), Кам'янської (1709-1711 рр.; 1728-1734 рр.), Підпільненської (1734-1775 рр.) Запорозьких Січей з фондів зібраних Музеєм історії запорозького козацтва Національного заповідника «Хортиця», Нікопольського краєзнавчого музею, Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького.

Оскільки експозиція була створена за допомогою методу образної та сюжетно-драматургійної побудови експозиційного середовища, її зміст сформований навколо образу січового майдану як уособлення демократичних засад запорозького устрою. Його візуалізація відбувається за рахунок облаштування експозиційного простору. Прямокутне приміщення формується чотирма курами-вітринами, які присвячені історії Хортицької, Чортомлицької, Кам'янської та Підпільненської Січей (кількість визначена наявними фондovими колекціями). Будівля кожного експозиційного «куреня» утворюється двома боковими мазаними стінами, які виступають з чотирьох кутів приміщення. Фронтальна стіна – повністю скляна, що надає можливість оглянути предмети, представлені всередині на фоні білих мазаних стін. Дах куруня імітовано справжнім очеретяним покриттям.

В експозиційному «курені» розкривається два взаємопов'язаних образи: образ, що відображає головну ідею розділу, та образ персоналії, яка традиційно

асоціюється з однією з козацьких столиць. Наприклад, експозиційний простір вітрини «Кам'янська Січ» формується навколо образів: «Кримськотатарський килим» та «Лицар». Перший образ пов'язаний з темою перебування запорожців на землях Кримського ханства в першій половині XVIII ст. «Кримськотатарський килим» символізує ідею протекторату – переходу запорожців на територію ханату, так би мовити, прийняття козаків у татарський дім. Головним будівельним матеріалом для татарської та ногайської юрти була повсть. Повстю та килимами покривали лежанки, вистелялися підлоги і обтягувалися стіни. Традиція встеляти підлогу з кочового побуту перейшла і в житло осілих татар. Килимарство й виробництво повсті було традиційним промислом у кочових племен. У татарського воїна завжди під сідлом лежав шматок повсті, що служив йому «килимом або ліжком» у походах. У XVIII ст. в Криму вироблялися безворсові килими високої технічної та художньої якості [3; с. 80]. Для втілення експозиційного образу була створена металева конструкція у вигляді ґрат, яка передає основні морфологічні характеристики образу: розміри та форму «килима», а також орнаментальні особливості.

Вважається, що орнамент є способом художнього осмислення світу, своєрідною мовою культури, а технічні прийоми орнаменталії, кольорова гама, різноманітність візерунків – це концентроване вираження історії народу, його культурно-історичних взаємодій з іншими етносами [1, с. 101]. Основою будь-якої орнаментальної композиції є ритм. Для створення експозиційного «килима» був обраний шаховий розклад, який асоціюється з двома основними техніками візерункового ткацтва кримських татар – «атма» (вірніше, з її варіацією – «сантрач (атма)» (сантрач – шаховий) – тканина в клітину) та тахта(ли) атма («кетерленген тахтали»), коли візерунки розміщувалися у шаховому порядку в квадратах полотна «асма сантрач» [2; с. 111-114]. Ці види орнаментального ткацтва за технічними прийомами виконання збігаються з прийомами ткацтва, вживаними у виробництві вовняних килимів [8].

Побудова загальної орнаментальної композиції експозиційного «килима» базується на розташованих у шаховому порядку прямокутниках, утворених металевим прутами. Кожен з них містить комплекс оригінальних предметів, знайдених під час археологічних досліджень на території Кам'янської Січі. Вони покликані розкрити наступні теми: січова архітектура (цяхи, скоби, скло); військові дії (кулі, ножі, коса, кремені, пращеві камені); повсякденне життя (посуд, люльки, ножиці); кулінарні пристрасті (кістки тварин); ремесла (залізоплавильний комплекс, кістяні вироби, грузила); торгівля (монети); релігія (хрест). Така експозиційна інсталяція транслює ідею вплетення культури запорозького козацтва в кримськотатарський контекст. Одночасно розкривається тема особливостей української та кримськотатарської орнаментики: композиційна побудова, змістове наповнення символу Світового (Родового) Дерева; зображення живих істот; використання рослинних мотивів.

Уособленням Кам'янської Січі, його персоніфікацією, з повним правом можна вважати постать кошового отамана Костя Гордієнка – принципового поборника вольностей та прав Запорожжя. На жаль, історія не зберегла для нащадків його портрету. Для експозиційного втілення образу запорозького «Лицаря» використане зображення у вигляді щитка перстня-печатки, знайденого під час археологічних досліджень Олешківської Січі. На ньому міститься герб у вигляді вписаного у серце мальтійського хреста та напис «КН», що В. Титовою та В. Бойком розшифровується як князь чи «Костянтин», або «Кость Гордієнко» [7, с. 7]. Це зображення нанесене на фронтальну скляну стіну вітрини-куреня, транслюючи ідею погляду сучасників

на історію Кам'янської Січі через постать Костя Гордієнка.

Таким чином, створення експозиційного образу як засобу художньої виразності відбувається на основі використання інформаційного потенціалу пам'яток та культурно-історичного контексту, їх інтерпретації й візуалізації у вигляді пластичної художньої конструкції – інсталяції. Вона є фізичним втіленням експозиційного образу й демонструє єдність його форми та змісту. Це дозволяє розглядати експозиційне образотворення в площині мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Азарцева Л. С. Семіотичний аналіз українського та кримськотатарського декоративного орнаменту: спільне та відмінне. *Культура України*. 2014. Вип. 46. С. 98–111.
2. Акчуріна-Муфтієва Н. М. Мистецтво візерункового ткацтва у кримських татар. *Східний світ*. 2006. № 3. С. 110–120.
3. Акчуріна-Муфтієва Нурія. Килимарство й виробництво вовни у кримських татар. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 80–87.
4. Велика Л. П. Роль образної побудови експозиції у системі музейної комунікації (аспект розбудови української школи музестворення) : автореф. дис. ... канд. мистец. наук : 17.00.08. Харків, 2000. URL: https://revolution.allbest.ru/culture/00373168_0.html (дата звернення: 14.05.2022).
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики / пер. Б. Г. Столпнера. Москва : Мысль, 1974. 452 с.
6. Сошніков А. О. Моделювання експозиційного образу. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Філософія*. Харків, 2016. С. 3–8.
7. Титова О., Бойко В. Дослідження куреня на Олешківській Січі. *Дослідження археологічних пам'яток українського козацтва. Збірка наукових статей*. 1995. Вип. 4. С. 5–9.
8. Чурлу Мамут. Крымскотатарские килимы: ремесло, искусство, сакральная тайна прошлого. *Baku Pages*. URL: https://www.baku.ru/blg-list.php?cmm_id=91&usp_id=0&id=54616 (дата звернення: 14.05.2022).

«ЛИСТИ З ФРОНТУ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ» З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ» ЯК ПРИКЛАД ПИСЕМНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Титова Ірина Сергіївна

Національний заповідник «Хортиця»

старший науковий співробітник

м. Запоріжжя,

museum_ira@i.ua

Науковий керівник –

в.о. головного зберігача фондів, А.А. Будникова

Фронтіві листи, як різновид епістолярного жанру, є специфічною формою писемної культури військового часу. Вони містять інформацію, яка є цінною для

аналізу психології військового часу та еволюції особистості в екстремальних умовах. В них міститься досвід людини, як у спогадах або щоденнику. В більшості випадків, ми не володіємо достатньою інформацією стосовно людей, які писали листи та їхніх адресатів. Часто в розпорядженні маємо тільки один або декілька листів конкретної людини, що може допомогти скласти загальну картину фронтового життя, але цього може бути замало для вивчення даної особистості. Якщо в колекції зустрічаються епістолярні комплекси, до яких входять хронологічно та логічно пов'язанні листи з відповідями, то вони складають особливу цінність, дають можливість зробити аналіз стосунків кореспондентів.

Листи з фронту різняться одне від одного за змістом, за манерою написання, що дає можливість зрозуміти освітній рівень автора. Не зважаючи на часту безграмотність авторів, у листах відсутні нецензурні вислови, зустрічаються вірші власні або запозичені, слова пісень. Ці листи повинні були заспокоїти рідних, які залишилися в іншому, мирному просторі. Також вони були необхідні самому фронтовику як зв'язок зі старим життям, до якого він прагнув повернутися і за ради чого він зараз ризикував своїм життям. Солдату на війні важливо було відчувати, що його не забули, що його страждання не марні. Йому замало ідеологічних лозунгів, він згоден терпіти страждання за покращення життя конкретних людей. В листах людей, які довгий час перебували на фронті, можна побачити міркування про вплив війни на оточуючих та на них самих [1, с.118-119].

Для аналізу особливостей фронтових листів, можна використовувати методика І.Р. Гальперина, який виділив три види текстової інформації в епістолярному документі: 1. Змістовно-фактурна, – опис бойових дій через особисті враження фронтовика; 2. Змістовно-концептуальна, – передає авторське розуміння фронтових подій та міжособистісних відносин; 3. Змістовно-підтекстова, – прихована інформація, яку можна зрозуміти через своєрідне поєднання фраз, символічних форм, як, наприклад, опис природи, який скрито передає настрій людини [2].

За зовнішнім оформленням можна виділити наступні групи фронтових листів: 1. Звичайні паперові листи у конвертах – найбільш розповсюджена, в якості паперу використовували звичайні зошити, а також будь-які паперові основи; 2. Листи – поштові картки або листівки – спеціальна поліграфічна продукція, яку пересилали без конверта. Вона мала місце для марки та несла інформацію про видавництво, а також ілюстрації на військову тематику, політично-військову символіку. Часто під ілюстрацією вміщувався підпис – заклик або вітання. Зустрічалися листівки, зроблені самостійно олівцем або аквареллю; 3. Листи-трикутники, – склалися певним чином і не потребували конверта.

Всі листи мали три штампи: перший – штамп польової пошти СРСР, другий – місце отримання з індексом поштової служби, яка прийняла кореспонденцію, третій – це відмітка військового цензора, який ретельно перевіряв зміст листів з фронту.

Колекція «Листи з фронту часів Другої світової війни», з фондів Національного заповідника «Хортиця», нараховує 168 одиниць. З них 141 документ можна об'єднати у 8 окремих епістолярних комплексів. Інші 27 листів доповнюють наші знання за різними аспектами фронтового життя. Хронологічні рамки колекції охоплюють період 1941–1945 рр. і обумовлені початковою та кінцевою датою написання листів, які складають даний комплекс.

Найбільший за кількістю листів (67 одиниць) у колекції є комплекс С.К. Бондаренко – командира артвзводу. Адресатами виступають його батьки та подруга. Листи охоплюють період з 13.08.1941 р. по 20.05.1945 р. Протягом цього часу ми можемо прослідкувати психоемоційний стан людини молодого віку під час

тривалого перебування на війні (КН-25567/П-17222 – КН-25633/П-17288).

Окремо слід виділити комплекс листів та листівок Я.Т. Андрієнко (1926-1944 рр.), мешканця с. Матвіївка Софіївського (нині Вільнянського) р-ну Запорізької обл., який нараховує 32 одиниці. У серпні 1942 р. він був вивезений окупантами в табір праці Ноендорф в Фюстервальді. Документи можна розділити на два блоки: батькам на Україну та сестрі, Зінаїді Тимофіївні, в Вільгельмсгоф, Німеччина, куди її було вивезено на роботу у травні 1943 р. Хронологічно комплекс охоплює період від 03.09.1942 р. по 15.02.1944 р. Аналіз даного матеріалу надає інформацію стосовно перебування цивільного населення у трудових таборах Німеччини. Також, можна порівняти німецькі поштові листівки: для зовнішньої пересилки в Україну та внутрішньої кореспонденції (КН-11253/П-5621 – КН-11256 /П-5652).

Багато з листів були однотипні за змістом: коротенька довідка про стан здоров'я, загальна розповідь про фронтний побут, запевнення про готовність битися до кінця, сподівання на повернення. Такими листами представлена колекція І.О. Орла, 1896 р.н., у кількості 15 одиниць. Вони були передані його дочкою Валентиною, яка часто згадується у цих листах. Хронологічно документи охоплюють період з 25.03.1944 р. по 18.02.1945 р. Відправлені майже всі на ім'я дружини, вони показують бачення війни 48 річною людиною, яка вже втретє на фронті (КН-18049/П-11946 – КН-18063/П-11960).

Комплекс В.М. Воробйова нараховує 13 листів та хронологічно охоплюють період з 16.01. по 01.07.1944 р. Після вивчення цих листів, з'ясувалося, що родина проживала до початку війни на о. Хортиця, м. Запоріжжя, а потім була вимушена тимчасово перебраться до Казахстану. В цих листах ми можемо прочитати пояснення старшого брата, Володимира, молодшому брату, Юрію, про жахіття справжньої війни (КН-30882/П-17999 – КН-30894/П-18011).

Були листи, які несли сумні звістки. Такою є історія Миколи Михайлович Тітова, воїна 62 окремого батальйону СпП, який загинув на о. Хортиця 27.10.1943 р. Комплекс складається з 7 листів та хронологічно охоплює період з 04.07.1943 р. по 14.03.1944 р. Серед документів є лист від товариша Миколи до його батьків з повідомленням про загибель їхнього сина (КН-23948/П-16219). Три листи належать до листування між батьками та командуванням для з'ясування подробиць загибелі Миколи Михайловича (КН-24087/П-16293, КН-23946/П-16217, КН-23947/П – 16218).

Особливо емоційним є листування батьків зі своїми дітьми. В колекції заповідника є листи доньки Наталії до Г.А. Савицького, 22.01.1914 р.н., мешканець м. Олександрівська, сучасне Запоріжжя. Датуються вони січнем та березнем 1945 р. В них вона дуже турбується про відсутність листів від батька та просить його писати їй особисто, не чекаючи відповіді (КН-23568/П-16046, 23569/П-16047).

Перебуваючи на фронті, солдати намагались підбадьорити своїх близьких. В листі Г.М. Беяєва, який трагічно загинув 24 жовтня 1943 р. на о. Хортиця до дружини від 09.05.1942 р., бачимо наказ не плакати та не витрачати свої сили дарма, виховувати сина не сльозами, а бадьорим настроєм. Також він сподівається на дружину, як на себе, вірить, що у неї вистачить духу все пережити (КН-25270/П-17149).

Епістолярні документи періоду Другої світової війни, як джерело інформації, розкривають різноманітний спектр питань військової історії, зокрема й морально-психологічний вимір війни як екстремальної ситуації. Вивчаючи листи фронтників, треба враховувати суб'єктивність цих документів, наявність військової цензури. Але саме звернення до особистості інформації допомагає усвідомити духовний стан

людини в умовах війни, зрозуміти мотивацію захисту Батьківщини задля захисту своєї родини, своєї «малої Батьківщини», своїх близьких. Ці джерела надають можливість зрозуміти ієрархію цінностей людини на війні [3, с. 168]. Раніше приватне листування пересічних людей не привертало уваги дослідників, а використання цієї категорії документів в історичних дослідженнях носило прикладний характер, коли цитати з листів використовувалися для характеристики конкретно-історичної проблеми [4, с. 65].

Таким чином, наявна колекція листів з фронту часів Другої світової війни є важливим прикладом писемної культури військового часу. На сьогодишньому етапі вивчення подібного епістолярного комплексу допомагає глибше зрозуміти психологічно-емоційний стан людини під час перебування на війні, дає можливість поглянути на події очима учасників, глибше відчуті жахливу картину військових дій, щоб назавжди закарбувати її в пам'яті та історії.

Список використаних джерел:

1. Пушкарев Л.Н. Человек на войне (источники по изучению менталитета фронтовиков в годы Великой Отечественной войны). *Этнографическое обозрение*. 2000. № 3. С. 109-121.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 138 с.
3. Ніколаско А. Морально-психологічний стан українських фронтівників – представників дніпропетровського регіону в епістоляріях 1941–1945 рр. *Гілея: науковий вісник* : зб. наукових праць. Київ, 2013. Вип. 79. С. 166–170.
4. Маркова О. Письма с фронта как документ военной эпохи. *Интеракция. Интервью. Интерпретация*. 2017. Т. 8. № 12. С. 54-67.

НАРОДНІ ПРОКЛЬОНИ В КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВИХ ТРАДИЦЯХ ЧИГИРИНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Шульженко Тетяна Михайлівна

Молодший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

tsibyakina@gmail.com

Вербальні формули, що часто супроводжують різноманітні народні ритуали, ґрунтуються на великій вірі у магічну силу слова, де мова виступає вербальним кодом обряду. Обрядова структура розуміється як своєрідна єдність слова, предмета і дії, іноді може скорочуватися до слова та дії, утворюючи собою вербальний обряд за формулою «мова-дія», яким і виступають прокльони, лайки та клятви. У ХІХ ст. вчені фольклористи не виділяли прокльони в окремий жанр, а записували та публікували їх у збірках прислів'їв та приказок¹, однак вже тоді було зрозуміло що ці зразки народної творчості яскраво ілюструють віру в силу слова і відмінні від інших паремій як за природою походження так і за жанровими ознаками та особливостями функціонування [1, с. 109].

Незважаючи на те, що більшість прокльонних формул є спільними у вжитку всього народу, все ж існують деякі локальні відмінності, спричинені історико-культурними, економічними, політичними та ін. особливостями розвитку регіону.

---

¹ Першу велику добірку прокльонів було опубліковано 1864 р. у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше – 183 разом із варіантами».

Дана робота є спробою ввести до наукового обігу деяку кількість народних прокльонів, записаних на території Чигиринщини у 2021- початку 2022 рр., в селах: Стецівка, Вітове, Рацеве та в м. Чигирині Черкаського р-ну Черкаської обл. Записані зразки народного слова яскраво відображаються особливості культурно-побутових традицій Чигиринського краю.

Для традиційного сільського життя українців прокльони сварки, лайки – невід’ємна складова щоденного побуту. Цьому сприяли особливості сільського життя: важка, майже цілодобова праця, великі родини, каліцтво чи хвороба когось із її членів, мізерні заробітки та ін. [1, с. 108]. Значну роль тут відіграло сусідство, адже в сусідському житті, коли люди прив’язані до землі, свого майна та один до одного виникає чимало аспектів, які прямо чи опосередковано можуть посприяти запалу сварки, лайки а відповідно і прокльонів: *«Ну ти подумай тіки, коли не вийду на город а там кури Петрови уже гребуця по пішці...Та людоньки добрі, кажу їм, та забори ти отих своїх калік, тьху, гідко дивиця! Воно ж і на курку не похоже, голодне «гідко паличками брать». Всю пішнку повигортали й не зійде нічого...Хай би вони тобі вже виздохали!»* [Записано в с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.]; *«От баба Верка, зарази кусок! Кажу їй: «Та доки ж Ваші кури будуть у моїй малині борсяця? Сил уже немає, заберіть, бо потраплю, то не ходитимуть!» – А вона мені: «Вони то ходитимуть, а ти може й ні, «назад пальцями підеш!» – От послав Бог сусідів!»* [Записано в с. Стецівка...]. В українців з цього приводу навіть приказка є: *«Як купуєш хату, то не хату вибирай, а сусіда»* [Записано в с. Стецівка...].

Носіями та виконавцями прокльонів були переважно жінки, що можна пояснити більш емоційною жіночою натурою та відповідно схильністю до сварок. Чоловіки лялися менше, їхня лайка здебільшого була звернена до худоби та до роботи по господарству. Окрім звичайного між осібного конфлікту, жіночі прокльони могли мати ритуальний характер, коли їх виголошувачка ніби входила в якийсь особливий стан зміненої свідомості, а прокльони лилися без упину а ж доки не настане відчуття полегшення. У таких випадках об’єктами клятьби виступали: особисте життя, «жіноча доля», власний чоловік: *«Господи милостивий, за шо ж мені отаке життя?! Людоньки добрі, та на шо ж вони мене ті батьки й на світ народили?! Та краще б я ще маленькою вмерла, щоб не мучиця! Та краще б вони мене й не родили!»* [Записано в с. Стецівка...]; *«Та краще б я вік дівувала, та дівкою й вмерла...! Людоньки добрі, за шо ж я отако мучуся?! Куди я й дивилася, щоб мені очі повилазили!»* [Записано в м. Чигирин Черкаського р-ну Черкаської обл.]. Такий акт «клядьби» був способом вираження негативних емоцій, тимчасового гніву тощо. Схильну до лайки жінку, односельці називали «чорнорота» і додавали: *«Там пальця в рота не клади, бо по самий лікоть одкусе»* [Записано в с. Рацеве Черкаського р-ну, Черкаської обл.].

Злопобажання й прокльони протиставляються благопобажанням на основі опозицій: зло-добро, чужий-свій, лівий-правий, чорний-білий, смерть-життя, верх-низ, недоля-доля, кривий-прямий, нещастя-щастя. Під час «клятьби» відбувається символічне перенесення об’єкта зі стану «своїх» в стан «чужих», яке супроводжується побажаннями морального невдоволення та смутку, нещастя, бідноти, невдачі, хвороби та смерті [2, с. 4]. Відповідно, цілком умотивовано можна говорити, що благопобажання – це залучення «чужого» до стану «своїх»: *«Дай Боже тобі здоров’я», «Хай тобі Бог помагає», «Бережи тебе Боже»* [Записано в с. Стецівка...] та ін. За семантикою побажань усі прокльони можна поділити на дві великі категорії: побажання хвороби та побажання смерті, останні можуть бути

метафоричні, відображаючи певний ритуал, за якого кривдник не просто помре, а від тяжкої хвороби, хоч і помре, то й на тому світі спокою не знатиме: *«Шоб тобі і на тім світі добра не було, та шоб ти після смерті в гробу перевертався, та шоб тебе черви ззіли»* [Записано в с. Вітове Черкаського р-ну, Черкаської обл.]. Із загальною семантикою «бажання смерті» вживаються також вирази: *«Шоб тебе чорти взяли / то й чорт тебе бери»* [Записано в с. Стецівка...], *«Шоб тебе винесли вперед ногами»* [Записано в с. Рацеве...], *«Краще б тебе мати, на жаліву вистяла»* (мається на увазі краще б тебе і не народжували – прим. автора) [Записано в с. Вітове...]. Семантику злобажання *«Бодай ти на кутні (зуби – прим. автора) сміявся»*, на Чигиринщині вживають *«На кутні посмієся»* [Записано в с. Вітове...], учені фольклористи теж розглядають як побажання смерті. Вираз походить від уявлення про вихід душі з людського тіла через рот. Вірили, якщо людина за життя «продалася» і служила нечистому, то помирати буде в страшних муках і з відкритим роком, тому мерцям одразу підв'язували нижню щелепу доки тіло не охолоне [3, с. 463]. Ще один вираз побажання смерті звучить так: *«Краще б тебе мати це в колісці задавила»* [Записано в м. Чигирин...]. Погоджуємося зі справедливим зауваженням Ю. О. Дем'янової, що «з деякими прокльонами варто бути обережними» [3, с. 463]. І справді, траплялося, що під час бурхливої сварки, у розпалі емоцій, жінки виголошували доволі такі моторошні вислови: *«Було мати прийде з ланки й дивується, шо баби завелися ляяться а одна другій і каже: «Шоб ти своїм дітям руки й ноги поїла»* [Записано в с. Вітове...]

Усілякі недуги в народній уяві сприймаюся як дії демонів, нечистої сили, відьом та ін., всі вони є результатом «наслання», вчинення «порчі», що порушує природній (здоровий – прим. автора) стан людини. Нерідко і самі хвороби уявляються як демони, наприклад Чума, Холера, Болячка. Трапляються й такі назви, значення яких вже давно забуте і вживається за звичкою, як репрезентант тасмничої караючої сили, наприклад: *«Хай тобі грець»* [Записано в м. Чигирин...], *«Хай тобі трясяця»* [Записано в с. Рацеве...], *«Цур тобі на язик / Цур на тебе»* [Записано в с. Стецівка...]. Такі вирази міцно увійшли в українську мову у формі сталих висловів, що їх виголошувачі давно вже забули справжнє значення, так «трясяця» означає хворобливий стан лихоманки, а «грець» – епілетичний припадок [4]. Іншими векторами наслання хвороб є відсилення об'єкта прокльону до нетипових для проживання людини місць: *«Шоб ти пішов безбач / світ за очі / на край світу»* [Записано в с. Стецівка...], *«...під плав»* (трясовина, болото – прим. автора). [Записано в с. Рацеве...]

Серед хвороб, у зафіксованих висловах Чигиринщини, переважає каліцтво тіла, рук, ніг, очей, вух, кісток, божевілля, сказ та ін.: *«Шоб тобі очі повлазили»*, *«Шоб тобі язик всох»*, *«Шоб тобі руки повикручувало»*, *«Шоб тебе покорчило»*, *«Шоб тебе зігнуло в три погібелі»*, *«Шоб тебе перекошило»*, *«...в бублик скрутило»*, *«...гнуло й не розгинало»*, *«Шоб ти вдавися»*, *«...осліп»*, *«...гарячої крєві / смоли напився»*, *«Шоб тобі зуби зціпило»*, *«...в попереk горла стало»*, *«Шоб ти зума зійшов»*, *«...сказився»*, *«...здурів»*, *«...змалився»* (кажуть у розумінні втрати розуму, коли поведінка дорослого схожа на поведінку малої дитини – прим. автора) [Записано в с. Стецівка, с. Вітове, с. Рацеве Черкаського р-ну Черкаської обл.].

Прокльони формуються навколо певного ключового слова, яке означає ту провину, за яку власне й клянуть: не бачив / не побачив – *«То хай би тобі очі вилзли»* [Записано в с. Стецівка...]; пішов кудись без дозволу, попередження тощо – *«Шоб ти туди не дійшов, а назад не вернувся»* [Записано в с. Вітове...]; чогось раптом не почув / не дослухав – *«Та шоб тобі позакладало»* [Записано в с. Рацеве...], щось

не так зробив – *«Щоб тобі руки покорчило»* [Записано в м. Чигирин...], когось ударив / щось розбив – *«Щоб тебе било об суху землю і об суху дорогу»* [Записано в с. Вітове...], сказав щось не так: *«Щоб тобі язик усох»* [Записано в с. Стецівка...].

Окремими категоріями слід виокремити прокльони материнські та дівочькі або парубочькі. На значущість материнського прокляття в свій час звернув увагу М. Ф. Сумцов занотувавши прислів'я: *«Батькова та материна молитва зо dna моря рятує, а прокльони в калюжі утоплять»* [5, с. 19]. Українці вірять – ніщо так не допомагає людині як благословення батьків, і немає нічого згубнішого за батьківське прокляття, яке ніколи не залишається без виконання. Прокльони подібного типу відобразилися в багатьох літературних творах, однак, на Чигиринщині почути їх не вдалося.

Великою недоброзичливістю відрізняються прокляття на дівчат: *«Була в селі баба Пріська, Шабашка дражили, а в неї син Іван, та ходив до Мотьки. Шабашка не хотіла щоб він її брав... і була ж свадьба, у Мотьки ж цвітток і рушник на руці, як тоді прийнято було. А Шабашка стояла дивилася, а тоді й каже «Шо рушник повісила? Аби ти собі ним очі покрила». Ну, прийшло врем'я родить, то ця Мотька хлопчика народила і при родах умерла...»* [Записано від Сібякіної Г. Я., 1968 р. н., жительки с. Стецівка, уродженки с. Вітове Черкаського р-ну Черкаської обл.].

Серед великої кількості злобобажань, окремою групою виділяються прокльони на самого себе – клятви, які вживаються для підтвердження істинності висловлюваного: *«Та щоб мені провалиця»* [Записано в с. Стецівка...]; *«Та щоб мене грім побив, як брешу»* [Записано в м. Чигирин...]; *«Осьо Іван перишій, хто клявся, кинув на стіл документи на хату, перед іконами став, хреститься і каже: «Щоб мені рачиця виїла горло, якщо я свою сестру обіду». Той вмер через 5 год од раку горла»* [Записано від Сібякіної Г. Я...].

Здається, люди ніколи не сумнівалися, що виголошені прокльони можуть заподіяти шкоди. Лихих і лайливих слів завжди побоювалися, що зумовило появу в суспільстві численних забобонів, пересторог та «оберегових» формул на зразок: *«З твого рота та тобі в пазаху»* [Записано в м. Чигирин...], *«Хай воно все тобі буде, шо оце бажаси мені»* [Записано в с. Рацеве...]. Вірили також, що не омине Бога кара й проклинальника: *«Баба моя постійно казала, мода в неї така була: «Щоб тебе било об суху землю та об суху дорогу», оце тіки щось не по її – «шоб тебе било...», та «шоб тебе било...» усім підряд, де не ходє. То як умирала її сім днів било, підкидало на метр од землі, шо не могла на кроваті лежать, серед хати лежала на полу. Не вмерла, поки баба Пріська не одчитала, довго молилася коло неї, все приказувала «Молися, Маріє, молися, шоб Бог прийняв. Ти грішна! Молися!»* [Записано від Сібякіної Г. Я...].

З проведеного дослідження стає зрозумілим, що прокльони, як один з елементів усної народної словесності, набули широкого розповсюдження в різноманітних проявах людського життя: приватного, сімейного, суспільного. Вони міцно увійшли в мову у формі сталих виразів і продовжують побутовати і сьогодні. Їх феномен безпосередньо пов'язаний з вірою людини в силу сказаного слова, що зближує ці формули із замовляннями, заклинаннями, молитвами та чарами – найархаїчнішими формами народної творчості, в яких виражена первісна словесна магія і відбиваються особливості давнього міфологічного світогляду. Різнобічне дослідження цих зразків народного слова може бути корисним для вивчення побуту, культури, літератури та психології.

Список використаних джерел та літератури:

1. Іваннікова Л. Українські прокльони: традиція села Губча на Хмельниччині / Л. Іваннікова // Міфологія і Фольклор. – Загальноукраїнській науково-освітній журнал. – Львів: СПД Неофіта І. М., 2015. – №1-2. – С.108-121
2. Войцехівська Н. К. Прокльони та злопобажання в українському конфліктному діалогічному дискурсі / Н. К. Войцехівська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія. – 2014. – №13. – С. 4-8
3. Дем'янова Ю. О. Злопобажання як ціннісний компонент етномовної свідомості / Ю. О. Дем'янова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Вип. XXIV. – Частина 2. – С. 457-468
4. Українська лайка. З гумором і без мату. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://lvivski.in.ua/articles/ukrainska-lajka-z-gumorum-i-bez-matu>
5. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия. (Преимущественно малорусские) / Н. Ф. Сумцов. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1896. – 26 с.

**КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА 70- 80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Чолій Оксана Іванівна,

*аспірантка першого курсу навчання спеціальності 034 Культурологія
Навчально-наукового Інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
Науковий керівник – канд. мистецтв.,
доцент кафедри образотворчого і
декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
Навчально-наукового Інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
Дяків Марія Володимирівна*

Актуальність. Період 1970-80-х років означений в Івано-Франківському декоративному монументальному мистецтві національними ознаками художньої виразності. В цей час культурна складова мистецтва тяжіє до виявлення національної самоідентифікації української нації, завдяки сюжетно-образному наповненню творів монументального мистецтва. Народні традиції декоративно-прикладного мистецтва отримали в цей час нові форми вираження в монументальних творах, зокрема керамічні панно стали прикрасою багатьох споруд Івано-Франківська. В 70-80-ті роки ХХ століття існував принцип оздоблення громадських споруд. Сюди входила декоративна скульптура, кераміка, декоративний розпис, мозаїка, сграфіто, художній метал, що мало значний вплив на розвиток культури нашого краю. Унікальні твори монументального мистецтва міста Івано-Франківська, що збереглися, потребують належного вивчення та аналізу, адже ще й досі не атрибутовані та не внесені належним чином у науковий обіг.

Постановка проблеми. В 1970-80-х роках при Спілці художників України в Івано-Франківську функціонував художньо-виробничий комбінат. Замовлення були від підприємств, закладів культури і архітектури на виконання оздоблення інтер'єрів та екстер'єрів споруд міста. Найвідомішими авторами декорування інтер'єрів та екстер'єрів були: Михайло Фіголь, Богдан Губаль, Михайло Мурафа, Петро Сопільник, Ярослав Соколан, Василь Вільшук, Петро Прокопів, Петро

Боечко, Микола Сарапін, Володимир Сервін, Ярослав Воронич, Валентин Данилюк, Дарій Грабар, Олег Заставний.

Твори монументального мистецтва виконують певну функцію - синтезують навколишній простір та виявляють певний зв'язок матеріального і культурного начал. Таким чином виховують глядача, збагачують його духовно-культурне середовище. Серед таких творів варто назвати Івано-Франківський Національний музично-драматичний театр імені Івана Франка, Івано-Франківський академічний обласний театр ляльок ім. Марійки Підгірянки, дитсадок «Карпатська казка» №23 та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Монументальне мистецтво ХХ ст., а особливо його друга половина є періодом, що вивчається науковцями в контексті змін ідейної парадигми. Активне містобудування спричинило появу нових художніх форм у монументальному мистецтві. Аналізом процесів політичного впливу та формування інституцій монументалістів в Україні займається дослідниця Марія Зенькова [2]. Прикметною для вивчення питання розуміння монументальності в сучасній художній культурі є стаття Ірини Матоліч, яка визначає види монументального мистецтва та наголошує на якісній перебудові західноукраїнської монументальної школи [3]. Звертає нашу увагу на розгляд монументально-декоративного мистецтва другої половини ХХ ст. Віктор Григоров. У своєму дослідженні акцентує на руйнації багатьох пам'яток монументального мистецтва, що і є своєрідним поштовхом до наукових досліджень сучасних авторів [1].

Монументальне мистецтво Івано-Франківська є достатньо збереженим, щоб визначити культурні аспекти творення та атрибутувати твори згідно авторів та художніх особливостей. Слід розпочати з визначної архітектурної споруди Івано-Франківський Національний музично-драматичний театр імені Івана Франка, фасад якого прикрашає декоративне панно (пісковик) авторства Вільшука Василя і Корпанюка Василя. На бічній стороні рельєфні зображення – артистичні маски (виколотка з міді) виконані митцями Валентином Данилюком і Дарієм Грабарем. Їхньому авторству належить також шрифтова назва будівлі (мідь). В інтер'єрі головне художнє враження належить декоративному керамічному панно (100м квадратних) створеному за модульною системою. За ідейним задумом митців (Василь Вільшук, Михайло Мурафа, Йосип Косович) панно відтворює життя побуту Гуцульщини і сприймається цільною композицією разом із скульптурними елементами (шамот).

Оздоблення музичного драмтеатру було виконане в 1979 р. на базі Львівського заводу будівельної кераміки в районі Левандівки та відзначене у 1982 році Державною премією ім. Т.Г.Шевченка.

Варте уваги мозаїчне панно «Україна» в інтер'єрі кафе «Білий камінь» на вул. Незалежності (стометрівка). Опанасом Заливахою запропоновано композицію твору з різних фрагментів каменю. В підвальному приміщенні цього ж кафе є керамічні рельєфні зображення цього ж автора.

Фасад обласної дитячої лікарні в м. Івано-Франківську прикрашає монументальне мозаїчне панно авторства Василя Корпанюка.

Ярослав Соколан – ще один митець цієї доби, чий твори збереглися до сьогодні, зокрема декоративне панно в актовому залі міської пожежної частини на вул. І. Франка у вигляді розпису на стіні. В творчому доробку автора є ще оформлення дитячої бібліотеки в м. Івано-Франківську і розпис церкви в с. Загвіздя.

Петро Боечко – автор, який створив чудове панно «Ікар» в інтер'єрі кас аеропорту на вул. Січових Стрільців (тепер приміщення Приватбанку). Петро

Боечко також виконав ряд робіт, в тому числі мозаїчний фриз приміських кас Івано-Франківського залізно-дорожного вокзалу. Разом з Петром Прокопівим створили панно в техніці сграфіто на фасадах дитсадка «Карпатська казка» №23 на вул. Надвірнянській. Ще одна робота у співтворстві з Петром Прокопівим декоративне панно сграфіто на фасаді адміністративного будинку Івано-Франківського галузевого відділення тресту «ОРГХІМ».

Слід також перелічити відомі роботи Петра Прокопів, а саме: декоративні композиції «Натюрморт з хлібом», «Натюрморт з самоваром» і «Натюрморт з соняшниками» на фасаді магазину «Універсам» 1987 р.; мозаїчне панно «Шевченко поет» в школі №24 на вул. Тролейбусній та мозаїчне панно на вул. С.Бандери в педагогічному інституті Прикарпатського Національного університету ім. Василя Стефаника та ряд інших творів.

В школі №3 на вул. Франка у фойє школи збереглась мозаїчна композиція автора Володимира Сервіна під назвою «Робітник і робітниця».

Автори Валентин Данилюк, Дарій Грабар виконали рельєфні пласти в дереві (магонь) в інтер'єрі дитячого кафе «Казка». Керамічні блоки в цьому ж інтер'єрі належать Михайлу Мурафі, який створив прекрасне керамічне панно з елементами мозаїки під назвою «Морське дно» 3x5 м, та оздобив інтер'єр фойє в ляльковому театрі ім. М. Підгірянки на вул. Незалежності. Тут його скульптурна композиція «Рибалка», розмір 85см та композиція на тему казки «Ох» 1.1м висоти, матеріал кераміка.

Твори митців того часу позначені пошуком тем, пластичної мови, кольору, символічних образів, фактур того чи іншого матеріалу. Кожна робота несе в собі певне смислове навантаження. Наприклад, панно в музичному драмтеатрі, де тема композицій побудована на основі традиції гуцульських кахельних печей, на яких народні майстри зображували сцени побуту з життя українського народу, вносячи елементи анімалістики, фігуративних сюжетів, елементів архітектури та народного орнаменту, характерного для мистецтва Гуцульщини.

У своїх творах автори обійшли радянську пропагандистську систему і знайшли свою мову у вираженні національних культурних ознак українського народу і його традицій. Монументальні твори окресленого періоду прикметні художніми особливостями та містять певний символічний підтекст, який слід досліджувати і розшифровувати.

Список використаної літератури:

1. Григоров В. Монументально-декоративне мистецтво другої половини ХХ ст. у фаховій літературі / В. Григоров. Збірник наукових праць «Українська академія мистецтв». Вип. 27. 2018. С. 99 – 104.
2. Зенькова М. Київська школа монументального мистецтва 1960 – 1970 рр. / М. Зенькова. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. Вип. 32. Львів: ЛНАМ. 2017. С. 177 – 188.
3. Матоліч І. Проблема монументальності в сучасній художній культурі / І. Матоліч. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. Вип. 22. Львів: ЛНАМ. 2011. С. 121 – 131.

THE ECONOMIC DIMENSION OF CYBERSPACE IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Smorczevska–Mickiewicz Bożena

Faculty of Economics, Finance and Management

University of Szczecin

Institute of Economics and Finance

doctoral student

bozenasmickiewicz@wp.pl

Abstract: The economic bloodstream of the world today is formed by the complexity of cyberspace. The global expansion of cyberspace is changing the way we live, work and communicate. It is also changing the critical systems we rely on in areas such as finance, security, energy, food distribution, healthcare, and transportation. The war in Ukraine represents the most serious cyber threat ever faced by global economic institutions and multinational corporations. The invasion has led to comprehensive and severe sanctions on Russia, which views such actions as economic warfare. There is a symmetry between the effects of economic and financial sanctions imposed on the Russian economy and financial sector on the one hand, and the effects of cyber attacks on economic and financial targets in sanctioned countries on the other.

Research Objective – The objective of this chapter is to present cyber security in the economy. The hypothesis is that cyber security is crucial to maintaining economic security in times of war.

Research Methodology – analysis of statistical data, domestic and foreign literature.

The outcome of scientific analysis – cyber attacks are an important part of warfare.

Originality/ Value – attempt to collect and analyze information on cyber attacks in Ukraine.

Keyword: Cyberspace, cyber attacks, hackers, CaddyWiper.

Introduction

Since the inception of the first global computer network ARPANET over 50. years ago, cyberspace has become present in all aspects of human activities. It has become another area in which business entities conduct market activities. Businesses must protect their interests in cyberspace just as they do in the real world, regardless of the global geopolitical situation. After all, if an organization's information systems stop working, how will the company track inventory, manage accounts, or communicate with offices and facilities?

Cyberspace is an important area of security, prosperity, and source of strategic advantage. The war in Ukraine, which also has a technological dimension, has made this particularly clear. It is also important to note the symbolic, unprecedented fact that Big Tech – Facebook, Google, Apple and Amazon, among others – have taken a stand against Russia's aggression by withdrawing from the Russian market or providing cyberattack detection tools to Ukraine. And at the request of Ukrainian President Volodymyr Zelensky¹, Elon Musk's SpaceX Company placed receiving systems for its Starlink satellite network over Ukraine in just 56 hours.

Information technology has come to dominate the way a country is managed along

---

1 Володимир Олександрович Зеленський, Президент України, <https://twitter.com/ZelenskyyUa>

with its key elements (critical infrastructure, among others). As society becomes more dependent on information technology to function, the threats from cyber attacks are also increasing. Cyber security is the ability to protect and promote national interests in and through cyberspace. To become a cyber power, a country must have the capabilities to achieve its goals. Cyber capabilities refer to the creation, control, and transfer of electronic and computer information infrastructure, networks, software, and human skills [1, p. 24]. Cybersecurity is conceptualized as a unique kind of service in which providers and clients collaborate to supply service through shared responsibility, referred to as collaborative service. Cybersecurity is achieved through distributed security implemented as a smart service system with three important attributes: automation, interoperability, and authentication [2, p. 77].

The ability to influence the global context of cyberspace (technical standards, international norms, exports, among others), allows states to create an environment in which they can protect their interests and use their power to expand their spheres of influence. According to Subhash Dutta (2022), „it is a feeling of isolation and a narrative of victimisation by the West that has driven Russia to develop extensive offensive cyber capabilities that routinely target its presumed enemies. (...) Russia is among very few countries that are known to actively encourage non-governmental entities to carry out cyber attacks against other private organizations” [3, p. 2]. Western civilization is on high alert for cyber attacks by Russian cyber criminals. Indeed, the risk of cyber attacks has increased due to the painful effects of sanctions imposed on the Russian economy and financial sector.

Material and methods

The purpose of this chapter is to present cyber security in the economy. It is hypothesized that cyber security is critical to maintaining economic security in wartime.

A systematic review of domestic and foreign literature was used to describe the phenomena of the theory and concepts.

The analysis of information on cyber attacks in Ukraine was made and the hypothesis that cyber security is crucial for maintaining economic security during war was confirmed.

Results and discussion

Cyberspace was first defined by William Gibson (1982) as a definition of actual cyberspace „A consensual hallucination experienced daily by billions of legitimate operators, in every country, by children taught mathematical concepts.... A graphical representation of data abstracted from the banks of every computer in the human system. Unthinkable complexity. Lines of light ranged in the non-space of the mind, clusters and constellations of data. Like city lights, receding”².

A commonly cited definition is that formulated by the U.S. Department of Defense (hereafter, DoD), according to which cyberspace is „A global domain within the information environment consisting of the interdependent network of information technology infrastructures, including the Internet, telecommunications networks, computer systems, and embedded processors and controllers”³.

Cyberspace is a unique domain that is operationally distinct from the other domains

---

2 Definition present in Burning Chrome (1982), repeated in W. Gibson, *Neuromancer*, Katowice, p. 59. [4].

3 Cyberspace definition, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, at 57. http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf [5].

of land, sea, air, and Space. It provides, through the Internet, the capability to create, transmit, manipulate, and use digital information. The digital information includes data, voice, video, and graphics transmitted over wired and wireless facilities between a wide range of devices that include computers, tablets, smart phones, and control systems. The Internet serves as the transport mechanism for cyberspace [2, p. 73].

According to Janusz Wasilewski, cyberspace is not just the sum of physical components (systems, networks, software, and the information processed in them), or a reference to the Internet. Nor is it the sum of operations performed by users in networks. The essence of cyberspace is to bring to life a kind of parallel environment that is a new dimension for human activities [6, pp. 228–231]. For the purposes of the chapter, I propose the definition „Cyberspace is one of the great legal frontiers of our time” [7, p. 14].

For many of us, cyberspace is the virtual world we experience when we use the Internet to communicate, work, and perform everyday tasks. Technically, cyberspace is an interdependent network of information technologies that includes the Internet, telecommunications networks, computer systems, and Internet-connected devices. For the military and given our efforts to counter threats in cyberspace, it is an operational domain, along with land, sea, air, and space [8, p. 18].

The extensive variety of content is attractive to hackers, criminal elements, and nation states with the objective of disrupting commercial, military, and social activities [2, p. 73].

From a security perspective, the use of the term ‘cyber’ generally means more than just the Internet, and usually refers to the use of electronics to communicate between entities. In terms of Katzan Jr – „A reasonable definition would be that cyber is the seamless fabric of the modern information technology infrastructure that enables organizations and private citizens to sustain most aspects of modern everyday life⁴” [2, p. 71].

In time of war, a cyber attack causes „Enemy battle plans disappear while supply trains fumble through traffic jams created by incorrect orders and railroad signals. Adversarial forces receive confusing messages about their leaders abandoning them via social media while preparing their equipment. Enemy observation drones crash due to signal jamming from electronic warfare forces at the front lines” [9, p. 190].

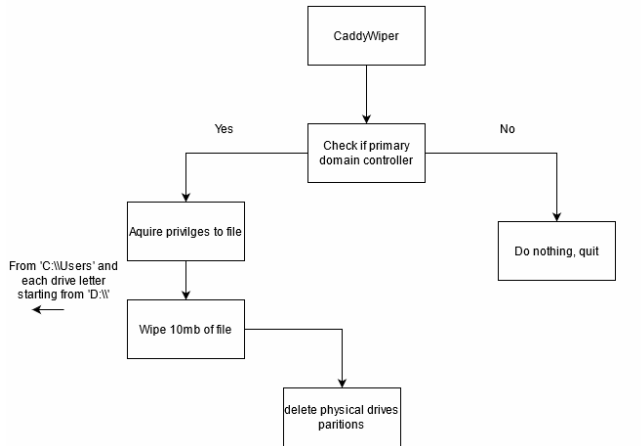
In February 2022, a targeted cyberattack in Ukraine caused disruptions to the Viasat KA-SAT broadband satellite service in Europe [11, p. 1]. The attack, which left nearly 30,000 modems physically inoperable, affected not only users in Ukraine but also much of Europe, including wind turbines operated by the German energy company Enercon [12, p. 1; 3, p. 6].

Russia’s invasion of Ukraine has seen the emergence of wiper malware specifically designed to destroy targeted systems by wiping key data and rendering it useless. Caddywiper, which attacks Ukrainian infrastructure, destroys user data and partitions information from connected drives. The malware has been spotted on dozens of systems in a limited number of organizations [13, p. 1].

This chart details the CaddyWiper execution flow:

---

⁴ H. Katzan Jr, Cybersecurity Service Model, Journal of Service Science – Fall 2012 Volume 5, Number 2, Webster University, USA, p. 71. [2].

Figure 1. THE CADDYWIPER CHART

Source: Michael Dereviashkin, *New Analysis: The CaddyWiper Malware Attacking Ukraine*, p. 1.

CaddyWiper bears no major code similarities to either HermeticWiper or IsaacWiper, the other two new data wipers that have struck organizations in Ukraine since February 23rd [13, p. 1].

Ukraine is seeking to quickly integrate its power grid with the European Union to ensure continuity of electricity supply in case other major power plants fail.

In April, Russian hackers took aim at the Ukrainian power grid and attempted to cause a blackout that would have affected 2 million people. They attempted to destroy computers at a Ukrainian power company using the wiper described above [14, p. 1].

Photography 1. *Emergency situation Ministry VIA AP*, based on: James Temple, p. 1. [15].

Patrick Howell O’Neill’s analysis suggests that a successful attack would result in

the largest cyber-induced blackout in history. The implications, however, are unclear in his view. Ukrainian officials say they were successful in thwarting the attack, which was intended to support Russian military operations in eastern Ukraine. However, according to a Ukrainian government document shared with MIT Technology Review, among others, Russian hackers broke into a Ukrainian power company and temporarily shut down nine electrical substations. The Computer Emergency Response Team (CERT) document, describes at least two successful attack attempts, one of which began on March 19, just days after Ukraine joined the European power grid.

Whether or not the cyberattacks on Ukraine's power grid were successful, they represent a dangerous continuation of Russia's aggression against Ukraine through a hacking group known as Sandworm, which the United States has identified as Unit 74455 of Russian military intelligence. The malware that investigators found in the 2022 attacks was dubbed Industroyer2 because of its similarity [14, p. 1]. The chronology of the attacks is shown in Table 1.

Lp.	Date/ Time Period 2022	Attack Description	Attribution/ hacker group
	13 January	WhisperGate malware designed to wipe the contents of hard disks of Ukrainian Foreign Ministry, as also some IT organisations	Microsoft initially attributed the attack to DEV-0586, later attributed to the Main Center for Special Technologies (GRU, aka Sandworm)
	Early February	DDoS attack against Ukrainian banking and defence websites	Russian Main Intelligence Directorate (GRU)
	23 February	HermeticWiper – targets the Ukrainian government's IT, energy and financial sectors	Sandworm Group
	24 February	IsaacWiper – targets are Ukrainian organisations that were not affected by earlier attacks	No specific attribution – the composition of the malware and targets within Ukraine point to the involvement of Russian agencies
	14 March	CaddyWiper – attacks Ukrainian infrastructure, destroys user data, and partitions information from connected drives. The malware has been spotted on dozens of systems in a limited number of organizations	No specific attribution – the composition of the malware and targets within Ukraine point to the involvement of Russian agencies
12	12 April	Industroyer2 – a sophisticated malware framework designed to cause an impact to the working processes of Industrial Control Systems (ICS), specifically components used in electrical substations	Sandworm Group (Unit 74455)

Table 1. Chronology of cyberattacks in Ukraine

Source: Own elaboration based on Subhash Dutta, *CYBER OPERATIONS ASSOCIATED WITH THE UKRAINE-RUSSIA CONFLICT: AN OPEN-SOURCE ASSESSMENT*, p. 5. [3].

Cyberwarfare, because of its low capital investment, is usually the preferred option for a nation that does not have advanced conventional weapons. It is most effective against technologically advanced nations, even though they will also have robust information

technology defenses. According to the Author, the most effective weapon during the war in Ukraine has been the rapid use of the media to disseminate information and sometimes disinformation. Through the dissemination of information regarding the Ukrainian version of events, the testimony of victims and witnesses to the crimes committed by Russian soldiers; but mainly through the unprecedented involvement of President Volodymyr Zelensky, President Joe Biden, and the almost daily meetings of European and world Leaders, Ukraine won the support of the civilized world.

Note the unprecedented fact that Big Tech have taken a stand against Russia's aggression by withdrawing from the Russian market and providing cyberattack detection tools to Ukraine. All it took was a request from Ukrainian President Volodymyr Zelensky, for Elon Musk's SpaceX Company to place receiving systems for its Starlink satellite network over Ukraine in just 56 hours. Without social media, Russia has lost the information war. According to the Author, with the support of the civilized world, Ukraine will win the war for freedom against Russia.

Conclusion

A sociological extension of the concept of cyberspace as an area of global communication is to call it the „New Tower of Babel”. Cyberspace not only brings cultures closer together, but actually causes them to mix, gathering ideas and information from all over the world.

From the beginning, the war in Ukraine was a hybrid war (a combination of conventional military strategy and unconventional, cyber warfare). Preparations for cyber weapons against Ukraine began long before the February 24, 2022 attack. Nearly all of the destructive malware attacks on Ukrainian critical infrastructure were thwarted by Ukrainians, supported by cyber security firms from the U.S. and EU that helped detect and deter these attacks. Unfortunately, effective cyber defense of both state institutions and grassroots organizations is a long-term game requiring continuous strategic investment. The consequences of the conflict in Ukraine for business will be felt around the World.

Bibliography:

1. Kuehl, D.T. (2009). *From Cyberspace to Cyberpower: Defining the Problem*. In Franklin Kramer, Stuart Starr and Larry K. Wentz (eds.) *Cyberpower and National Security*. Washington DC: National Defense University Press. p. 24.
2. Katzan, H., Jr. (2012). *Cybersecurity Service Model*. *Journal of Service Science – Fall 2012 Volume 5, Number 2*, Webster University, USA, pp. 71–77.
3. Dutta, S. (2022). *CYBER OPERATIONS ASSOCIATED WITH THE UKRAINE–RUSSIA CONFLICT: AN OPEN-SOURCE ASSESSMENT*, *Indian Navy (Retd) 10 May 2022*, p. 2. <https://www.maritimeindia.org/>, (accessed on: 19.05.2022).
4. Gibson, W. (2009). *Neuromancer*. Katowice 2009, Książnica, p. 59.
5. *Cyberspace definition*, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, at 57. http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdfv. (accessed on: 19.05.2022).
6. Wasilewski, J. (2013). *Zarys definicyjny cyberprzestrzeni*. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 9 (5) : 225–234.
7. *Global Strategic Report* (2008). International Telecommunication Union, ITU Global Security Agenda (GSA), p. 14.
8. *Policy paper National Cyber Strategy 2022* (HTML) Updated 7 February 2022, p. 18.
9. Nakasone, P.M., Lewis, Ch. (2017). *Cyberspace in Multi-Domain Battle*, *The Cyber Defense Review* 2017. Unclassified. <https://nsarchive.gwu.edu/document/16426-cyber-defense-review-lieutenant-general-paul> (accessed on: 19.05.2022).
10. Kolbe, P.R., Robson Morrow, M., Zabierek, L. (2022). *The Cybersecurity Risks of an Escalating Russia-Ukraine Conflict*, February 18, 2022, Updated February 24, 2022, <https://hbr.org/2022/02/the-cybersecurity-risks-of-an-escalating-russia-ukraine-conflict>, (accessed on: 19.05.2022).
11. Satter, R. (2022). *Satellite Outage Caused 'Huge Loss in Communications' at War's Outset—Ukrainian Official*, Reuters news report, 15 Mar 2022. <https://www.reuters.com/world/satellite-outage-caused-huge-loss->

communications-wars-outset-ukrainian-official-2022-03-15/ (accessed on: 19.05.2022).

12. Press release, *KA-SAT Network Cyber Attack Overview*, Viasat, 30 Mar 2022. <https://www.viasat.com/about/newsroom/blog/ka-sat-network-cyber-attack-overview/> (accessed on: 19.05.2022).

13. Dereviashkin, M. (2022). *New Analysis: The CaddyWiper Malware Attacking Ukraine*, Morphisec blog post, 05 Apr 2022. <https://blog.morphisec.com/caddywiper-analysis-new-malware-attacking-ukraine> (accessed on: 19.05.2022).

14. Howell O'Neill, P. (2022). *Russian hackers tried to bring down Ukraine's power grid to help the invasion*, MIT Technology Review, O'Neillarchive page April 12, 2022 <https://www.technologyreview.com/2022/04/12/1049586/russian-hackers-tried-to-bring-down-ukraines-power-grid-to-help-the-invasion/> (accessed on: 19.05.2022).

15. Tample, J. (2022). *How Ukraine could keep the lights on as Russia attacks its power supplies*, MIT Technology Review, Templearchive page March 7, 2022 <https://www.technologyreview.com/2022/03/07/1046839/how-ukraine-could-keep-the-lights-on-as-russia-attacks-its-power-supplies/>

List of figure, table and photography:

Figure 1. THE CADDYWIPER CHART

Photography 1. Emergency situation Ministry VIA AP

Table 1. Chronology of cyberattacks in Ukraine

HISTORY

ЕПІДЕМІЯ ТУБЕРКУЛЬОЗУ І ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ТА БІЖЕНЦІ З УКРАЇНИ У ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х РОКІВ)

Подобєд Олена Андріївна,

д.і.н., доцент НПУ імені М.П. Драгоманова

o.a.podobyed@npu.edu.ua

У роки Другої світової війни та по її завершенні у країнах Європи значно зріс рівень захворюваності на туберкульоз. Особливої гостроти проблема боротьби з епідемією туберкульозу набула у велелюдних ДіПі-таборах (від англ. displaced persons, DP – переміщені особи) Західної Німеччини, у яких знайшли тимчасовий прихисток сотні тисяч переміщених осіб і біженців з України.

Переміщеним особам і біженцям з України доводилося протистояти багатьом викликам. Серед них регулярні перевірки-скринінги, у результаті яких можна було втратити право жити в таборі, а отже, залишитися без примарного захисту перед репатріаційними комісіями; облави, які влаштовували репатріаційні комісії на ДіПі, які не хотіли повертатися «на рідину»; численні перевірки під час оформлення документів на виїзд до країн Європи, Америки й Австралії. До цього переліку слід додати і протистояння паличці Коха.

Несприятливі житлові умови в таборах переміщених осіб і поза ними, велике скучення людей, погане харчування й нестача вітамінів, брак медикаментів зумовили значний відсоток захворюваності переміщених осіб і біженців з України на туберкульоз легень [6, с. 40]. Зараження паличкою Коха не оминуло ні дорослих, ні маленьких ДіПі.

Боротьба переміщених осіб і біженців з України зі згубною паличкою Коха

відбувалася в теоретичній і практичній площині. Значний відсоток серед третьої політичної хвилі еміграції становила інтелігенція, до якої належать і лікарі. В епоху ДіПі в Західній Німеччині знайшли тимчасовий прихисток професійні лікарі різних спеціалізацій, частина з них мала наукові ступені і вчені звання. Вчені-медики продовжували проводити, розпочаті в попередній період дослідження.

Так, директор Київського туберкульозного інституту (нині Національний інститут фізіатрії і пульмонології ім. Ф. Г. Яновського) Василь Плющ на II З'їзді українських лікарів-емігрантів Західної Німеччини (Регенсбург, грудень 1947 р.) подав проєкт класифікації захворювань туберкульозу, що складалася з 12 форм і комбінацій туберкульозних захворювань. Тут же лікар Т. Воробець у своїй доповіді наголошував на важливості створення спеціальної комісії для боротьби з туберкульозом [5, с. 89-90]. Доктор медицини акушер-гінеколог Софія Парфанович досліджувала проблему туберкульозу жіночих статевих органів. Незважаючи на всі складнощі повсякденного життя на чужині, українські вчені працювали над теоретичним осмисленням цієї інфекційної недуги і шляхів боротьби з нею. Разом з тим українські лікарі та молодший медичний персонал разом з німецькими колегами щодня боролися за життя кожного ДіПі.

На території ДіПі-таборів діяли лікарні, де кожен потребує міг отримати медичну допомогу. У непрості повсякденні роки в лікарнях бракувало медичних інструментів та ліків, останні пацієнтам нерідко доводилося купувати самотужки. Особливо дефіцитними медикаментами були пеніцилін та нещодавно винайдений (за участю вихідця з України біохіміка, нобелівського лауреата Зельмана Ваксмана) протитуберкульозний препарат стрептоміцин [5, с. 92]. Деякі лікарі купували дефіцитні ліки за власні кошти. У свою чергу лікар-дерматовенеролог Сергій Комлік, виїжджаючи за океан, віддавав власні кошти для хворих на туберкульоз земляків [4, с. 42]. Брак ліків спонукав ДіПі згадати народні методи лікування. Так, із соснових шишок виготовляли препарати для лікування хворих на туберкульоз [3, арк. 12].

Переміщені особи та біженці з України, уражені паличкою Коха, мали можливість трохи покращити стан здоров'я, перебуваючи в протитуберкульозних санаторіях. Медичні заклади такого профілю зазвичай розташовувалися в лісистій місцевості. Такі заклади, приміром, діяли в місцевості Гарміш-Партенкірхен, місті Бад-Мюндер-ам-Дайстер біля Ганновера, у місцевості Зенне неподалік Білефельда.

Санаторій в місцевості Гарміш-Партенкірхен, що розташовується в баварських Альпах, вважався одним із кращих такого профілю у Німеччині. У ньому перебував на лікуванні із діагнозом туберкульоз легень Іван Багрянйї [10, арк. 3], про якого згадаємо далі. У санаторії в Зенне станом на 1949 р. лікувалися 28 переміщених осіб і біженців з України: 12 – у жіночому корпусі та 16 – у чоловічому [8, с. 1]. Щоб розрадити та морально підтримати пацієнтів українські професійні співаки і музиканти, а також церква влаштовували в санаторіях безоплатні концерти. Випускниця Київської консерваторії оперна співачка Євгенія Павловська під акомпануванням Вадими Кіпи, який у роки війни був професором Берлінської консерваторії, виступала перед пацієнтами санаторію в Зенне. У свою чергу церковний хор із Ганновера давав концерти в санаторії в Бад-Мюндер-ам-Дайстер [7, с. 232]. Протитуберкульозні санаторії діяли і в Австрії. Наприклад, у Парш-Анекс деякий час працював лікар Петро Ключко, зять письменника Івана Франка [5, с. 93]. На думку таборового лікаря професора Івана Базилевича, після кількох тижнів чи місяців лікування в санаторії пацієнти поверталися в задовільному стані [2, с. 30].

Діагноз «туберкульоз» вносив значні корективи в життя хворого. Паличка

Коха не оминула письменника та очільника Української революційно-демократичної партії Івана Багряного, який жив в ДіПі-таборі Нового Ульму. У 1947 р. в нього виявили відкриту форму туберкульозу легень. Це стало для Івана Павловича важким ударом. За рік до того він одружився з учасницею хору «Україна» Нестора Городовенка Галиною Тригуб. Молоді будували плани на майбутнє: отримати афідавіт-запрошення для подальшої еміграції за океан, народити первістка. Проте діагноз, поставлений в одній з німецьких лікарень, вніс корективи у плани молодого подружжя.

Так, отримавши від Г. Заячука довгоочікуваний афідавіт на виїзд «з цієї зруйнованої і чужої для нас Баварії» [9, арк. 1] до Канади, родина Багрянних не змогла ним скористатися. Приймаючі країни наклали «табу» на потенційних емігрантів, яким було діагностовано туберкульоз. Народження первістка довелося відкласти. І. Багрянний мусив на певний час залишити Новий Ульм і їхати на лікування, оскільки в Німеччині з відкритою формою туберкульозу не дозволялося жити з родиною.

Пройшовши курс лікування, І. Багрянний повернувся додому. У 1950 р. в нього народився син Нестор, а за десять років – донька Роксолана. Проте Іван Павлович був змушений дотримуватися дистанції, щоб забезпечити дітей. Галина Багряна згадувала, як чоловік змушений був просити її «Галю, забери дитину, я ж не можу до неї торкатись... Господи, яка мука, не мати права пригорнути власної дитини» [1, с. 1]. Відповідно вдома він був змушений самоізолюватися в своєму кабінеті. Такий стан речей, за спогадами сучасників, викликав в Багряного злість і роздратування. Врешті пройдений курс лікування позитивно вплинув на стан здоров'я дітяч.

У повоєнні роки в країнах Європи епідемія туберкульозу набула значних масштабів. Уряди різних країн вживали протиепідемічні заходи. До них вдавалися й окупаційні адміністрації Західної Німеччини. Проте вони не були б такими дієвими, якби у таборових лікарнях не працювали професіонали, небайдужі до пацієнтів лікарі та молодший медичний персонал. Пишаємося, що до їхньої когорти можемо зарахувати і медиків з України, які в силу життєвих обставин і в подальшому змушені були працювати далеко поза межами батьківщини.

Список використаної літератури

1. Багряна Г. Згадка про Івана Павловича Багряного (в річницю його смерті). *Українські вісті*. Новий Ульм. 1964. Ч. 37. 13 вересня. С.1.
2. Базилевич І. Спостереження таборового лікаря. *Сьогодні і минуле: Вісник українознавства*. Мюнхен; Нью-Йорк. 1949. Ч. 1-2. С. 27-31.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 172. Од. зб. 17.
4. Макаревич І. Д-р Сергій Комлік. *Лікарський вісник*. Нью-Йорк. 1954. Ч. 2. С. 41-42.
5. Матеріали до історії української медицини / редактор-упорядник Ярослав Семчишин. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки, 1988. Т. 2. 298 с.
6. Мовчан Ю. Замість вінка на могилу св. п. д-ра Єлисавети Гімелрайх. *Лікарський вісник*. Нью-Йорк. 1956. Ч. 2. С. 38-40.
7. Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та посвячення. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. 396 с.
8. Українське слово. Бльомберг. 1949. Ч. 26. 6 липня.
9. ЦДАМЛМ України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 40.
10. ЦДАМЛМ України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 48.

**ГРИГОРІЙ ЦАМБЛАК (БЛ. 1365 – БЛ. 1420) – УЧЕНИЙ-
БОГОСЛОВ, ОРАТОР-КРАСНОМОВЕЦЬ, НАРОДНИЙ ДИПЛОМАТ
У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ
І ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА РАННЬМОДЕРНОЇ
ЄВРОПИ (ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА БІОГРАФІСТИКА)**

Ціватий Вячеслав Григорович,

кандидат історичних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

член правління Наукового товариства історії дипломатії

та міжнародних відносин (м. Київ, Україна)

tsivatyi@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

Інституціональна біографістика – це новий перспективний напрям досліджень у сфері історії, політики, дипломатії, комунікації, міжнародних відносин, філології та права [1, с. 164–169]. Метою статті є репрезентація постаті відомого вченого-богослова, державника, дипломата, політика – Григорія Цамблака (бл. 1365 – бл. 1420) [2, с. 444]. Його життєвий шлях і наукова діяльність не залишилися осторонь від знаменних подій в європейській історії доби Середньовіччя та раннього Модерного часу [3, с. 42–47]. Григорій Цамблак – проповідник, політичний і культурний діяч, митрополит Київський і Литовський (з 1415 року), автор низки церковних творів, проповідник. Освіту здобув у Тирново (нині місто Велико-Тирново, Болгарія) [4]. Згодом Григорій Цамблак продовжив навчання в Константинополі та Афоні. Деякий час був ігуменом сербського монастиря в Дечанах, служив у канцелярії константинопольського патріарха, пресвітером митрополичої молдововолоської церкви в Сучаві. У 1409 році він прибув до Києва й активно включився в боротьбу за митрополичу кафедру. Але тільки у 1415 році в білоруському місті Новогрудку православні єпископи обрали його митрополитом Київським і Литовським [5].

Григорій Цамблак є автором багатьох гімнографічних, агіографічних творів, які поширювалися на східнослов'янських теренах. Серед найбільш відомих його праць – «Житіє Стефана Дечанського», «Похвала Євтимію Тирновському», «Оповідь про перенесення мощей Параскеви Тирновської», «Муки Іоанна Нового Сучавського». Він залишив велику писемну спадщину болгарською, сербською, румунською та руською мовами. Автор численних проповідей, гімнів. Також інколи його прізвище звучить як – Саблак, Самвлак, Цамвлак. Літературна спадщина Григорія Цамблака, одного з найталановитіших письменників слов'янського Середньовіччя, налічує більш як 40 творів різних жанрів: житій, похвальних слів, проповідей на різні церковні свята. Вважається, що в Україні він написав «Надгробне слово митрополиту Кипріяну», «Слово похвальне Євтимію Тирновському», п'ять проповідей, сповідь віри при посвяченні в митрополити та дві промови на Константицькому соборі [6].

Багато творів Григорія Цамблака присвячено релігійним питанням, зокрема – у них віддзеркалилася тема завоювання православних Балкан турками, що панувала в літературі впродовж кількох століть. Відома також у латинському перекладі урочиста промова перед Папою Римським Мартином V, де Григорій Цамблак вітав майбутнє об'єднання Церков. У «Слові похвальному до отців Собору» (воно міститься в кодексі, що належав свого часу Йосафату Кунцевичу) автор закликав до

об'єднання і примирення між Церквами. Перу Григорія Цамблака належать також численні проповіді, присвячені церковним святкам. Інтелектуальна цінність подібної інституціональної біографістики демонструється на прикладі опублікованих творів Григорія Цамблака у перекладі Юрія Володимировича Пелешкевича та інших фахівців Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України у 2000-2020 роках [7, с. 48–49].

2020 рік ознаменував собою пам'ять про Григорія Цамблака (600 років з його представлення). Біографія Григорія Цамблака, як і будь якої непересічної особистості – звичайно, що колоритна, цікава й сповнена неординарних і різноманітних подій: від творчості літературної, політичної до справ дипломатичних і релігійних. Григорій Цамблук, як особистість з державницькими підходами і мисленням у своїх працях пропонував читачеві образ владаря-державця з характерними і необхідними, як на його переконання, відповідними рисами [8].

Для прикладу варто згадати, наприклад образ Йосипа, який використовується для інституціонального створення парадигми ідеального правителя в середньовічних слов'янських літературах. Так, Григорій Цамблук в службі сербському князеві Стефану Дечанському і його житті, сакралізує таким чином його праведність, а також виокремлює специфічні риси в парадигмі правителя в давньоболгарській, давньоруській і давньосербській традиціях. Його інституціональним духовно-релігійним образом і притаманними йому рисами ідеального правителя є символізм і символ краси, цнотливості, духовної сили й влади. Також підкреслюється вагомість етичного постулату і найвищої етичної позиції про християнську ціннісну систему поваги до старшого (батька, брата) і відмову від відповіді на насильство насильством. Григорій Цамблук пропонує власну модель владаря-державця провідної європейської держави, як то: владар-державець – це носій усталених християнських чеснот (смирення, мудрості, благородства, аскетизму), у поєднанні із мужністю, зухвалістю, наполегливістю людини, патріота, який уболює за свою державу й народ [9, с. 57–62].

Важливою інституціональною складовою біографії Григорія Цамблака стала і його релігійна діяльність в Європі. У молдавських монастирях, починаючи з перших десятиліть XV ст., набув поширення перепис і художнє оформлення богослужбових книг. Найвідомішою пам'яткою є четвероевангеліє, переписане в Хуморському монастирі на початку XVI ст. Займаючи монополіє становище в духовності молдавського етносу, церква зуміла підкорити своїм цілям більшу частину культури. Крім того, процес християнізації мав велике значення й у справах зміцнення державності. Помітно вплинуло християнство і на розвиток архітектури та книгодрукування.

Молдавські господарі не відступали від своїх зазіхань, конфлікт затягнувся, і лише через багато років (1401 р.) було досягнуто примирення. Для врегулювання конфлікту з Константинополем до Молдавії прибув спеціальний патріарший посол, вчений-богослов, болгарин Григорій Цамблук, який від імені константинопольського патріарха затвердив ставлення молдавського господаря. Як політично-релігійний наслідок – молдавські господарі отримали підкорену їм церкву. Римські папи неодноразово намагалися підкорити молдавську церкву своєму впливу, не лише церковному, але й політичному. В країну направлялися католицькі монахи, тут створювалися єзуїтські духовні школи, деякий час в Білгороді, Сиреті і Байї існували католицькі єпископства. Найближчими до успіху замисли Ватикану стали в 1418 р. на всесвітньому Констанцькому соборі. Григорій Цамблук, обраний у 1415 р. Київським митрополитом, проявив себе в цей період як сторонник унії з

католицькою церквою. На чолі великої групи православного духовенства він прибув на собор і вів з римським папою переговори, але в Києві ця ідея не знайшла ніякої підтримки, переговори Григорія Цамблака було осуджено, а сам він змушений був покинути Україну та повернутися в Молдавію.

З Болгарії Григорій Цамблук вирушає на Афон, а потім до Константинополя. Не можна виключити дворазове перебування Григорія Цамблака в Сербії – до молдавської місії та вже після неї. У 1401 році константинопольський патріярх посилає Григорія Цамблака, як добре освічену і дипломатично підготовлену людину, чудового красномовця і практика-державця, у посольство до молдавського господаря Олександра Доброго. Метою посольства було залагодження конфлікту, що виник у зв'язку зі спробою унезалеження Церкви Молдови від Царгороду й найменування єпископа Йосифа митрополитом Сучавським.

За об'єктивних обставин Григорій повертається на Балкани та їде до Сербії, до Дечанського монастиря, де два роки служить ігуменом. Там створюється життє та похвала св. Стефана Уроша III Дечанського – покровителя монастиря. Із 1409 року Григорій Цамблук перебуває в Києві, де виголошує жалобну проповідь на прославу св. Кипріяна. «Надгробне слово митрополиту Кипріяну» створене в 1409–1410 рр. Григорій Цамблук виголосив його в Києві, де покійний митрополит мав велику популярність. У 1418 році Григорій Цамблук вже як митрополит Київський і Литовський їздив на Констанцький собор у Німеччину. Припускають, що Григорій Цамблук помер у Києві взимку 1419-1420 рр. (можливо, від епідемії) [10, с. 25-32; 11, с. 43–48].

Літературний і богословський спадок Григорія Цамблака є цінним і на сьогодні. Аналізуючи його, можемо констатувати, що твори Григорія Цамблака свідчать: залишаючись у межах середньовічного світогляду, він є письменником – новатором, у його творчості виявляються деякі гуманістичні тенденції. Інтернаціональний духовний і письмовий спадок Григорія Цамблака свідчить про його одержимість світлого майбутнього європейського суспільства Середньовіччя і прагненням інституціоналізації «золотої осені» українського Середньовіччя та *Ранньомодерного часу* [12, с. 37–41; 13; 14, с. 32–37].

Таким чином, Григорій Цамблук (бл. 1365 – бл. 1420) є інтелектуалом, народним дипломатом, ученим-богословом, блискучим оратором-красномовцем і непересічною особистістю доби Середніх віків, знавцем державно-церковної та політико-дипломатичної історії Європи. Висунуті ним ідеї про особливості інституціонального розвитку державності, знайшли розуміння сучасних дослідників і слугували розвиткові європейстики та богослов'я. До останнього часу діяльність і наукові дослідження Григорія Цамблака залишаються маловідомими широкому загалові українських і зарубіжних дослідників. Більшою мірою про його діяльність, наукову творчість і літературну спадщину знають медієвісти. Постановка питання про склад і зміст особистих архівів заслуговує подальших досліджень, які сприятимуть створенню цілісної картини історико-політичного світу і світогляду через систему історичної спадщини непересічних особистостей різних етапів становлення української державності та європейського простору, зокрема – у добу Середньовіччя та раннього Модерного часу.

Список використаних джерел:

1. Цватий В. Г., Кулінич М. Ю. Європейська Середньовіччя й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865-1920) в ЦДІАК України. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей* / За ред. С. С. Русакова. Вінниця–Київ, 2019. Вип. 26. С. 164–169.
2. Зема В. Є. Цамблук Григорій. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.*

А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 444. 784 с.: іл.

3. Пелешенко Ю. В. «Муж незвичайної освіченості...». До 625-річчя від дня народження Григорія Цамблака. *Отчий край*. 1990. Вип. 4. С. 42–47.

4. *Терновска книжовна школа. Т. 3*. Григорий Цамблук. Животи творчество. София, 1984. 413 с.

5. Яцимирский А. Н. Григорий Цамблук. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904.

6. Українська література XIV–XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / Автор вст. ст. і ред. В.Л. Микитась. К.: Наук. думка, 1988. 598 с.

7. Пелешенко Ю. В. Особливості поезики мартирію «Муки Іоанна Нового Сучавського» Григорія Цамблака. *Сто років академічної славістики в Україні: збюток перспективи*. К., 2018. С.48–49.

8. Житие на Стефан Дечански. А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблук. София (Издательство на Българската академия на науките), 1983. 328 с.

9. Ціватий В. Г. Проблема влади і владарі-державці у Західній Європі середньовіччя та раннього нового часу (політико-правові теорії і реальність). *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Чернівці, 2000. С. 57–62.

10. Болгарський вплив на українську літературу в добу пізнього Середньовіччя (друга половина XIV– перша половина XVI ст.). *Слово і час*. 2014. №11. С.25–32.

11. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика і дипломатія першої половини XVI століття та українські землі (політико-правовий аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України: наукове видання*. Ред.: Б. І. Гуменюк, В. Г. Ціватий, Л. С. Тупчієнко. Київ, 1998. Вип. 1 (1). С. 43–48.

12. Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика венеціанської дипломатії раннього Модерного часу: модель, інституціоналізація, міжнародні актори. *International scientific conference «Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization»: conference proceedings (December 28–29, 2021. Venice, Italy)*. Riga, Latvia: Publishing House “Baltija Publishing”, 2022. С. 37–41.

13. Eastern Europe. Regional Studies: Monograph / V. Teosa, M. Matsaberidze, V. Tsvatyi. Chişinău: USM: TSU, 2017. 355p.

14. Ціватий В. Г. Дипломатичний інструментарій, норми протоколу та етикету міжнародної ввічливості провідних держав Європи та України доби раннього Модерного часу: інституціональний і комунікативний аспекти. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей* / За ред. С. С. Русакова. Вінниця–Київ, 2022. Вип. 44. С. 32–37.

POSTRZEGANIE TZW. WIELKIEJ I MAŁEJ ESCHATOLOGII PRZEZ LUDZI EPOKI ŚREDNIOWIECZA

Bekus Ewelina

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
ewa.bekus@wp.pl*

W doktrynie chrześcijańskiej Sąd Ostateczny, mający dokonać się nad całym rodzajem ludzkim, jako etap końcowy dziejów, składa się na tzw. wielką eschatologię [3, s. 211]. Według niej wszyscy ludzie zostaną ostatecznie podzieleni na potępionych i zbawionych, a Bóg straci szataną i jego wyznawców do jeziora ognia i siarki. Poza oficjalną doktryną chrześcijańską, wykształciła się także eschatologia mała, czyli przekonanie, że każdy człowiek bezpośrednio po śmierci będzie sądzony za swoje uczynki. Była ona więc

niezgoda z głoszoną wówczas nauką kościoła [11, s. 60-61],[1, s. 62].

Idea sądu nad całą ludzkością, zdaje się przeważać do XII wieku. Później coraz częściej i wyraźniej rysuje się pojęcie sądu indywidualnego. Dokonuje się to poprzez spotkanie dwóch różnych tradycji: naukowego dogmatu o sądzie w dniu powtórnego przyjścia Pana z funkcjonującą w życiu codziennym wiarą w zapłatę, która ma nastąpić zaraz po zgonie człowieka. Uczeni katolicycy mogli rozwijać swoje badania o eschatologii i dowodzić, że Sąd Ostateczny dokona się z końcem świata, jednak zwykłemu, niepiśmiennemu człowiekowi trudno było wyobrazić sobie zapłatę gdzieś w nieokreślonej, odległej przyszłości. Dla prostych wiernych, ludzi niewykształconych, bardziej przystępne były pojęcia i kar i nagród, które oczekują bezpośrednio po śmierci. Kategoria dalekiej przyszłości była zbyt abstrakcyjna i dlatego pozbawiona znaczenia dla umysłó ludzi, którzy znali tylko niedawną przeszłość i teraźniejszość. Kiedy ich myśl zwracała się ku końcowi świata, przybliżali oni ten moment aż do teraźniejszości i w ogromnej panice oczekiwali na mający nadejść niebawem Sąd Ostateczny [6, s. 219-220].

W rezultacie wyobrażenia wiernych nadały sądowi nad duszą zmarłego charakter indywidualny. Oficjalna nauka, nie zapewniała wyjaśnienia końca istnienia pojedynczej jednostki. Według pism teologów, człowiek po śmierci, musiał czekać na swój wyrok przez nieokreślenie długi czas, co nienaturalnie odłączało jego biografię od ostatecznego końca. Tymczasem wprowadzenie małej eschatologii łączyło w nierozdzielną jedność wszystkie fragmenty jego życia, ponieważ czyny człowieka oceniane były na granicy oddzielającej życie od śmierci. Tym samym biografia pojedynczej jednostki dobiegała końca bez żadnej luki czasowej [5, s. 107].

Niemniej jednak „mała eschatologia” nie znajdowała żadnego potwierdzenia w Biblii, dlatego też, wywoływała spory i dyskusje wśród teologów. Uczeni próbowali znaleźć porozumienie pomiędzy logiką, a twierdzeniami zawartymi w Piśmie Świętym, które mówi tylko i wyłącznie o Sądzie Ostatecznym. Logika zaś skłania do sytuowania osądzenia za grzechy tuż po śmierci, co czyni Sąd Ostateczny bezużytecznym. Można więc założyć istnienie jakiegoś fragmentarycznego sądu, który nastąpi zaraz po śmierci i sprowadzić Sąd Ostateczny do rzędu ceremonii, mającej na celu ujawnienie cnót i grzechów każdego człowieka [6, s. 209]

Dokonany przez św. Augustyna podział zmarłych na dobrych i złych tuż po śmierci może sugerować istnienie jakiegoś poprzedzającego Sąd Ostateczny trybunału, zsynchronizowanego z rytmem nieustannie odbywających się zgonów [4, s. 88]. Pewne teksty z Pisma Świętego, również zdają się prezentować sprzeczne współegzystowanie Sądu Ostatecznego z ideą sądu indywidualnego. W *Ewangelii św. Łukasza* kary i nagrody są obiecane bezpośrednio po śmierci. Chrystus mówi złoceńcy ukrzyżowanemu razem z nim: „... zaprawdę mówię ci, dziś jeszcze będziesz ze mną w raju” [Łk 23,43]. W innej

Św. Augustyn

Św. Tomasz z Akwinu

opowieści biblijnej można przeczytać, że żebrak bezpośrednio po śmierci trafia na łono Abrahama, zaś bogacz do piekła [Łk 16, 22]. Tymczasem w kolejnych Ewangeliach przepowiada się powtórne przyjście Chrystusa i Sąd Ostateczny [Mt 24, 3]. Próbując pogodzić te dwa niezgodne ze sobą aspekty święty Augustyn stwierdził, że dusze złych ludzi zaczynają cierpieć natychmiast po zgonie, lecz po Sądzie Ostatecznym będą cierpiały jeszcze mocniej [9, s. 115],

Wielu teologów, jak na przykład św. Tomasz z Akwinu, dostosowuje się do tego schematu. Według niego od razu po śmierci nastąpi coś na kształt sądu, w czasie którego ludzie zostaną należycie ukarani lub wynagrodzeni. Aż do momentu Sądu Ostatecznego grzesznicy będą mogli oglądać szczęście wybranych, co zwiększy ich ból na skutek zazdrości i zawiści. Po sądzie widok wybrańców zostanie im odebrany, a wówczas będą ich dręczyć wspomnienia o radosnym stanie zbawienia tych drugich, co dodatkowo

spotęguje ich upokorzenie [9, s. 123- 125].

Jednoznaczne rozwiązanie tego zagadnienia prawdopodobnie nie mógł dać więc nikt - ani zwykły kaznodzieja, ani uczony prałat, dlatego też sprawę tę starano się uporządkować w 1274 r. na drugim soborze lyońskim. Dokonano tam pewnego sprecyzowania dotyczącego znaczenia modlitwy i wstawiennictwa za zmarłych. Potwierdzono zatem istnienie czyśćca, co w pewnym stopniu zakładało istnienie sądu indywidualnego tuż po śmierci, i drugiego przy powtórnym przyjściu Chrystusa [9, s. 200].

Mimo ustaleń II soboru lyońskiego, problem istnienia sądu szczegółowego, budził ciągle liczne spory i dyskusje, aż w końcu wywołał konflikt, który rozegrał się w pierwszej połowie XIV wieku. Papież Jan XXII powrócił do tezy, że ani sprawiedliwi nie dostąpią zaszczytu oglądania na własne oczy Pana, ani potępieni nie znajdą się w piekle, dopóki nie nastąpi wskrzeszenie zmarłych i powtórne przyjście Chrystusa. Ostateczna decyzja co do ich losu ma być więc odroczone. Doktryna ta jednak napotkała zdecydowany opór teologów i duchowieństwa, oskarżających nawet Jana XXII o herezję. W 1334 r. na łożu śmierci, papież został zmuszony odwołać swe poglądy i zgodzić się, że dusze, które zostały odłączone od ciała i całkowicie się oczyściły, znajdują się w niebie i oglądają Pana w Jego boskiej postaci, w takim stopniu, na jaki pozwala stan duszy w chwili odłączenia od ciała [6, s. 93]

Jak wynika z tych ciągłych dyskusji i sporów, uczeni nie znaleźli przekonywającego i ostatecznego rozstrzygnięcia tej kwestii. Dlatego też prości ludzie szukali rozwiązania w exemplach. Dzieła te opowiadają o ludziach, którzy przez krótki czas przebywali na granicy życia i śmierci i dzięki temu mogli być świadkami sądów, które odbywały się właśnie w chwili ich przybycia na tamten świat. W ten sposób starano się uświadomić ludziom, że rozliczenie człowieka nie czeka w nieokreślonej przyszłości, lecz już teraz [5, s. 129]

Notatki o poszczególnych widzeniach można znaleźć także w *Historii kościelnej ludu Anglów* Bedy Czcigodego, zwanego też Wspaniałym, łac. *Venerabilis* (672 r. - 735 r.) - benedyktyna, wszechstronnego uczonego, świętego kościoła katolickiego [10, s. 169-172]. Jego *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* zawiera między innymi opowiadanie o widzeniu żołnierza z drużyny angielskiego króla Konrada. Gdy ów żołnierz był już umierający, objawili mu się dwaj chłopcy z małą książką, zawierającą jego zasługi i dobre uczynki. Następnie pojawiły się straszliwe demony z ogromną księgą, w której z kolei spisane były wszystkie zbrodnie umierającego. Ponieważ złe uczynki przeważały, diabły rzuciły się na nieszczęśnika z torturami. Według Bedy, straszliwa śmierć tego żołnierza miała stać się przestrogą dla innych. Z kolei księgi przyniesione przez dobre i złe duchy, powstały za boskim przyzwoleniem, aby wierni mieli świadomość, że wszystkie uczynki zostaną im przedstawione w dniu śmierci [2, s. 344].

Jan XXII

Motyw sądu, w czasie którego dobry duch czyta księgę, będącą rejestrem zasług i przewinień człowieka, pochodzi z Apokalipsy. Mówi ona o księdze opatrzonej siedmioma pieczęciami, zawierającej spis losów całego świata. Otworzona zostanie dopiero przy końcu świata. U Bedy zaś osobne księgi założone są dla każdego człowieka, gdzie wpisuje się jego grzechy i zasługi. Rejestry te prowadzą odpowiednio demony i aniołowie, którzy również przedstawiają je człowiekowi w momencie śmierci. Ponadto w widzeniu tym potępienie lub usprawiedliwienie następuje w momencie zgonu człowieka, a nie jest odkładane na koniec świata [6, s. 187-191], [7, s. 15]

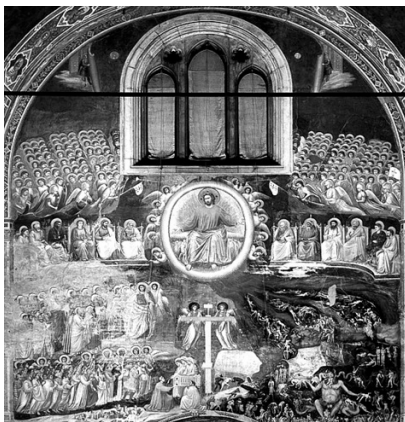
Beda Czcigodny (ilustracja ze średniowiecznego manuskryptu)

W swej *Historii kościelnej ludu Anglów* Beda przytacza także opowieść o widzeniu niejakiego Drikthelma. Duchowny wymienia w nim: potępienców, którzy od razu po śmierci skazani zostali na wieczną karę; grzeszników, którzy dzięki oczyszczeniu przez mękę w dzień sądu wejdą do królestwa niebieskiego oraz zbawionych. Ściślej mówiąc, Beda Czcigodny również zakłada jakby dwie eschatologie – osobistą i ogólnościową. Dwoistość ta widoczna już w literaturze widzeń, jeszcze wyraźniej występuje w zestawieniu ich z ikonografią kościelną [6, s. 192]

Powstaje tak więc wrażenie, że w świadomości ludzi średniowiecza funkcjonował niejasny wizerunek dwóch sądów, z których jeden dokonuje się nad duszą umierającego, a drugi czeka przy powtórnym przyjsciu Chrystusa. Jest to jednak niewyraźny obraz i w żadnym tekście nie jest wyrażona jednoznacznie myśl o dwóch procedurach sądowych. Ludzi kościoła kępowała nauka o sądzie przy końcu czasów. Formułowanie tezy o tym, że Pan będzie sędzić ludzi dwukrotnie, byłoby z punktu widzenia kościoła bluźniercze i absurdalne, ponieważ poddawałoby to w wątpliwość wszechwiedzę i doskonałość Boga. Świadomość prostych wiernych, nie znających się na zawiłościach dogmatu, nie dostrzegła tu problemu. Dla ludzi tych wszystko było wystarczająco proste i jasne:

Sąd Ostateczny Hansa Memlinga

Sąd Ostateczny, fresk w kaplicy Scrovegnich w Padwie, Giotto di Bondone, 1303 r. - 1305 r.

człowiek po śmierci ma otrzymać zapłatę stosowną do swych czynów. Sąd Ostateczny po powtórny przyjsciu Chrystusa wydawał się tak daleki i nieokreślony, że jego obraz prawie się zacieral, łącząc się z sądem, który dokonuje się w momencie zgonu jednostki [4, s. 122] [8, s. 27].

Podsumowując, zarówno sąd szczegółowy, dotyczący danej jednostki w godzinie jej śmierci, oraz sąd u kresu czasów nad całym rodzajem ludzkim, paradoksalnie współzysują w średniowiecznym obrazie świata. Obrazy tych procedur nakładają się jakby jeden na drugi. Właściwie jest to pojęcie jednego sądu, który w świadomości człowieka średniowiecznego zmienia swą postać, ukazując się z różnych stron [9 s. 265].

Bibliografia:

1. Aries E., *Rozważania o historii śmierci*, tłum., E. Bąkowska, Warszawa 2007.
2. W. Brojer W., *Diabeł w wyobraźni średniowiecznej. Trzynastowieczne exempla kaznodziejskie*, Wrocław 2003
3. Delumeau J., *Grzech i strach: poczucie winy w kulturze Zachodu XIII-XVIII w.*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa 1994.
4. Guriewicz A., *Kategorie kultury średniowiecznej*, tłum. J. Dancygier, Warszawa 1976.
5. Guriewicz A., *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy: exempla XIII wieku*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1997.
6. Guriewicz A., *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1987.
7. Le Goff J., *Kultura Średniowiecznej Europy*, tłum. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 2002.
8. Le Goff J., *Narodziny czysca*, tłum. K. Kocjan, Warszawa 1997.
9. Minois G., *Historia piekła*, tłum. A. Dębska, Warszawa 1996.
10. Starowiejski M., *Beda Czcigodny*, [w:] *Encyklopedia katolicka* t. II, pod. Red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1976.
11. Zalewska-Lorkiewicz K., *Księżę ciemności: o średniowiecznych wyobrażeniach szatana*, Warszawa 1996

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ О.М. ШИШКІНА В ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Бояринова Ірина Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент

докторант Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН,

Київ

bojarinova.io13@gmail.com

З метою вивчення процесу становлення сільськогосподарської економіки як науки через призму функціонування науково-освітніх закладів в період кінця XIX ст., доцільно здійснити ретроспективний огляд відповідних досліджень вченого економіста-аграрія О. М. Шишкіна (1847-1899 рр.) за період його науково-педагогічної діяльності пов'язаної з даною галуззю знань (1876-1893 рр.).

Активну наукову діяльність О.М. Шишкін в досліджуваній сфері розпочав з роботи на посаді завідувача кафедри сільськогосподарської економії Петровської академії (листопад 1876 р.), хоча до того часу і був викладачем кафедри землеробства та сільськогосподарської бухгалтерії в Ново-Олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва. Старт його роботи ознаменувався успішним захистом магістерської дисертації «До питання про зменшення шкідливого впливу засухи на рослинисть», який був першим в стінах Петровської академії (25 вересня 1877 р.).

При викладанні курсу сільськогосподарської економії О.М. Шишкін (з січня 1877 року), спирався на науково-практичний доробок О.П.Людоговського, окрім власних практичних досліджень. Відображення висновків останніх, знаходимо у виданні «Відомості Петровської Землеробської і Лісової Академії», де вчений був з 1878 р. першим редактором [8, с. 291]. Стверджуємо, що в курсі О.М. Шишкіна чітко прослідковувалася лінія наукового спрямування сільськогосподарської економіки та вказувалося на необхідність її нерозривного вивчення з агрономічними науками, за для досягнення успішного результату в організації господарства [2; с.57-59].

В ході відповідних наукових досліджень виникла потреба в виокремленні та співставленні сформованих цілей сільськогосподарської економіки за О.М. Шишкіним (приватній і соціальній) та його попередника О.П. Людоговського (економічній) (згідно рис.1). О.М. Шишкіним вже на той час було виокремлено окрему важливу соціальну функцію досліджуваної науки, яка пізніше була трансформовано у політично-економічну, у зв'язку з розвитком аграрно-економічних подій того часу.

Як результат своєї наукової та успішної педагогічної діяльності, О.М. Шишкін створив ряд фундаментальних

Рис. 1. Цілі сільськогосподарської економіки (згідно з науковим доробком Шишкіна О.М. та Людоговського О.П.)

Джерело: сформовано автором за даними [1, с. 40; 2, с.20-23; 3, с.100; 4].

праць із галузі економіки сільського господарства. Такі наукові праці як «Вступ до курсу сільськогосподарської економіки» (1879 р.), «Нарис історії розвитку сільськогосподарської науки і практики в даному столітті» (1888 р.) та фундаментальний підручник в двох томах «Сільськогосподарська економія» (1894 р., 1895 р.), стали так званим опорним конспектом у веденні сільського господарства [5; 6; 7].

Стверджуємо, що О.М. Шишкін був одним з перших вчених аграрних-економістів, який вказав на так званий «національний» характер сільськогосподарської економіки і належність її до наявних соціальних та природничо-історичних умов, що існують на даний час і в даній країні. Це підтверджується тим, що створений ним підручник «Сільськогосподарська економія» (1894 р., 1895 р.) вважається одним із перших «вітчизняних» в галузі аграрної економіки [6, с.9].

В даній науковій праці виділяємо застосований вченим інноваційний аспект у вивченні сільськогосподарської економіки. Він виражався в наявності в ній первинних ознаках підприємницької діяльності, а саме у використанні особистого «мистецтва» власника ведення господарства при певних умовах за для досягнення успіху.

Окрім того, саме О.М. Шишкін вперше інтерпретував дефініцію «сільськогосподарська економія» в своїй праці «Нарис історії розвитку сільськогосподарської науки і практики в даному столітті» (1888 р.) як «сільськогосподарську економіку» [5, с.1]. Він розглядав її не просто як науку про організацію ведення окремого господарства, а розширив функціональне призначення саме у соціальному аспекті при вирішенні важливих політичних питань у аграрно-економічній сфері. Дослідником вже тоді піднімалися і актуалізувалося питання державного впливу на організацію господарства.

Проаналізувавши зміст та сутність вищенаведених наукових праць О. М. Шишкіна у сфері сільськогосподарської економіки за період його науково-педагогічної діяльності пов'язаної з даною галуззю знань (1876-1893 рр.), маємо змогу узагальнити і підсумувати розроблені вченим наступні ґрунтовні твердження:

- розширене коло суб'єктів вивчення правил, принципів, елементів та умов сільськогосподарської економіки (від господарів і поміщиків – до чиновників і державних службовців) з метою ефективного вирішення важливих політичних питань у аграрно-економічній сфері;
- вперше сформована теорія взаємозалежності як обов'язкового елементу у вивченні економічної науки сільського господарства та умов і обставин (часових і просторових), що притаманні саме даній території;
- створений науково-методичний підручник з ґрунтовним детальним описом основних положень сільськогосподарської економіки на основі приведеного досвіду діяльності саме вітчизняних господарств та маєтків (на відміну від «Основ сільськогосподарської економіки» Людоговського О.П.);
- проведений так званий «swot-аналіз» сутності великих і малих господарств, виділяючи важливу місію саме малим формам, (так званим «сімейним фермам»);
- обґрунтована така ознака класифікації форм господарства як «особистий вклад власника» (площа землі - не вважалася вченим основним показником визначення розміру господарства).

Таким чином, вчений економіст-аграрій О.М.Шишкін підняв ряд важливих питань у власних науково-методичних та практичних дослідженнях у сфері сільськогосподарської економіки, націоналізувавши та надаючи їй соціального характеру. Ним було обґрунтовано наявні обов'язкові взаємозв'язки суспільного

наук, а саме агрономії та сільськогосподарської економіки та передбачено при цьому подальший розвиток аграрної науки. Вчений вказав на необхідність самостійного становлення не тільки сільськогосподарської статистики та відповідного законодавства, а також географії та історії в досліджуваній галузі. Його науковий доробок слугував основою для подальших звершень провідних вітчизняних вчених учнів-послідовників у галузі економіки сільського господарства В.Г. Бажаєва, І.М. Миклашевського, О.І. Скворцова, О.Ф. Фортунатова та ін. того часу, і залишається актуальним в певних аспектах і до нині.

Література та джерела електронних ресурсів

1. Бояринова І.О. Інноваційний аспект у вивченні сільськогосподарської економіки як науки в науковому доробку О.П. Людоговського. Інноваційні наукові дослідження в умовах світових змін. Матеріали науково-практичної конференції (м. Вінниця, 29-30 квітня 2022 р.). – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2022. – с.136.
2. Гаркаво В.К. Про хліб наш насущний наука (Сільськогосподарська економія – основа теоретичного вчення про економіку і організацію сільгоспвиробництва): Монографія / В.К. Гаркаво. – К.: НУХТ, 2018. – 464 с.
3. Гатаулин А.М. Флагман агроекономічного образования: Монографія / Под науч. ред. А.М. Гатаулина. - М.: ФГБОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К. А. Тимирязева, 2013. – с. 180.
4. Людоговский А.П. Основы сельскохозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства. Опыт руководства для практических хозяев, земледельческих и реальных училищ и в пособие при занятиях студентов высших учебных заведений / Сост. А. Людоговский. — С.-Петербург, 1875. — с. 488.
5. Шишкин А. Н. Очерк исторического развития сельскохозяйственной науки и практики в текущем столетии. Вступительная лекция, читаная студентам Петровской академии 1888 года, сентября 13 дня / А.Н. Шишкин. – Москва. – Тип. М.Г. Волчанинова, Б.Черныш, 1888. – с. 13. (отдельный отгиск из журнала «Вестник русского сельского хозяйства», 1888. № 3).
6. Шишкин А. Н. Сельскохозяйственная экономика: введение и Ч.1 - я, общая. Издание второе (без изменений) / А.Н. Шишкин. – С.-Петербург. : Изд. А. Ф. Девриена, 1908. – с. 380.
7. Шишкин А. Н. Сельскохозяйственная экономика: Ч.2 - я. – Организация, администрация хозяйств в имениях и контроль / А.Н. Шишкин. – С.-Петербург.: Изд. А. Ф. Девриена, 1896. – с. 257.
8. Шишкин А.Н. Исторический ход развития форм в сельском хозяйстве / А.Шишкин // Известия Петровской земледельческой и Лесной Академии. – 1885. – Выпуск первый. Отдел неофициальный. – с. 291 – 309.

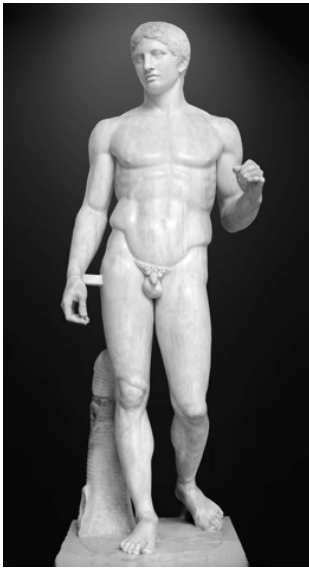
POSTRZEGANIE I STATUS ARTYSTY W STAROŻYTNEJ GRECJI

Majewski Łukasz

*Uniwersytet-Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
lukas.majewski@gazeta.pl*

Artysta to „człowiek tworzący dzieła sztuki (twórca); także człowiek odtwarzający je” [7, s. 20].

W starożytności klasycznej artysta nie różnił się niczym od rzemieślnika. Nie ulega wątpliwości, że cała sztuka tego okresu, a w szczególności VI, V i IV w. p. n. e. to czas najwyższego kunsztu rzemieślniczego. Bandinelli zauważa, że od końca VI w. rozpoczyna się proces, w którym „dzieło sztuki traci swoją aureolę nadprzyrodzoneści, a staje się po prostu owocem zręczności i kunsztu ludzkiego” [2, s. 4]. Swoją tezę argumentuje tym, że w tym właśnie czasie zachodzi zmiana na inskrypcjach posągów, a mianowicie ich treść

Dyroforos - Poliklet

Atena Parthenos - Fidiusz

nie jest napisana w pierwszej osobie, (co wcześniej miało na celu wzbudzenie w widzu mniemania, że przemawia do niego duch wyobrażonej w posągu jednostki), a informacje, jakie przekazuje odnoszą się tylko do autora dzieła. Wtedy też posąg przestaje być przedmiotem religijnym, a staje się wytworem rzemieślniczym [4, s. 15].

Artysta w starożytności postrzegany jest jako uczeń Hefajstosa bądź Ateny. Czasem określany jest jako *sophos* - mistrz, przy czym nazwa ta stosowana jest do tych artystów, „którzy bardziej dokładnie trzymają się reguł sztuki”. Najczęściej określano nią Fidiusza (najwybitniejszy rzeźbiarz okresu klasycznego, kierownik prac rzeźbiarskich na Akropolu ateńskim, twórca takich dzieł jak: *Atena Promachos*, *Atena Parthenos*, *Zeus Olimpijski* itd.) i Polikleta (założyciel szkoły rzeźbiarskiej w Argos, autor traktatu *Kanon*, opisującego teorię dotyczącą zachowania proporcji ludzkiego ciała, twórca takich dzieł jak: *Dyroforos*, *Diadumenos*, *Ranna Amazonka*, czy *Hera z Argos*)[2, s. 5].

Status artysty w starożytnej Grecji, aż do okresu hellenistycznego, kiedy to nastąpiły zasadnicze przemiany w strukturze ekonomicznej społeczeństwa Hellady, był podrzędny [1, s. 243]. Artysta pozbawiony był niezależności i opieki prawnej. Należy zauważyć, że w kontraktach na budowę publiczne i dzieła sztuki, artyści stawiani są na równi z robotnikami budowlanymi. Na taki stan rzeczy wpływał brak konkurencji i samodzielności artystów [2, s. 6-7].

Badacze obliczyli, że miasta greckie w V w. p.n.e. łożyły na budowę i ozdabianie budynków publicznych kwoty, które nigdy wcześniej ani nigdy później nie obciążały tak gospodarki polis. Koszta ponosiły zbiorowo różne miasta i kolonie, a skarbiec związkowy zabezpieczał całość prac. Dzierżawę zaś powierzano głównie cudzoziemcom, którzy mogli okazać się poręczeniem bogatego obywatela polis. Wynagrodzenie przewidywało zaliczkę, która wynosiła 0,1 jego całości oraz kolejne wypłaty w miarę postępu prac. Ostatnią, dziesiątą (ewentualnie piątą) część, zapłaty otrzymywano po zakończeniu całego przedsięwzięcia. Na przykład wydatki na Partenon, posąg *Ateny Parthenos* i *Propyleje* opiewały na sumę 2000 talentów. Inne obliczenia świadczą o tym, że koszt posągu z brązu wielkości naturalnej w końcu IV w. p.n.e. wyniósł 3000 drachm [10, s. 28]

W pewnym momencie Fidiusz zostaje nazwany już nie artystą, ale dzierżawcą, co zapewnia mu wyższy

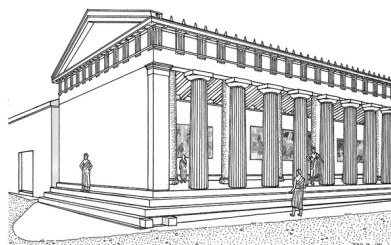
status ekonomiczny i społeczny niż pozycja rzeźbiarza. Istotne jest, że wszyscy badacze, którzy zajmowali się tym problemem dowiedli, że nawet najwięksi rzeźbiarze okresu klasycznego nie zarabiali więcej niż tyle „*ile jest niezbędne do życia*”, byli wolni, ale wykonywali za wynagrodzeniem „*pracę niewolników*” [2, s. 7].

Na uwagę zasługuje fakt, że malarze, w porównaniu z rzeźbiarzami, byli cenieni wyżej i cieszyli się poważaniem ogółu, gdyż nie byli „oblepieni” gliną i pyłem marmurowym [9, s. 96].

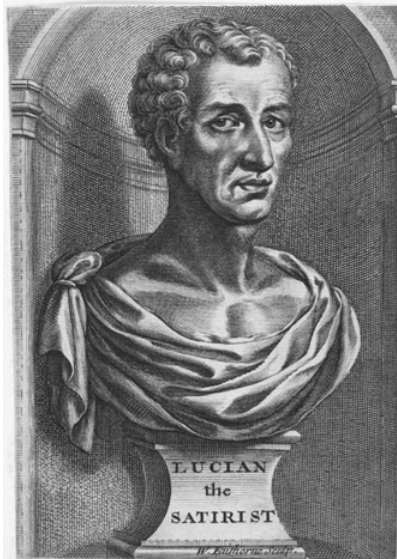
Najwyższe miejsce w tej hierarchii zajmowali architekci. Jak słusznie zauważono niższy koszt produkcji czynił malarza, w porównaniu z rzeźbiarzem, bardziej niezależnym od organizacji gospodarczej polis. Mimo to Polignot nie przyjął pieniędzy za wymalowanie *Stoa Poikile* właśnie z obawy, że zostanie posądzony o *ergolabię*, czyli pracę za pieniądze. Nie chciał się tym samym narazić na uznanie go za *banausus*, czyli wyrobnika [5, s. 146]. Wysokie płace architektów (W III w. p.n.e. wynosiły do 4 drachm dziennie) miały swoją przyczynę we wzroście konkurencji, która stanowiła pośrednią konsekwencję demokratyzacji zarządu wielkich sanktuariów, co pozwalało artystom i architektom na zawieranie krótkoterminowych kontraktów [2, s. 7]

W źródłach odnajdujemy wiadomości o cenach, jakie płacili kolekcjonerzy za dzieła wielkich mistrzów okresu klasycznego. Zdumiewa fakt, że ceny te nie były wcale niższe od dzisiejszych cen rynkowych, jakie płaci się za dzieła wielkich mistrzów epoki Odrodzenia. O ich statusie świadczy również fakt, że w 1 połowie IV w. p.n.e. nauka rysunku została wprowadzona w całej Grecji do programu nauczania każdego dobrze urodzonego dziecka, a malarstwo zostało uznane za najwyższą ze wszystkich sztuk [9, s. 86].

Podjmując próbę odpowiedzi na pytanie o pozycję artysty w starożytności nie sposób pominąć opinii starożytnych, jakie zachowały się do naszych czasów. Poglądy te pochodzą z okresu stosunkowo późnego i są ze sobą częściowo rozbieżne, mimo to przedstawiają opinię świata starożytnego. Publicysta, sofist i satyryk Lukian z Samosat (ok. 125-180) opowiada sen, jaki przeżył w młodości, gdy zastanawiał się nad wyborem swojej drogi życiowej. Otóż przyśniły mu się dwie postacie - jedna była uosobieniem *Hermo Glyphiké* – sztuki rzeźbienia posągów, druga - *Paideia* – wykształceniem. Hermo przemawiając do Lukiana miała powiedzieć: „*Nie zniechęcaj się zaniedbanym wyglądem mej osoby i nędznym stanem mego ubrania.*

Stoa Poikile

Lukian z Samosat

Ostatecznie tak właśnie przecież zaczynając Fidiasz stworzył swego Zeusa, Poliklet - swą Herę, Myron zyskał pochwały, a Praksyteles – podziw” [6, s. 174].

Paideia powiedziała natomiast: „*Takie są tedy korzyści, jakie odniesiesz, wedle tej pani [Hermo], zostając kamieniarzem. Nie będziesz niczym więcej niż robotnikiem, wykonującym ciężką fizyczną pracę i w niej lokującym całą nadzieję swego życia; będziesz nieznanym człowiekiem, otrzymującym niską, niegodną pensję, człowiekiem nisko cenionym, bezwartościowym w opinii publicznej - ani otoczonym życzliwością przyjaciół, ani będącym przedmiotem lęku przeciwników, ani zazdrości innych obywateli - po prostu zwykłym robotnikiem, jedną z twarzy wielkiego tłumu (...), będącym tylko narzędziem (...)*” [6, s. 174-175].

Lukian podobnie jak Plutarch stwierdza, że artysta jest tylko robotnikiem-rzemieślnikiem i nie zasługuje w oczach społeczeństwa na szacunek. Jednak słusznie zauważa również, że: „*ale potem, gdy składamy hold bogom, przed nim także skłaniamy głowę*” . U Lukiana nie da się nie zauważyć, że mimo oficjalnej akceptacji tradycyjnych osądów na temat pracy artystów-rzeźbiarzy, składa również postulat ich większego docenienia, ponieważ jego zdaniem sztuka przestaje być jedynie wytworem rzemieślniczym w momencie, gdy staje się dla widza wyobrażeniem sacrum i wywiera na nim ogromne wrażenie [2, s.3].

Wiek V p. n. e. był dla Greków wyjątkowy. Obfitował w wielkie osobowości nie tylko polityków, wojskowych, ale również artystów i to w każdej z dziedzin sztuki, którzy lata swojej świetności przeżywali w ateńskiej polis. Fenomen ten można wytłumaczyć istniejącą w Atenach formą władzy. Demokracja, bowiem tworzyła możliwości rozwoju w każdej sferze życia, również kulturalnego. W konsekwencji musiało to doprowadzić do pojawienia się geniuszy w każdej z dziedzin sztuki, gdyż jedną z zalet takiej formy rządów była możliwość osobistego uczestniczenia dużej ilości obywateli w życiu publicznym polis, co z kolei zadecydowało o jej rozwoju [1, s. 52]

Mimo to należy przyznać, że sytuacja artysty w starożytnej Grecji nie była zbyt dobra. Za ostateczny argument tej tezy można przyjąć słowa Witruwiusza: „*Apollo Delficki przez usta kapłanki Pytii uznał Sokratesa za najmądrzejszego spośród wszystkich ludzi. Powiadają, że Sokrates orzekł rozumnie i uczenie, że pierś ludzka powinna być mieć okna i być otwartą. Gdyby tak było (...) wiedza jednostek nie podlegałaby niepewnym osądom, a uczeni i fachowcy zdobywaliby wyjątkowy i trwały autorytet. Również artyści, chociaż nie bogaci i nie znani ani przez dawność swych warsztatów, ani przez wpływy i dar wymowy, przyciągaliby swą mądrością (...). Ponieważ nie jest tak (...) nie można ocenić głęboko ukrytych umiejętności artystycznych, skoro zdolności człowieka zamknięte są w jego piersi. Najlepiej można to zauważyć na przykładzie dawnych rzeźbiarzy i malarzy, wśród których wieczną pamięć u potomnych zyskali ci, którzy zdobyli zaszczytne stanowiska i korzystali z możnego poparcia, jak Myron, Poliklet, Fidiasz (...) i ci wszyscy, którzy sławę osiągnęli dzięki sztuce. Doszli do tego tworząc dzieła dla wielkich państw, dla królów albo znakomitych obywateli. Ci zaś, którzy odznaczali się niemniejszym od owych starych mistrzów zamilowaniem, talentem i zręcznością i tworzyli dzieła nie mniej doskonałe, ale dla ostatnich obywateli, nie zdobyli żadnej sławy”. (...) nie brakowało [im] ani pilności, ani zamilowania do sztuki, ani biegłości, lecz (...) [im] na drodze do zdobycia uznania stanęły albo skromne warunki domowe, albo niepomysłne okoliczności, albo wyższość współzawodniczących rywali* [11, ks. III].

W sztuce greckiej omawianego okresu apogeum przeżywała rzeźba posągowa jak i architektoniczna (relief). Przy czym ta pierwsza określała pewne generalne prawidła i formułowała kanony. W niej właśnie sumowane były dotychczasowe osiągnięcia Hellenów w dziedzinie sztuki. Należy stwierdzić, że Grecy tamtego okresu nie wymagali od

rzeźbiarzy przedstawienia portretowego realizmu, naturalizmu czy ekspresji. Wzniosłość rzeźb Fidiasza, Polikleta, ale także Myrona czy Kresilasa odzwierciedla się w ich rytmie, harmonii i równowadze. Wyobrażenia bogów Fidiasza są odzwierciedleniem filozofii i poglądów, jakie doszły do głosu w Helladzie, w epoce klasycznej, a ruch przedstawiony w rzeźbach Myrona, czy *Kanon* Polikleta to jak słusznie zauważył już wcześniej Karol Estreicher „intelektualna wiara w harmonię kształtów” [3, s. 132]

Nigdy wcześniej, ani nigdy później sztuka nie osiągnęła tak doskonałej równowagi między cielesną zmysłowością, a sferą ducha. Właśnie wtedy powstały doskonałe, szlachetne i smukłe postacie mężczyzn i kobiet z fryzury i przyczółka Partenonu. To właśnie ta niezwykła wzniosłość postaci ludzkiej stała się podstawą do wyrażania boskości. Wizerunek człowieka klasycznego przez tysiąclecia stał się wzorem i do dnia dzisiejszego ma wpływ na sztukę. W taki sam sposób sztuka grecka traktowała postaci zwierzęce, które traktowano z powagą; przykładem może być *Krowa* wykonana przez Myrona, którą starożytni uważali za uosobienie naturalności. Dla Greków to właśnie zwierzęta stanowiły swoisty pomost pomiędzy światem ziemskim, a światem bogów [5, s. 82]

Nie ulega również wątpliwości, że takiej równowagi, wysublimowanych form i współzależności między poszczególnymi elementami budowli, jaką cechowała się świątynia Ateny Partenos nie osiągnięto nigdy wcześniej ani nigdy później. Z wszystkich dziedzin sztuki malarstwo jest najmniej znane. Malarstwo ścienne tego okresu zostało dla nas całkowicie stracone. Zachowały się tylko nieliczne malowidła z tamtego okresu, głównie na wazach attyckich. Mimo, że malarstwo wazowe zaliczone zostało do rzemiosła artystycznego, a nie dziedziny sztuki, to nie należy zapominać, że odzwierciedla ono w znacznej części monumentalne malarstwo ścienne [8, s. 25]

Nie ulega wątpliwości, że sztukę tego okresu możemy poznać głównie zagłębiając się w przekazy źródłowe. Oczywiście jest jednak fakt, że nie są one rzetelnym zapisem rzeczywistości, a to dlatego, że pochodzą z wieków późniejszych, a ponadto celem autorów nie było przedstawienie szczegółowego opisu tych dzieł. Nie bez znaczenia pozostają również zachowane kopie, a niekiedy pozostałości oryginalnych dzieł. To dzięki nim właśnie możliwe jest odtworzenie dorobku sztuki starożytnej [12, s. 56].

Reasumując sztuka starożytnej Grecji okresu klasycznego jest wzorcem, na którym opierali się wszyscy wielcy artyści na przestrzeni wieków. Nie ulega jednak wątpliwości, że z każdym dniem staje się dla nas bardziej nieuchwytna, gdyż jej pozostałości podlegają nieuchronnemu niszczeniu, mimo zabiegów konserwatorskich. Dlatego też informacje o niej należy utrzymywać, aby przetrwały dla następnych pokoleń nie tylko twórców, ale i zwykłych ludzi.

Bibliografia:

1. Bernhard M. L., *Sztuka grecka*, Warszawa 1981.
2. Bianchi Bandinelli R., *Artysta w starożytności klasycznej*, „*Archeologia*”, X, 1958.
3. Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa-Kraków 1982.
4. Grant M., *Krótką historią cywilizacji klasycznej*, Poznań 1998.
5. Kumianiecki K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1977.
6. Lukian z Samosat, *Sen*, [w:] *Mysliciele, kronikarze i artyści o sztuce. Od starożytności do 1500*, Warszawa 1988.
7. *Mały słownik języka polskiego*, pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Lempickiej, Warszawa 1968.
8. Meyer P., *Historia sztuki europejskiej. Od starożytności do schyłku średniowiecza*, T. 1., Warszawa 1973.
9. Michałowski K., *Jak Grecy tworzyli sztukę*, Warszawa 1970.
10. Michałowski K., *Sztuka starożytna*, Warszawa 1955.
11. Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, przeł. K. Kumaniecki, Warszawa 1956.
12. Żmudziński M., *Świat starożytny i jego cuda*, Wrocław 2003.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СЕКЦІЙ ТА МАСОВИХ ДОБРОВІЛЬНИХ ТОВАРИСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИШІВ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Покалюк Вадим Вікторович,

*кандидат історичних наук, викладач-методист історії, Відокремлений
структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»*

Сьогодні первинна профспілкова організація студентів у аграрних закладах вищої освіти здійснює представництво та захист навчальних, соціально-економічних, побутових прав та інтересів студентів.

Студентські профспілкові організації (професійні секції) у сільськогосподарських закладах вищої освіти розпочали свою діяльність з 1922 р. Вони функціонували паралельно із студентськими комітетами (студкоммами) [49, с. 26]. Так, в Одеському сільськогосподарському інституті (СГІ) у 1921-1922 н.р. членами профспілки були 42,1% студентів [33, с. 98]. У Харківському СГІ на початку 1923 р. було 11 профсекцій [38, с. 97]. В середині року кількість секцій зросла до 15 [31, с. 105].

У 1923 р. студентські профспілкові організації і студкоми об'єднали і на їх базі створили виконавчі бюро професійних секцій [14, арк. 29]. Бюро обиралося на загальних зборах всіх членів профсекцій [16, арк. 177]. У Київському СГІ восени 1923 р. виконбюро курирували роботу 15 профсекцій, що об'єднали 665 студентів (40% від загальної кількості) [49, с. 27]. У Кам'янець-Подільському СГІ у 1923-1924 н.р. профспілка об'єднала 75% молоді [4, арк. 105; 50, с. 188], у Херсонському сільськогосподарському технікумі (СГТ) – 44% [51, с. 27].

Найбільше членством у профспілках було охоплено студентів інститутів. Так, у 1924-1925 н.р. у Харківському СГІ членами профспілок були 91,9% молоді [11, арк. 184зв.-185], Одеському – 84,5% [11, арк. 20зв.], Харківському геодезично-землеустрійному інституті – 83,8% [30, с. 89], Харківському ветеринарному інституті – 80,1% [8, арк. 209зв.], Київському ветеринарно-зоотехнічному – 79,6% [8, арк. 47зв.], Кам'янець-Подільському СГІ – 60,4% [8, арк. 39зв.]. Водночас, у технікумах цей відсоток був значно нижчим. Виняток тут становить Харківський зоотехнікум, де того ж навчального року членством у профспілці охопили 75,3% студентів [11, арк. 226зв.-227]. У чернігівських землеустрійному технікумі цей показник становив лише 36,7% [7, арк. 30зв.], СГТ – 34% [7, арк. 21зв.], Херсонському СГТ – 33,3% [11, арк. 266зв.; 200, арк. 11], Красноградському СГТ – 28,8% [17, арк. 79, 84зв., 89зв., 21], Сутиському СГТ – 28,4% [3, арк. 47; 74, арк. 816], Полтавському землеустрійному – 28% [47, с. 9], Ерастівському СГТ – 18,6% [10, арк. 199зв.], Маслівському сортівничо-насінневому – 10,8% [9, арк. 148зв.]. Найчисельнішою була секція «Робземлісу». Значно менше було членів «Робосу» і «Радробітник». Склад інших профсекцій був мізерним [3, арк. 47; 8, арк. 19зв.; 11, арк. 20зв., 184зв.-185; 226зв.-227, 266зв.; 13, арк. 816; 34; 40, с. 92]. Кожна секція являла собою певну «автономну» структуру і мала свої органи управління – правління, бюро [16, арк. 180; 17, арк. 89 зв.]. Поточну роботу проводили комісії ВБПС – навчальна, культурно-освітня, матеріального забезпечення. Наявні джерела свідчать, що найактивнішими були культурно-освітні комісії [16, арк. 159; 31, с. 104-105; 38].

У 1925-1926 н.р. ВБПС ліквідували. Упродовж року відбувся перехід до

створення єдиного профкому [45, с. 408]. Загалом, у тому році членами профспілок в інститутах були 76,8% [6, арк. 12], у технікумах – 41,1% [6, арк. 18]. У 1927-1928 н.р. у СГІ і робітфаках членством у профспілках було охоплено 67,1% студентів, у технікумах – 50,8% [28, с. 47]. У 1925-1926 н.р. у Харківському СГІ профспілками були 92,7% молоді [19, арк. 54], Харківському ветеринарному інституті – 81,2% [23, арк. 10], у Київському СГІ – у 1925-1926 н.р. – 76,4% [19, арк. 199], у 1926-1927 н.р. – 78,4% [54, с. 55], у Кам'янць-Подільському СГІ у квітні 1926 р. – 72,2% [26, арк. 39], у 1927-1928 н.р. – 81,7% [694, с. 353] і т.д. [18, арк. 220, 306; 19, арк. 132; 20, арк. 8, 56, 162, 110, 206; 47, с. 157; 48, с. 9].

Профспілкові організації вишів очолювали виборні профкоми [54, с. 55], які розглядали поточні питання на своїх засіданнях [694, с. 353]. У складі профкомів працювали комісії – академічна, культурно-освітня і економічна. Перші з них слідували за академічною успішністю студентів, намагалися усунути перешкоди, які ускладнювали навчальний процес, проводили наради практикантів, допомагали у комплектуванні бібліотеки спеціальною літературою, брали участь у роботі циклових комісій, керували роботою наукових гуртків і організували наукові екскурсії, рекомендували або відхиляли кандидатури на викладацьку посаду [54, с. 54]. Що стосується останнього, то зважаючи на те, що профкоми діяли під керівництвом правлячої більшовицької партії, до уваги бралася, насамперед політична благонадійність, а не фахова підготовка, професійні здібності, наукова кваліфікація спеціаліста. Робота культкомісії полягала в безпосередньому керівництві громадськими товариствами, гуртками, заохочувані до роботи у стінгазеті, залучення до роботи у підшефних селах, військових частинах [54, с. 55]. Про покращення матеріального становища спілчанської і позаспілчанської молоді дбала економічна комісія. Вона добивалася від профспілки надання коштів для допомоги безробітним, шукала їм тимчасову роботу, організувала каси взаємодопомоги, вимагала для своїх студентів житлових площ у БПС, допомагала КППС створювати і обладнувати ідальні, під час курортного сезону відправляти хворих на курорти, у будинки відпочинку, стежити за правильним розподілом стипендій, сприяла у забезпеченні молоді пральною, перукарнею, кредитуванням на закупівлю через кооперативні органи одягу [54, с. 56].

Крім робітничих профсекцій у вишах у 1923-1927 рр. діяли профсекції комітету незаможних селян (КНС) [44, с. 112]. Причому у деяких закладах вони чисельно домінували, що є зрозумілим, зважаючи на профіль аграрних вишів. У технікумах відсотки студентів, які були охоплені членством у КНС, були значно вищими і становили від 52 до 70% від їх загальної кількості [2, арк. 49зв.; 3, арк. 47; 13, арк. 155, 816; 15, арк. 24; 17, арк. 84зв.; 18, арк. 218зв.]. В 6 технікумах членами КНС були менше половини наявного складу молоді (від 16 до 49%) [12, арк. 344зв.; 47, с. 9]. В інститутах показник членства у КНС був нижчим і становив від 13,6% і до 44,5% [5, арк. 51; 11, арк. 16зв., 181зв.-182; 50, с. 188]. У цих вишах, як вже зазначалося, більш популярними були робітничі профсекції.

Секції КНС очолювали виборні бюро [17, арк. 29зв.]. Члени КНС збиралися на свої зібрання, де, зокрема, заслуховували доповіді [13, арк. 155; 17, арк. 29зв.; 40, с. 92]. Представники секцій виїжджали у села, де читали лекції та доповідей на політичні теми, брали участь у перевиборах рад, організації хат-читалень, тощо [13, арк. 155; 50, с. 188; 45, с. 58].

Профспілкові організації курували роботу професійних (профспілкових) гуртків, які діяли в 16 вишах [3, арк. 47, 51; 66, арк. 43, 123зв.; 8, арк. 220; 43, с. 45; 46, с. 159; 48, с. 41]

У середині 20-х рр. у вишах набула поширення практика створення масових добровільних товариств культурно-освітнього напрямку, які ставили за мету сприяти партії і державі у реалізації завдань «культурної революції» [55, с. 10].

Найбільш масовими були товариства військового характеру. З 1923 р. у вишах почали працювати осередки Товариства друзів авіації і повітроплавання України та Криму (ТАПУК) [24, арк. 7, 8зв.; 52, с. 21], а з 1924 р. – Товариства друзів хімічної промисловості («Доброхем») [27; 41]. Низка джерел засвідчує про роботу осередків цих організацій не менш як у 10 вишах [3, арк. 31; 13, арк. 156-157].

14 квітня 1925 р. ТАПУК і «Доброхем» об'єднали у товариство «Авіахім» [53, с. 21]. Зокрема, у Маслівському сортівничо-насіненному технікумі навесні 1925 р. осередок об'єднував 37 членів [18, арк. 242зв.]. Тоді ж осередки «Авіахіму» функціонували в інших вишах [35].

У січні 1927 р. на базі «Авіахіму» і Товариства сприяння обороні РСРП створили Товариство сприяння обороні й авіаційно-хімічному будівництву РСРП («Тсоавіахім») [57, с. 12]. Осередки діяли у Харківському СГІ [22, арк. 18зв.], Кам'янець-Подільському СГІ [56, с. 355], Харківському зоотехнікумі [46, с. 159], Маслівському сортівничо-насіненному технікумі [11, арк. 158], Київському і Одеському СГІ. В осередках проводили військові навчання, походи, виголошували доповіді [56, с. 355].

Осередки «Тсоавіахіму» курували роботу військових і стрілецьких гуртків [7, арк. 123зв.; 11, арк. 111, 158; 22, арк. 19; 56, с. 355]. Гуртківці виголошували лекції, організовували військові кутки, проводили санітарну роботу, проходили військові збори в польових умовах, під час яких закріплювали на практиці здобуті знання [11, арк. 158].

Важливою складовою військової підготовки розглядалися фізична культура і спорт. У аграрних вишах діяли фізкультурні (спортивні) гуртки, зокрема, у 3 інститутах і 12 технікумах [3, арк. 88; 7, арк. 210; 10, арк. 182]. У деяких вишах працювали шахово-шашкові гуртки [3, арк. 31; 9, арк. 160].

У деяких аграрних вишах діяли осередки низки інших товариств. Наприклад, у Кам'янець-Подільському СГІ [45, с. 59], Білоцерківському СГІ [43, с. 45] і Донецькому СГТ [42, с. 44] функціонували осередки «Товариства допомоги жертвам революції». У першому з цих вишів [32; 50, с. 192], а також Харківському ветеринарному інституті і Київському СГІ було організовано роботу осередків товариства «Друзів дітей». Чимало викладачів і студентів було залучено до роботи в осередках товариства «Культзмичка» (Кам'янець-Подільський СГІ [11, арк. 133зв.; 56, с. 355], Ерастівський і Херсонський СГТ, харківські ветеринарний і геодезично-землеустрійний інститути. «Культзмичківці» виїжджали у села для читання там лекцій та організації сільськогосподарських гуртків [11, арк. 133зв.].

Активно діяли у селах і члени товариства «Геть неписьменність». Один з його осередків було створено в Уманському СГТ у кількості 52 особи. У 1924 р. вдалося створити один лікнеп і провести 5 «судів над неписьменністю» [13, арк. 156]. 8 членів осередку Маслівського сортівничо-насіненого технікуму у 1924-1925 н.р. ліквідували неписьменність 28 селян с. Маслівка [18, арк. 242зв.]. Таку ж роботу проводили лікнепівці Херсонського СГТ [13, арк. 618] та Харківських ветеринарного та сільськогосподарського інститутів [12, арк. 105].

У 20-х роках ХХ ст. у сільськогосподарських закладах вищої освіти діяла низка професійних секцій, профспілкових організацій, товариств, гуртків, які проводили значну роботу у вихованні студентської молоді, допомагали сільському населенню, читали лекції, сприяли подоланню неписьменності, організовували

хати-читальні та гуртки.

Список використаних джерел

1. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО) Ф.166. Оп. 1. Спр. 1078.
2. ЦДАВО Ф.166. Оп. 2. Спр. 1472.
3. ЦДАВО Ф.166. Оп. 3. Спр. 206.
4. ЦДАВО Ф.166. Оп. 3. Спр. 655.
5. ЦДАВО Ф.166. Оп. 3. Спр.658
6. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 258
7. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 279.
8. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 280
9. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 281
10. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 282
11. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 300
12. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 538
13. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 541.
14. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 549.
15. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 550
16. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 551.
17. ЦДАВО Ф.166. Оп. 4. Спр. 553.
18. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр. 192.
19. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр.193.
20. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр.194.
21. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр. 487.
22. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр. 4129.
23. ЦДАВО Ф.166. Оп. 6. Спр. 4221.
24. Центральный державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) Ф.1. Оп. 20. Спр. 1020.
25. Держархів Хмельницької області Ф.Р.195. Оп.1. Спр.50.
26. Держархів Хмельницької області Ф.Р.1586. Оп. 1. Спр. 37.
27. Статут Товариства Приятелів Хемичної оборони й Хемичної промисловості СРСР («Доброхем СРСР»)/Червоний кордон. 1925. 29 січня. Ч. 78. С. 2.
28. Раппо Я. Радянське студентство (характеристика вузів України). Харків: Держ. вид-во Укр., 1928. 48 с.
29. Скрипник М. О. Вибрані твори/[упоряд.: І. Ф. Курас (кер.), С. С. Діброва, Б. І. Канцелярук та ін.]. Київ: Україна, 1991. XVIII с. 617 с.
30. А. Х. У Харківському Геодезичному Інституті//Студент революції. 1924. №1-2. С. 89–90.
31. В Харьковском С.Х.И./Студент революції. 1923. № 7-8. С. 103–105.
32. Заклинський Р. Партосередок вищих шкіл (Робота за останній тиждень)/Червоний кордон. 1925. 12 лютого. Ч. 82. С. 2.
33. Златопольський М. Пролетаризация Высшей школы в Одессе//Студент революції. 1923. № 2-3. С. 98-99.
34. Зотин М. З нашого життя//Студент революції. 1925. № 3. С. 39.
35. Іваніщенко К. З нашого життя//Студент революції. 1925. № 7. С. 37.
36. Ключко Д. Підсумки роботи МОДРу в інституті//Реконструктор. 1929. 21 березня. № 4. С. 2.
37. П. Ш. В культпохід на темряву//Шлях праці. 1929. 6 листопада. № 9-10. С. 7.
38. Профробота в ВУЗах. В сільсько-хозяйственном інституте//Студент революції. 1923. №6. С. 97.
39. Профробота Каменец-Подольского Рабфака і Агрофака С.Х.И./Студент революції. 1923. №6. С. 99–101.
40. Рибалка Д. В Полтавському Агро-Кооперативному технікумі//Студент революції. 1924. № 1-2. С. 92–93.
41. Шварц І. Доброхем і студентство//Студент революції. 1924. № 6. С. 28.
42. Шевелєв М. Що дали сільсько-господарські курси//Студент революції. 1925. № 3. С. 43–44.
43. Яблоновський. За роботою//Студент революції. 1925. № 3. С. 44–45.
44. Алешенко М. І. Секції студентів з незможних селян//Укр. іст. журн. 1982. № 2. С. 112.
45. Комарницький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія/наук. ред. проф. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
46. Бахмат М. І., Алешенко М. І. Подільський державний аграрно-технічний університет: монограф. Кам'янець-Подільський: б.в., 2005. 264 с.

47. Коротун Г. Ф. Студколектив зоотехнікуму, його склад і будова роботи//Записки Харківського зоотехнікуму ім. Г. Михайличенка. Харків, 1928. Т. 1. С. 156–159.
48. Красовський І. Г. Статика та динаміка Землевпорядчого Технікуму//Записки Полтавського землеустрійного технікуму. Полтава, 1927. Кн. 1. С. 7–24.
49. Круглий. Червоне студентство//Збірник, присвячений 50-ти річному ювілею Херсонського сільсько-господарського технікуму імені А. Д. Цюрупи. Херсон: вид. Ювілейн. Комісії, 1924. С. 40–43.
50. Липинський В., Кравчук Х. Організаційне становлення студентських профспілок УСРР у 1920-ті роки//Краєзнавство: наук. журн./[редкол.: П. Тронько (гол. ред.), О. Бажан, Л. Баженов та ін.]. Київ: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. Вип. 4. С. 25–32.
51. Праця студорганізації пролетарського студентства СГП та Робфаку//Записки сільсько-господарського інституту в Кам'яниці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. Леніна, 1924. Т. 1. С. 188–193.
52. Рубин Ф. Краткий историчекый очерк//Збірник, присвячений 50-ти річному ювілею Херсонського сільсько-господарського технікуму імені А. Д. Цюрупи. Херсон: вид. Ювілейн. Комісії, 1924. С. 1–29.
53. Свистович С. Система радянських громадських об'єднань Української СРР у 20-30-ті роки ХХ століття//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр./[редкол.: С. В. Кульчицький (гол. ред.), В. М. Даниленко, Я. В. Верменич та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2007. Вип. 16 (2). С. 16–26.
54. Щоголів І. Київський Сільсько-Господарський Інститут//Записки Київського сільсько-господарського інституту. Київ: вид-во Київ. сільсь.-госп. ін-ту, 1927. Т. III. С. 8–68.
55. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в умовах НЕПу (1921-1929 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
56. Колеєник П. П. Робота студпрофорганізацій за 1927/28 академ. рік//Записки сільсько-господарського інституту в Кам'яниці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. V. С. 353–357.
57. Яшанов А. С. Військово-оборонні громадські об'єднання в Україні (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 20 с.

«БИКІВНЯНСЬКИЙ ЛІС» – МІСЦЕ ПОХОВАННЯ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ (ЗА УСНОІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Бривко Микола

*Ph.D. Науковий співробітник
Національний історико-меморіальний
заповідник «Биківнянські могили»
niksneg425@gmail.com*

Серед багатьох місць травматичної пам'яті українського народу одне з найбільших є місце поховання жертв політичних репресій у Биківнянському лісі біля міста Києва (Україна) (нині це територія Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»), яка створена рішенням президії Київської міської ради 20 березня 1937 року для спецпотреб НКВС [1, арк. 15] та тривалий час була однією з важливих таємниць радянської влади. Своє функціонування ця спеціальна НКВС у Биківнянському лісі здійснювала з середини літа 1937 року і до вересня 1941 року включно, де кожної ночі привозили і таємно ховали тіла розстріляних у в'язницях м. Києва жертв сталінських репресій.

Водночас попри зростаючу кількість наукових праць, щодо вивчення місць поховань жертв сталінських репресій, слід констатувати той факт, що повноцінне вивчення цього місця поховання без залучення усноісторичних джерел не можливо. А самі усноісторичні джерела все більше займають належне місце у наукових дослідженнях з історії України.

Розглядаючи історіографічний дискурс вивченості місць поховання жертв політичних репресій, зокрема і біля селища Биківня, можна згадати чимало праць, зокрема, представників української діаспори – Васильченко А. [2], Соловей Д. [3], Форостівський Л. [4], які розкриваючи світовій спільноті правду про найбільше місце поховань жертв сталінських репресій використовували, у тому числі, і усноїсторичні джерела.

В радянській Україні перше оприлюднення усних свідчень про тасмне місце поховання у Биківнянському лісі відбулося в кінця 1980-х років завдяки публікації Сергія Кисельова в газеті «Літературна газета» (м. Москва) [5, с. 2], в якій розміщено лише частина спогадів про колишню спецділянку НКВС. Чимало свідчень у цей час зібрали і громадські активісти, зокрема Микола Лисенко [6; 7] та Микола Роженко [8]. Та не зважаючи на пошукову діяльність дослідників та слідчих прокуратури, що фіксували свідчення про функціонування та вигляд колишньої спецділянки НКВС, на цьому дослідження не припинилися. І сьогодні історіографію доповнюють праці А. Амонса [9], О. Бажана [10], Д. Кравченко [11] та інших науковців.

У той же час, до зібраних усних свідчень треба відноситися дуже критично і за можливістю підтверджувати їх іншими документами, що пов'язано із певною суперечністю й неточністю тих фактів, що згадуються в подібних матеріалах.

Первинне уявлення про спецділянку НКВС, як місце поховання жертв політичних репресій, дають нам саме усні свідчення. Леонід Форостівський, у своїх спогадах писав: «... це місте було огорожено високою дощаною стіною, всередині побудовано дім, в якому мешкали агенти НКВД, що своїм обов'язком мали копати могили, заливати замордованих ванном й закопувати...» [4, с. 74-75]. Його доповнює А. Васильченко [2, с. 28] та Д. Соловей [3, с. 270-271].

Більш ґрунтовні дані про облаштування території дають нам спогади мешканця селища Биківня Петра Захаровича Куковенко (1915 р.н.), який, зокрема, згадував, що: «Паркан зелений поставили в лісі... Метра два з половиною – три. Дошки – внахлост, жодної щілинки. Хто його будував – не знаю, мешканців села не залучали. [...] Вночі, коли вантажівки з трупами приїжджали, в них там лампи горіли. Але, мабуть, від акумуляторів, тому що дроти туди не йшли – ні електричні, ні телефонні» [5, с. 2].

Крім того, у березні 1987 року, Петро Куковенко розповідав Миколі Лисенко, наступне: «...Привезли дуже багато лісоматеріалу: дошок, брусу, стовбів, приїзжали робочі, почали незрозуміле, невідоме для биковчан будівництво. Воно велось на відстані 1-1,5 км на схід від Биківні. Невідомі робітники ставили паркан так, що утворилась вона неправильної 5-ти чи 6-ти кутньої форми, чималої площі. [...] Ворота були зроблені від Биківні, за воротами з брусу у закидку збудували будинок середніх розмірів. Цей будинок мав більшу кімнату приблизно 20 м², меншу кімнату, кухню, сіни, горище, погріб. Будували цей будинок теслі, мешканці Биківні Макаренко Василь Григорович і Нізенко Олексій Панкратович (вже померли). Паркан був поставлений висотою до 3-х метрів, дошки прибиті були щільно, пофарбовані у зелений колір, так що на відстані 20-30 метрів його вже не було видно» [12].

Схожий опис бачимо і в спогадах інших мешканців селища Биківня, зокрема Єфросинії Дмитренко (1912 р.н.) [13, с. 6], Віри Нікітіної (1924 р.н.) [14, с. 1], Миколи Логвинова (1913 р.н.) та його дружини Галини (1918 р.н.), які, наприклад, згадували: «За декілька років до війни це місце було обнесене щільним, високим дощатим парканом зеленого кольору: по кутах поставлено невисокі вежі, а метрів за сто від паркану навкруги було додатково огорожено колючим дротом. У

середині загорожі був побудований (з дощок) будинок, під ним великий цегляний льох, а поруч – яма з ванном. Усе це робилося у суворій тасмниці, ніхто з людей не знав, що діється за тими огорожами» [15, арк. 264-265].

Про функціонування спецділянки НКВС у Биківнянському лісі, важливими є свідчення згаданих вже, подружжя Логвинових, які розповідали: «... недовзі почали у цю зону щось возити ночами у вантажних автомобілях, закритих брезентом. Люди думали, що це снаряди. У людей виникло питання: чому це возять тільки у ночі, возять іноді по декілька (до 5-ти) вантажівок. І саду обов'язково цю колону супроводжує легковий автомобіль. Було помічено, що возили не тільки по прямій дорозі у зону, а також і іншими, окружними дорогами. Деякі машини звертали праворуч у ліс раніше. Їхали на Рибне, не доїжджаючи його, звертали ліворуч і об'їхавши паркан аж з боку Броварів, заїжджали у ворота зони. Інші машини звертали з Чернігівського шосе даліше. І їхали праворуч і також заїжджали у зону кружними шляхами. [...] До війни з Броварів у Київ на Поштову площу ходив трамвай. Багато биковчан працювали у місті і виходили з дому на трамвай дуже рано, десь о п'ятій годині. Іноді в цей час влітку вони бачили ці вантажні автомобілі, що везли свій вантаж туди, за зелений паркан. Іноді знаходили на дорозі якесь взуття, навіть дитяче, шкарпетки» [12].

Доповненням до них є розповідь слідчим прокуратури УРСР у квітні 1989 року водія органів НКВС М. Мусоргського, який згадував, що: «... У період роботи мені приходилося возити трупи розстріляних ворогів народу. Трупи возили тільки у ночі. Відвозив трупи в район селища Биківня, де від трасу вправо у лісі була огорожена велика територія лісної ділянки, котра гарно охоронялася. Коли я привозив трупи в Биківню, то там ями були вже були викопані. Трупи скидали в ями навалом. ... Зазвичай трупи возив вночі у супроводі співробітників НКВС, дві - три машини...» [10, с. 16, 62-63].

Також, мешканка селища Биківня Г. Шамрай (дівоче прізвище Калоша), згадувала, що її сусід Михайло Рябоштан працював шофером ваговоза і за розповіддю її молодшого брата, вони: «... відмивали в озері машину від крові. На запитання, що то за кров, Рябоштан відповідав: він возить трупи ворогів народу у ліс у район селища Биківня, де їх закопують. Мили вони її брезент, яким ці трупи були накриті» [16, с. 3].

Таким чином, наведені усні свідчення не вичерпують усю тему поховань у Биківнянському лісі, а лише вносять вагомі уточнення та доповнення щодо вигляду і функціонування спецділянки НКВС і її місце в системі сталінських політичних репресій. Водночас, вони яскраво демонструють нам усю важливість усноїсторичних свідчень, як історичного джерела, щодо діяльності одного з кровавих тоталітарних режимів ХХ сторіччя та історії найбільшого місця поховання жертв сталінських політичних репресій – Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили».

Список використаних джерел:

1. ДАМК. Фонд Р-1, опис 1, справа 9686.
2. Васильченко А. Нова Вінниця. Биківнянське гробовище. *Нові дні*. 1952. № 29. С. 28-29.
3. Соловей Д. Голгота України. Частина 1. Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. Вінніпег: Накладом «Українського голосу», 1953.
4. Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. Буенос-Айрес: М. Денисюк, 1952.
5. Кисельов, С. Тайна Биківнянського ліса. *Літературна газета*. 1988. 30 листопада (№ 48). С. 2.
6. Лисенко М. Биківня: злочин без каяття: літературно-публіцистичний нарис. Бровари: Броварське літературне об'єднання «Криниця», 1996.
7. Лисенко М. Биківня – наш вічний біль. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009.

8. Роженко М., Богацька Е. Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства: [Дослідження архівних документів КДБ УРСР]. У 6 книгах. Книга 1. / Ред. кол.: Д. Ссипенко (голова) та ін. Київ: Український центр духовної культури, 1999.
9. Биківнянські жертви, або як працювала «Вища двійка» на Київщині: Документи та матеріали. / Автор-укладач А.І. Амонс. Київ: МАУП, 2007.
10. Пам'яті Биківні: документи та матеріали. / Упоряд.: О.Г. Бажан та ін.; Ред. кол.: П. Тронько (голова) та ін.; Передмова, вступне сл. Є. Скліаренко. Київ: Рідний край, 2000.
11. Кравченко, Д. Роль усної історії у розкритті історичної правди про Биківню. *Сторінки історії*. 2015. № 40. С. 90-100.
12. Особистий архів Лисенка Миколи Григоровича
13. Свідчення очевидців. *Культура і життя*. 1989. 20 серпня (№ 34). С. 6
14. Чернюк, Е. Крест дубовий пронесли... *Робоче слово*. 1991. 17 мая (№ 91). С. 1, 3.
15. ГДА СБУ. Фонд 13, опис 1, справа 518.
16. Савцов, В. Биківня: [Масове поховання репресованих радянських громадян]. *Радянська Україна*. 1989. 19 квітня (№ 91). С. 3.

ПОЛЬСЬКА ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В 90-Х РР. 19 СТ.-ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ 20 СТ.

Приходько Микола Миколайович
докторант Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

Спектр діяльності громадських організацій польського народу наприкінці 19 століття характеризувався багатогранністю векторів. Економічна віха громадського руху повстала на ґрунті національної фахової преси. Так, у другій половині 19 століття вийшов перший польський економічний журнал „*Ekonomista*», який пропагував концепцію польського позитивізму, цей журнал мав значне коло читачів які в свою чергу сформуливали майбутню плеяду фахівців-практиків в царині економіки краю.

Наступним знаковим кроком, безперечно, було творення у 1907 році громадської організації під назвою «Товариство сприяння соціальної роботі» (*Towarzystwo Pomoczenia Pracy Społecznej*). Метою Товариства був розвиток наукових досліджень, збір технічних даних, підготовка законопроектів та обговорення соціально-економічних проблем польських земель.

У 1910 р. була створена дослідницька студія Товариства під назвою «Бюро соціальної праці» (*Biuro Pracy Społecznej*), яка мала надавати фахові наукові консультації польському представництву в Державній думі. Лише за 1914-1916 рр. даною установою польською мовою було опубліковано майже 200 праць у галузі економіки та суміжних наук [1,с.34].

В польських землях, які входили в окреслений період до складу Австро-Угорщини, у Кракові функцінувало «Юридично-економічне товариство» (*Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne*), що охоплювало своєю діяльністю всю Галичину. Також, в першій чверті 20 століття розгорнулася інтенсивна діяльність Бюро економічної роботи при «Вищому національному комітеті» (*Biuro Prac Ekonomicznych przy Naczelnym Komitecie Narodowym NKN*) [2,с.15], де формувалися засади подальшої польської економічної політики після Першої світової війни. У 1915 р. з ініціативи НКН був створений Економічний інститут у

Кракові (*Instytut Ekonomiczny w Krakowie*).

В межах пруської держави провадив свою діяльність Юридично-економічний відділ «Товариства друзів наук у Познані» (*Wydział Prawniczo-Ekonomiczny Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*). Зросла також активність економістів, які збиралися в осередках польського життя за кордоном (Берлін, Лозанна, Санкт-Петербург) [3].

У Варшаві, яка на той час входила до складу Королівства Польського соціальна діяльність економістів була зосереджена переважно в межах Бюро соціальної роботи «Товариства сприяння соціальній роботі» (w Biurze Pracy Społecznej Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej). На базі діячів цього Бюро 3 грудня 1917 р. у Варшаві повстало «Товариство польських економістів і статистиків» (*Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich*), яке провадило діяльність на користь економічних інтересів Польщі та розгортало інтенсивну програмну діяльність. У середині жовтня 1918 р. Товариство розробило та опублікувало план найневідкладніших робіт з організації суспільно-економічного життя в відродженій і незалежній Польщі.

З самого початку діяльності Товариство економістів та статистів Польщі складалося з видатних теоретиків, представників приватного капіталу, політичних діячів та вищих державних діячів, які представляли широкий спектр польського політичного життя, від консерваторів і націонал-демократів та католицького руху до соціалістів [4]. Від початку діяльності Товариства в його лавах діяло чотири секції: економічної теорії, статистики, економічної політики та соціальної політики.

У 1920 р. на місці ліквідованого Бюро соціальної праці було створено Інститут соціальної економіки (*Instytut Gospodarstwa Społecznego (IGS)*), почав функціонувати як окреме наукове об'єднання. Організації соціального характеру також мало право бути членами IGS. Інститутом спочатку керував В.В. Вакар, а потім Л. Крживицький. IGS опублікував багато праць з економіки, особливо з тематики управління промисловістю, сільським господарством та дослідження з тематики соціального стану робітників та селян (зокрема знамениті «Щоденники безробітних», «Щоденники селян»).

Отже, польський громадський рух в царині економіки активізувався у своєму розвитку наприкінці 19 століття і зазнав найбільшого поступу в перші роки незалежної польської держави сформованої в результаті Першої світової війни. Традиція досліджень у галузі економіки набули окреслених форм та збагачувалися в результаті праці найкращих синів польського народу, фахівців-практиків. Безперечно, можна стверджувати, що саме громадська організація, як форма організації одностайності була стрижнем навколо якого нашаровувався пласт здобутків в галузі народного господарства польської нації, розділеної в ті буремні роки серед імперій.

Список використаної літератури:

- 1) W. Roszkowski, Społeczny ruch ekonomistów w Polsce przed rokiem 1939, PTE, Warszawa 1977, s. 25;
- 2) Słownik historii Polski, WP, Warszawa 1969, s. 222;
- 3) J. Zalewski, Życie naukowe polskie na obczyźnie i na kresach, „Nauka Polska 1919”, t. 2;
- 4) Lista członków TEiSP, „Ekonomista 1929”, t. II, s. 218-220.

МУЗЕЙНІ ВИДАННЯ ЯК АРГУМЕНТ ПРОТИ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Черзік Наталія Юрївна

Національний заповідник «Хортиця», старший науковий співробітник

Запорізький національний університет, аспірант

cherhik.n@gmail.com

Науковий керівник –

д.іст. наук. Мільчев Володимир Іванович

Вразливість музейних колекцій перед лицем війни – давно відомий факт. Ще на початку XIX століття, перебуваючи під враженням від розкрадання та фізичного знищення музейних колекцій в ході Наполеонівських війн, німецький вчений Карл Август Боттігер закликав слухачів своїх лекцій «археологічного та антикварного змісту» створювати детальні описи колекцій, указуючи при цьому назву музею або ім'я приватного власника [10, р. 4, 23].

Небезпеку нищення культурної спадщини ясно усвідомлювали й вітчизняні колекціонери. Уже в перших музеографічних творах XIX століття та рецензіях на них озвучена ідея закарбувати музейний фонд на доступному, розповсюдженому та популярному у той час носії інформації – на папері, у вигляді книги або брошури.

Так, Володимир Бец, ініціатор та видавець альбому «Історичні діячі південно-західної Росії в біографіях та портретах» (1883, 1885), в якому презентована збірка живопису Василя Тарновського, на сторінках цього ж видання зазначив: «Історія рясніє повчальними прикладами нищення оригіналів колекцій та збереження свідчень про них завдяки <...> літографському станку» [1, с. II].

Схожу думку знаходимо в рецензії на «Каталог колекції старовини О.М. Поля в Катеринославі» (1893), яка була опублікована в популярному науковому часописі «Київська Старовина» невдовзі по виході каталогу з друку. Автор рецензії зазначив: «Складання такого роду наукових каталогів можна рекомендувати власникам колекцій, оскільки через часті випадки знищення останніх (розпродажі після смерті власників, різного роду нещасні випадки тощо) тільки таким шляхом можна буде хоча б частково зберегти їх значення для науки» [6, с. 350].

Прозорливі музеографи XIX століття були праві. Велика війна 1914–1918 років, революційно-визвольні події в Україні перших двох декад XX століття, Друга світова війна, «переорганізація» музейного фонду за радянських часів – призвели до розпорощення та втрат українського музейного фонду. Уже з перших років незалежності України науковці звернули увагу на музейні видання XIX століття і поставили їх на службу розшуку зниклих предметів збірок, встановлення втрачених та ідентифікації збережених. Регулярно такі дослідження публікує Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського на сторінках збірника «Скарбниця української культури» [7; 8; 9]. Результати в основному стосуються колекції Василя Тарновського і базовані на його музеографії його колекції: «Каталозі українських старожитностей В.В. Тарновського» (1899) [4], «Каталозі предметів малоросійської старовини», що презентує колекцію Шевченкіани приватної збірки (1893) [3], «Каталозі музею українських старожитностей В.В. Тарновського. Том II» (1900) [2].

Сьогодні, в умовах війни Росії проти України, нищення музейних колекцій – прикрий факт. Станом на 5 травня зафіксовано більше 300 випадків злочинів ворожої армії проти культурної спадщини України [5]. Безумовно, електронні носії інформації та хмарні сервіси утримання даних про музейну колекцію – необхідна

складова збереження культурної спадщини. І тим не менш, друкована музеографічна продукція не втратила своєї актуальності. Не виключено, що й нещодавно випущені музейні каталоги, альбоми, путівники стануть аргументом проти військових злочинів, доказом належності предмету до колекції певного музею, а може й останньою згадкою про викрадений або знищений війною артефакт.

Тож, на завершення, хочу процитувати ще одного музеографа – австрійського дослідника мінералогії та мінералогічних колекцій – Карла Еренберта Фрейхера фон Молла, якому випало бути свідком навали армії Наполеона. У вступній статті «Щорічника гірничої справи та металургії» (1801) він написав: «Під гуркіт півсотні канонів (*гармат – Ч.Н.*), що виконуються перед воротами цього мирного міста (*Зальцбурга – Ч.Н.*), який перебуває в оточенні жакіть руйнівної війни, змучений безперерйним виттям вогню, грабунками та незліченними бідами доведених до відчаю батьків сімейств; приголошнений жахливим станом громад; змучений щемливим болем від біди моєї невинної вітчизни, від горя, якому немає назви; як громадянин своєї вітчизни, як громадянин миру, я схилився (*зламався – Ч.Н.*) при спогляданні жахливого поховального ходу XVIII століття, від виду незліченних страждань, які, як кажуть, невід’ємні від війни. Усе це зробило мене заручником вічної боротьби між усвідомленням свого професійного обов’язку та емоціями прикутими до жахливих сцен війни. Від чистої душі глибоко ненавидячи усіяке насилля над невинними людьми, що потерпають від різноманітних фізичних та душевних страждань, я встиг написати останні сторінки цього останнього тому свого Щорічника. Хай не буде мені дозволено більше ніколи братися за літературне перо за такого жахливого збігу обставин! Нехай вікна поряд із моїм мирним письмовим столом ніколи більше не тремтять від безперервно гуркітливих хвиль повітря, що збиваються незліченними ударами артилерії всіх видів! Нехай більше ніколи не запалають поруч із ним дозорні вогні галасливих воїнів, що збирають нові сили для нових кривавих битв!» (Зальцбург, 1801 рік) [11, р. II].

Емоції Карла Молла подібні тим, які відчувають на собі сьгодні науковці та музейні працівники України. Тож, переборюючи жахи війни, не будемо й ми полишати своїх професійних обов’язків!

Література та джерела:

1. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составили профессора Университета св.Владимира В.Б.Антонович и В.А.Бец по коллекции Василия Васильевича Тарновского. Выпуск 1. Киев: Типография Императорского Университета св.Владимира, 1885. 118 с.
2. Каталог музея украинских древностей В.В.Тарновского. Том II. Составил Б.Д.Гринченко. Приложение к №7 «Земского Сборника Черниговской г.». Чернигов: Типография Губернского Земства, 1900. Т. 2. XVI с, 367 с.
3. Каталог предметов малорусской старины и редкостей. Коллекции В.В.Тарновского. Выпуск I. Шевченко. Киев: типография К.Н.Милевского, 1893. 34 с.
4. Каталог украинских древностей коллекции В.В.Тарновского, с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. Киев: типография К.Н.Милевского, 1898. 90 с. XVI табл.
5. МКІП зафіксовано понад 300 епізодів воєнних злочинів росіяні проти культурної спадщини. Офіційні й сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7109.html> (дата звернення 11.05.2022).
6. Н.Б. Каталог коллекции древностей А.Н.Поля, в Екатеринославе, вып.1, составила К.Мельник, Киев, 1893 г., V+ 217 стр., портрет и XIV табл. снимков. Киевская старина. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого. Год двенадцатый. Том XLIII. Октябрь-Декабрь. 1893 г. 683 с. С.349–351.
7. Скарбниця української культури: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Чернігівського історичного музею ім.В.В.Тарновського. / Чернігівський історичний музей ім.В.В.Тарновського, Сектор польової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім.С.М.Грушевського НАН України; редколегія: М.О.Рудько (голова), О.Б.Коваленко (відл.редактор) та ін. Чернігів: Сіверянська думка, 1996. Випуск 1. 136 с.

8. Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. / Чернігівський історичний музей ім.В.В.Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім.С.М.Грушевського НАН України; редколегія: О.Б.Коваленко (голова) та ін. Чернігів. 2007. Випуск 8. 310 с.

9. Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. / Чернігівський історичний музей ім.В.В.Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім.С.М.Грушевського НАН України; Чернігівська обласна організація Національної спілки краєзнавців України; редколегія: О.Б.Коваленко (голова) та ін. Чернігів. 2013. Випуск 15. 252 с.: 16 іл.

10. Böttiger's C.A. Kleine schriften archäologischen und antiquarischen Inhalts, gesammelt and herausgegeben von Julius Sillig. Dresden und Leipzig. 1838. Zweiter Band. Mit sieben Kupfertafeln. 376 p.

11. Moll K. Jahrbücher der Berg und Hüttenkunde. Salzburg. 1801. Fünfter Band. 456 p.

WARUNKI FINANSOWE I MATERIALNE W ARMII KRÓLESTWA POLSKIEGO 1815–1830 WE WSPOMNIENIACH ŻOŁNIERZY

mgr Piecyk Arkadiusz

Akademia Pomorska w Słupsku

arek.piecyk@gmail.com

„Sire, do prowadzenia wojny potrzeba trzech rzeczy – pieniędzy, pieniędzy i jeszcze raz pieniędzy” – te słowa włoskiego kondotiera Gian–Jacopo Trivulzio, skierowane do króla Francji Ludwika XII [7, s. 11–12] można również odnieść do kwestii finansowania wojska na stopie pokojowej. Dla żołnierza niezwykle istotną rzeczą były (i są) sprawy finansowe i materialne, o czym również wiedzieli ich dowódcy, gdyż złe zaopatrzenie i zarobki znacząco osłabiały morale. Dlatego tak ważne było odpowiednie wynagrodzenie żołnierza, jak i zapewnienie mu prawidłowych warunków służby. Kwestie te istotne były również w armii Królestwa Polskiego, autonomicznego tworu istniejącego od 1815 r. w ramach cesarskiej Rosji, co znalazło swój wyraz w spisanych po latach przez żołnierzy tego wojska wspomnieniach.

W Wojsku Polskim lat 1815–1830 odpowiedzialność za finanse pułku ponosił dowódca regimentu, a nie jak w Księstwie Warszawskim złożone z oficerów i żołnierzy rady gospodarcze pułku [14, s. 418, 466–467]. Był to pomysł wprost przejęty z armii rosyjskiej. Dowódcy mieli odpowiadać za zaopatrzenie, wyżywienie i zakwaterowanie żołnierzy. Np. w piechocie określona z góry roczna kwota na umundurowanie i oporządzenie jednego żołnierza wynosiła 72 zł, 9 gr i 12,5 denara [14, s. 467]. Pułki kawalerii zaopatrywały się w konie na Ukrainie, Wołyniu i Podolu – konie dla oddziałów liniowych zakupywano po 300 zł, a dla gwardyjskich – po 350 zł [10, s. 51]. Bardziej obrotni w interesach umieli na tym zarobić spore pieniądze. Jak wspominał Józef Patelski z 1 pułku strzelców pieszych, dowódca pułku przykładowo miał dokonać zakupu na obuwie dla 2000 żołnierzy na 6000 rubli (ok. 40000 zł). Jednak dzięki nabyciu wielkich ilości skóry w hurtowych, niższych cenach oraz zaangażowaniu do pracy żołnierzy (a nie szweców) koszt zmniejszył się o połowę, a w kieszeni dowódcy zostawało 3000 rubli. Podobnie oszczędzano podczas np. kupna owsa, siana i słomy dla kawalerii, napraw broni, nabywania mundurów i rynsztunku. Patelski wskazywał, że: „Pułkownik brał zwykłą cenę zakupu do kieszeni, kapitan miał furaż bezpłatną, wachmistrz honorarjum od sprzedawcy; a tak bez wielkich nadużyć i bez niczyjej dotykanej szkody wielu niższych oficerów było zadowolonych, a pułkowników bogatych” [9, s. 29–30].

Świetnym przykładem sprawnego w interesach oficera jest kpt. Józef Jaszowski, który wówczas objął dowództwo kompanii raketników konnych. Swoje działania opisał następująco: „Ponieważ miałem z koni znaczny dochód, zakupując od obywateli z okolicy grube partie owsa, siana i słomy, czym mnie utrzymanie stu kilkudziesięciu koni daleko mniej kosztowało, niż rząd na to przeznaczał, a co razem z moim żołdem kilkanaście tysięcy rocznie czyniło, więc mimo wysiłku na kosztowne konie – bo niektóre pod podoficerów sztabowych po 70 dukatów (1260 zł – A.P.) płaciłem – mimo wydatku na muzykę i inne wykwinności, zawsze mi rocznie kilka tysięcy złp. oszczędzonych pozostało” [4, s. 160–161]. Jaszowski zdołał tak uporządkować budżet kompanii, co pozwoliło mu ufundować – zamiast dwóch trębaczy – ośmio-osobową orkiestrę.

Pamiętnikarze nie wspominają jednak o znacznie gorszej jakości żywności czy ekwipunku, co sugeruje, że dowódcy starali się wypełniać minimum wyznaczone przez naczelnego wodza Wojska Polskiego – wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza Romanowa, który podczas inspekcji zaglądał nawet do kuchennych garów [3, s. 68–70]. Konstanty nie traktował jednak oficerów – dorobkiewiczów zbyt surowo, czego przykładem były losy płk. Jana Skrzyneckiego czy kpt. Żukowskiego, który pomimo skazania na karę 10 lat więzienia za defraudację został przez Konstantego uniewinniony, przez co spokojnie dosłużył w armii aż do 1830 r. [2, s. XX, XXVI; 13, s. 346].

Podstawowa dzienna pensja szeregowca w piechocie, kawalerii czy artylerii wynosiła 15 groszy, czyli 0,5 złotego. Miesięcznie wynosiło to 15 zł. Żołd wyższych rangą był pomnożeniem zapłaty żołnierskiej, np. podoficerowie zarabiali dwukrotność pensji, czyli dziennie 1 zł (w ciągu miesiąca 30 zł), podporucznicy dziesięciokrotność, kapitanowie osiemnastokrotność, zaś pułkownicy – pensję równą 66 pensjom szeregowców (33 zł dziennie, 990 zł na miesiąc). Gwardziści dostawali nieco zwiększone sumy – zwykli żołnierze otrzymywali dodatkowy 1 grosz, zaś oficerowie – żołd o jedną stopień wyższy (np. porucznik brał pensję kapitańską). Poza tym, każdy żołnierz i oficer odbierał przynależny mu dodatek. Nie-oficerowie dostawali dziennie: 1 gr dodatku na strój („ochędostwo”), 1 gr dodatku konsumpcyjnego, zaś stacjonujący w garnizonie warszawskim – 1 gr dodatku garnizonowego, związanego z wyrównaniem kosztów życia w stolicy. Niżsi oficerowie (do kapitana włącznie) pobierali miesięcznie 15 zł na służącego i 15 zł na opał i światło. Dla wyższych rang przypadają już znacznie poważniejsze sumy na zakup 3 koni [1, s. 374–375; 12, s. 137–138]. Porównanie zarobków zostało przedstawione w zestawieniu w Tabeli 1., opartej na wspomnieniach Tadeusza Chamskiego z 4 pułku piechoty liniowej.

Tabela 1. Porównanie zarobków żołnierzy armii Królestwa Polskiego

RANGA	ŻOŁD DZIENNY	DODATKI	ŻOŁD MIESIĘCZNY (BEZ DODATKÓW)	ŻOŁD ROCZNY (BEZ DODATKÓW)
szeregowy	0,5 zł = 15 gr	1 gr dziennie – dodatek na strój 1 gr dziennie – na wynagrodzenie konsumpcyjne 1 gr dziennie – dla żołnierzy kwaterujących w Warszawie	15 zł	180 zł

podoficer	1 zł = 30 gr	jw.	30 zł	360 zł
podporucznik	5 zł = 150 gr	15 zł miesięcznie – dla służącego 15 zł miesięcznie – na opał i światło	150 zł	1800 zł
porucznik	5,5 zł = 165 gr	jw.	165 zł	1980 zł
kapitan	9 zł = 270 gr	jw.	270 zł	3240 zł
major	18 zł	Dodatek na 3 konie – dla oficera, służącego oraz na juki	540 zł	6480 zł
podpułkownik	24 zł	jw.	720 zł	8640 zł
pułkownik	33 zł	jw.	990 zł	11880 zł

Źródło: [1, s. 374–375]

W rzeczywistości różnie bywało z wydatkami żołnierzy i oficerów. Szeregowcy ze 150 groszy otrzymywali co dziesięć dni tylko 80 groszy – reszta przeznaczana była na ich wyżywienie [14, s. 466–467; 3, s. 117]. W Szkole Podchorążych Kawalerii każdy z adeptów składał się miesięcznie na wikt po 7–8 zł, zaś w Szkole Podchorążych Piechoty wydatki na żywność, pranie i światło wynosiły miesięcznie 17 zł, co później podwyższono do 24 zł [8, <https://bit.ly/3wo9llu>; 9, s. 65–66]. Michał Toczyski z 4 pułku strzelców pieszych, gdy został awansowany na podporucznika, musiał wysuwać na zakup nowego munduru i oporządzenia 100 dukatów (1800 zł), choć i tak nieco zaoszczędził, gdyż sprzedawał ofiarowane mu przez ojca szlify z czasów powstania kościuszkowskiego i zakupił regulaminowe epolety srebrne [11, s. 88–89]. Oficerowie kawalerii – jak wspomina Napoleon Sierawski z pułku strzelców konnych gwardii – umieli dać wyprawiającym się na Ukrainę po konie do pułków – od 800 do nawet 1000 zł w celu kupna konia, który „... był już piękny, młody, zdrowy, dał się łatwo ujeździć”. [10, s. 51]. Według Patelskiego „ranga starszego sierżanta była zresztą na owe czasy dość znaczną”. [9, s. 32]. Całkiem nieźle powodziło się Chamskiemu, który w 1824 r. jako podoficer dostawał około 100 zł na miesiąc, gdyż datki co miesiąc przesyłali mu jego matka (30 zł) i stryj (40 zł) [1, s. 121]. Klemens Kołaczkowski jako kapitan inżynierów w 1816 r. otrzymywał miesięcznie 80 talarów i 25 gr (czyli 485 zł), a dodatkowo otrzymywał jeszcze jako szef robót na miesiąc 90 talarów (540 zł), dzięki czemu mógł zebrać mały kapitał w wysokości 350 talarów [5, s. 149]. Co ciekawe, gdy już jako pułkownik szukał w 1830 r. mieszkania dla siebie i swojej przyszłej żony, znalazł je przy ul. Senatorskiej w Warszawie, w pałacu Mniszcha. Roczny koszt wynajęcia 6 pokoi, kuchni, pralni, piwnicy, stajenki na 3 konie i remizy na 2 powozy wynosił aż 2700 zł, czyli 450 talarów [6, s. 117–118].

Wyróżniający się żołnierze mogli liczyć na awans lub dostać nagrodę rzeczową. Władcy Królestwa Polskiego byli hojni wobec wyróżniających się żołnierzy. Gdy 1 pułk strzelców pieszych defilował i prezentował musztrę przed Konstantym oraz cesarzem rosyjskim i królem Polski Aleksandrem I, zachwycony car obdarował każdego z żołnierzy ośmioma złotymi. Jednak, do żołnierzy trafiło tylko 2 zł – oficerowie przeznaczali pozostałe 6 zł na kupno sukna czarnego, z których zrobiono kamasze. Oczywiście prostym

żołnierzom się to nie spodobało [15, s. 76–77]. Mikołaj I (drugi władca Królestwa) także nagradzał wojaków podczas swoich wizyt. Szczególnie łaskawość władcy odczuwali gwardziści, którzy otrzymywali podwójną – w porównaniu z żołnierzami liniowymi – gratyfikację [10, s. 229]. Z okazji jego koronacji w 1829 r. żołnierze otrzymali jednorazową premię w postaci 1 rubla, jak i odpuszczono im wszystkie kary [9, s. 74]. Wielki książę – według pamiętnikarzy – dawał wyróżniającym się reprezentantom pułków podczas posyłek rubla i szklankę kawy [3, s. 87–88]. Żołnierze, którzy przepłynęli przez Wisłę na jego oczach w listopadzie 1826 r., otrzymali 1 zł premii [9, s. 61–62].

Ważnym elementem żołnierskiej służby było wyżywienie, którego skład był ściśle określony. Dzienna racja żołnierska podoficera wynosiła czarkę wódki, 0,5 funta mięsa oraz 1,5 funta chleba [9, s. 32]. Ciekawą wzmiankę dotyczącą posiłków w Szkole Podchorążych Piechoty podaje Patelski: „Obiad składał się zwykle z rosółu, sztuki mięsa z chrzanem, ogórkiem lub wikłką i z pieczeni z jarzyną. Bułka chleba i butelka piwa dla dwóch były przeznaczone; a do kolacji dawano również chleb i piwo, częstokroć pieczeń z kaszą, a co czwartek ziemniaki, których przy naszym wilczym apetycie gotowano około 6 korcy od razu” [9, s. 65]. Podczas obiadu i kolacji raczono się również zrazami, kartoflami, kaszą lub kluskami ze słoniną. Śniadania jadano na własny koszt. Podchorążowie kupowali kawę, mleko, bułki, masło i herbatę. Pamiętnikarze wspominają o tym, że stołowano się w izbie kuchennej przy czterech długich stołach, nakrytych białą (później czarną) ceratą. Wazy, sztuce i salaterki z daniami były cynowe, talerze fajansowe, a miski na mięso gliniane [8, <https://bit.ly/3wo9IUy>; 9, s. 65]. Gdy Goczałkowski przybył na kwaterę razem z dwoma żołnierzami, otrzymał od gospodyni „brykałę – chleb żołnierski, jak kamień wypieczony, ale dość smaczny” oraz krupnik z dwoma kawalkami wołowiny. Ciekawie strawę żołnierską wychwalał przed pamiętnikarzem jego „dziadek” (stary i doświadczony żołnierz, mający opiekę nad młodszymi): „Oho! Paniezu doczekamy my się tego, że ci ta nasza żołnierska strawa tak zasmakuje [...]; bo to mosanie nie ma jak krupnik, którym zawsze i wszędzie za nami, sztuk uczciwego wołowiny z solą, a do tego brykały jak podjesz sobie, toś silny jak dąb. Bo brykała to nie żaden pytlowany niemiecki jakiś tam zemeł, co do daru bożego niepodobien. Ot, bracie kolego – chcesz być żołnierzem jak Bóg przykazał – wierz w krupnik – w wołowinę i brykałę – bo co reszta, to czartu tylko na pociechę – a nie chrześcijańskiemu człeku” [3, s. 95]. Nie zawsze było jednak tak dobrze. Gdy 1 pułk strzelców pieszych wrócił z manewrów w 1816 r., żołnierze byli tak głodni, że najpierw nazbierali szczawiu z łąk i zrobili z niego zupę, co musiało wystarczyć aż do wyczerpujących ćwiczeń musztry. Melchior Witkowski wspomina, że żołnierze płacili za kwartę mąki chlebowej aż 8 groszy [15, s. 73].

Żołnierze armii Królestwa Polskiego w dużej części zakwaterowani byli w koszarach. Modelowe koszary pułku grenadierów Gwardii w Warszawie tak zostały przedstawione we wspomnieniach: „Niebawem poszliśmy do koszar, zdziwił i zachwyił mnie porządek, czystość i owa dokładna symetryczność w każdym kąciuku, i ta elegancja w salach żołnierskich, owe przyce – każda na dwóch porządnie zaścielona, owe piramidy z broni, kaszkietów i przyborów około ścian poustawiane” [3, s. 73]. Spano we wspólnych izbach (np. w Szkole Podchorążych Piechoty – po 32 osoby) [9, s. 65]. Dwie osoby mieściły się na wyścielanych siennikiem pryczach w formie skrzyń, w których można było schować własne rzeczy. Boki prycz były czernione, zaś deski z wierzchu czyszczono mydłem. Żle wspomina się jednak owe substytuty łóżek – niekiedy zdarzało się, że prześcieradło i derka były wytarte, a nawet dziurawe [1, s. 371–372].

Wojskowi trafiali także do prywatnych mieszkań na kwaterę, gdyż nie było wybudowanych koszar bądź były zbyt małe. Przeważnie jednak lokale przeznaczone były dla oficerów. Z podobnymi problemami musiano się zmagać, gdy oddziały wojskowe

trafiały do miast, nie będących miejscem kwaterunku. Gdy więc w 1823 r. przybył na przegład z okazji wizyty włk. ks. Mikołaja I pułk strzelców pieszych, regiment „...zajął kwatery na Tamce, na Ordynackiem i na innych pobocznych ulicach, a ja z moją kompanją rozłożyłem się przy ulicy Wareckiej w bliskości szpitala Dzieciątka Jezus” [9, s. 37–38]. Podczas manewrów połowych budowano ogromne obozy – żołnierze i podoficerowie mieszkali w płóciennych namiotach, w których się mieściło do 18 osób. Dla oficerów przeznaczone były baraki bądź przyjmowano ich w co bogatszych domach [9, s. 41–42].

Podsumowując, Wojsko Polskie z lat 1815–1830 było dla młodych ludzi atrakcyjnym miejscem zatrudnienia – oferowało całkiem niezłe warunki materialne i finansowe, jak też i zapewniało szacunek w społeczeństwie z racji reprezentowania armii polskiej. Żołnierze nie cierpieli podczas służby głodu i nędzy, otrzymywali regularnie żołd (z czym różnie było w Księstwie Warszawskim). Mieli także zapewnione stabilne warunki lokalowe. Dla wielu te argumenty wystarczały, aby wstąpić do wojska na ochotnika.

Bibliografia:

1. Chamski T. J., *Opis krótki lat upłynionych*, oprac. R. Bielecki, Warszawa 1989.
2. Gembarzewski Bronisław, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903.
3. Goczałkowski W., *Wspomnienia lat ubiegłych*, t. I, Kraków 1862.
4. Jaszowski J., *Pamiętnik dowódcy raketników konnych*, przedmowa J. Łojek, Warszawa 1968.
5. Kołaczkowski K., *Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego*, t. II, Kraków 1899.
6. Kołaczkowski K., *Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego*, t. III, Kraków 1900.
7. Kopański W., *Koty w worku, czyli z dziejów pojęć i rzeczy*, Warszawa 2006
8. *Pamiętnik służby wojskowej Erazma Rozwadowskiego 1825–1831*, oprac. E. Rozwadowski, [dostęp: 18 maja 2022 r.], <https://bit.ly/3wo9llu>
9. Patelski J., *Wspomnienia wojskowe z lat 1823–1831*, oprac. B. Gembarzewski, Wilno 1914.
10. Sierawski N., *Pamiętnik oficera konnego pułku gwardii za czasów W. Ks. Konstantego*, wyd. S. Smolka, Lwów 1907.
11. Toczyski M., *Pamiętniki obejmujące wspomnienia od roku 1803 do roku 1867*, Kraków 1873.
12. Tokarz W., *Armja Królestwa Polskiego 1815–1830*, Piotrków 1917.
13. Trąbski M., *Armia Wielkiego Księcia Konstantego. Wyszkołenie i dyscyplina Wojska Polskiego w latach 1815–1830*, Oświęcim 2013.
14. Wimmer J., *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978.
15. Witkowski M., *Pamiętnik prostego żołnierza z lat 1812–1816*, [w:] *Źródła historyczno-literackie. Tom II. Pamiętniki z lat 1792–1849*, oprac. R. Grabalowski, Wrocław 1961, s. 5–93.

КОЛЕКТИВНА ПАМ’ЯТЬ ПРО ДЖОНА Ф. КЕННЕДІ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗА ДИСКУРСИВНИМ АНАЛІЗОМ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ З ОБРАЗАМИ ВБИВСТВА ПРЕЗИДЕНТА

Поліщук Юрій Михайлович
магістрант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, Київ
yurii.polishchuk.knu@gmail.com

Вбивство Джона Ф. Кеннеді – одна із тих історичних подій, які залишили глибокий відбиток в колективній пам’яті. Перш за все, в пам’яті мешканців США, але також це мало й великий глобальний вплив з огляду на тогочасну геополітичну роль цієї держави. Так, Ханна Арендт охарактеризувала цю подію як ту, після якої «світ погускнів, та вже не ніколи буде таким, як раніше» [1]. Я аналізую мистецькі

практики різних поколінь, з їх специфічними стратегіями візуалізації образів вбивства 35-го президента США. Різноманітні структури мистецьких творів та відмінні підходи до репрезентації цієї історичної події дозволяють діахронічно прослідкувати дискурсивні зміни в медіа, а відповідно і трансформації колективної пам'яті про Джона Ф. Кеннеді в різні періоди.

По-перше, варто відзначити роль медіа у побудові специфічного сприйняття особистості Кеннеді та його президентських характеристик ще за його життя. Рефлексією на медіа-образ президента можна вважати фотографію Г. Віногранда «John F. Kennedy, Democratic National Convention» (1960) [2]. Фотографія є емблематичним баченням президента як «президента», образ якого формується вже переважно через сучасні медіа, передусім через телебачення. Ми бачимо на фотографії декілька Кеннеді: як реальну людину, але як і зображення на телебаченні. Цей медіа-образ Кеннеді стане одним із головних точок опори для художніх реакцій після його смерті.

Вбивство Джона Кеннеді візуалізовано до такої міри завдяки існуванню вернакулярного аматорського відео-матеріалу, створеного А. Запрудером. Прямі телевізійна трансляція не зафіксувала цю подію, адже усі ЗМІ чекали президента в іншому місці. Відповідно естетизація історичної події, її інтеграція у популярну культуру, базується переважно на цьому відео або кадрах із нього.

З огляду на вищесказане, хронологію мистецьких репрезентацій можна схематизувати за змінами медіа-дискурсу, що супроводжував трансформації сприйняття події. У перший період, який починається з 1963 року, люди могли бути знайомі з вербальними та письмовими наративами про подію, а також побачити фотографії з відеозапису Запрудера. Пізніше, у 1975 році, саме відео вперше було представлено на телебаченні. Це значно змінило перцептивні особливості. І останній період не можна віднести до якоїсь суворої дати, скоріше ми маємо справу з наступними поколіннями – пост-бумерами та пост-пост-бумерами, які не були свідками події, але ознайомилися з нею через передачу знань та досвіду від минулого покоління. Тобто, ми можемо аналізувати останній період через поняття Маріанни Гірш «постпам'яті».

Твори мистецтва створені сучасниками вбивства є віддзеркаленням того, як несподівані історичні події змінюють життя окремих людей-свідків події (а також життя образів (як би сказав W. J. Thomas Mitchell) та творів мистецтва). Джеральд Леїнг створив «Лінкольн Кабриолет» у 1964 році, і через етичні суперечки цей мистецький твір не був оприлюднений до останнього десятиліття двадцятого століття. Цей етичний жест заховання роботи від існуючого історичного середовища певним чином скасувало функції цього твору на той час. Це також відповідає етичній цензурі зображень вбивства Кеннеді в журналі «Life», коли вони показували фотографії без моменту пострілу. Як митець також згадує у своїх мемуарах (неопублікованих, але уривки є на його веб-сайті) – він перефарбував зелені та чорні частини полотна, та вніс деякі зміни в зображення автомобіля, оскільки картина постраждала через зберігання протягом багатьох років в поганих умовах [3].

Водночас, з точки зору сьогодення та, все ж, представленню публіці, це показує історичні зрушення та зміни ставлення до історичної події. На картині автор показує фрагменти пам'яті з того трагічного дня: автомобіль президента, американські прапори, частини тіл людей, розмиті персонажі в машині, у тому числі Джон Кеннеді. Тож він не розкриває повноту цієї трагічної події, натомість вказує нам на незрозумілі ситуації, фрагментацію колективної пам'яті та розрізненість

спогадів у суспільстві.

Інший приклад того періоду – «Retroactive» Р. Раушенберга (1964). На піку популярності Джона Кеннеді, художник хотів візуалізувати президента і попередньо замовив зображення з Кеннеді та іншими вирізками із журналів, що являли собою важливі історичні події. Хоча вбивство перевернуло контекст, він вирішив, все ж, закінчити роботу. Симона Купіч інтегрує це в рамки того, як усі образи життя Джона Кеннеді після трагічної події почали набувати нового значення [4, с. 18]. Раушенберг оточує президента різними історичними фотографіями того часу, та деякими іншими анонімними фотографіями – все з випадкових журналів. Тож, ймовірно, Раушенберг вважав свою творчість також історичним слідом часу, вікном у світ, що оточував самого художника.

У 1975 році, невдовзі після того, як відео Запрудера було показано на телебаченні, група Ant Farm відобразила у перформативний спосіб через реконструкцію (але в більш складний спосіб, ніж просто репрезентація події). Використовуючи стилізацію і травестію, вони створили багатоплановий художній жест, що нагадує мож'яументарі. Це була стратегія не відтворення історичної події, а її деконструкція, гіперболізоване відтворення життя образів – як ці образи стали невідконтрольними та сприяли міфологізації як самої події, так і образу президента в суспільстві.

Нарешті, ми маємо справу з художнім сприйняттям того покоління художників, які не були свідками вбивства Кеннеді. Ми можемо поглянути на такі практики через призму поняття «постпам'яті» Маріанни Гірш. Цей термін вона відносить до наступних поколінь – до людей, які не пережили моменту травми, але знають і пам'ятають про травматичне минуле переважно за образами, історіями та поведінкою переданими минулим поколінням [5, с. 339]. Цю проблематику зачіпає робота Ф. Дюрінка, М. Бракеля «Смерті знаменитостей»

Колектив художників намагається відтворити останні хвилини життя Кеннеді в імерсивній інсталяції, де реконструюються можливі запахи, які міг відчувати президент перед пострілами [6, с. 33]. Така мистецька стратегія спрямована на те, щоб аудиторія мала сильніший індивідуальний досвід. Це може сприяти виникненню емпатії, різного рівня співчуття до особи президента.

Загалом, вбивство Джона Кеннеді викликало набагато меншу кількість рефлексій в сучасному мистецтві, якщо порівнювати з кіновиробництвом, літературою та іншими напрямками. Таке явище можна пояснити, головним чином, двома причинами: 1). Зображення колективної травми вже є складною проблемою для художників через те, що це потребує спеціального етичного підходу. 2). Широке поширення образів вбивства Кеннеді в масовій культурі. Така мейнстримна популярність цієї тематики могла бути каталізатором того, що митці, для яких оригінальність та індивідуальність є особливо важливим для професійного розвитку, успішної інтеграції до арт-ринку, могли уникати цієї теми.

Отже, було три хвилі художніх реакцій на вбивство Джона Кеннеді. Структури та значення цих творів різних періодів показують, що вони є не лише репрезентаціями події, а й результатами змін у медіа-дискурсах та колективних спогадах про 35-го президента США.

Список літератури та джерел

1. Arendt H. The Fate of the Union: Kennedy and After/ The New York Review of Books, 1963
2. The Museum of Modern Art. Garry Winogrand. John F. Kennedy, Democratic National Convention, Los Angeles from the portfolio «Big Shots». 1960 URL: <https://www.moma.org/collection/works/113229>
3. Laing G. «Notes on «Lincoln Convertible», 1993. Excerpts are available at artist's website. URL:

http://geraldlaing.org/catalogue/lincoln_convertible

4. Cupic S., The First Political Superstar: JFK as the New Image of History (1960-1963) // The JFK Culture Art, Film, Literature and Media/Edited by Cupic S. Faculty of Philosophy, University of Belgrade, 2013. Pp. 7-45

5. Hirsch M., Connective Histories in Vulnerable Times. PMLA 129(3), 2014. Pp. 330-348

6. Lai M.K. The Art of Digital Scent - People, Space and Time Mei-Kei Lai. Journal of Science and Technology of the Arts, Volume 10, No. 1 – 2018. Pp. 29-42 URL: <https://revistas.ucp.pt/index.php/jsta/article/view/7303>

КІНОФІЛЬМ «ЗАХАР БЕРКУТ» У ПРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США 1970-1976

Буралова Еліна Олександрівна

студентка Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна, Харків

ellyellieall@gmail.com

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. Є.С. Рачков

Поетична хвиля українського кінематографа була відома діаспорі українців у США у 1964-1979 роках. Хоча сам термін «поетичне кіно» не дійшов до Північної Америки, фільми та події цього періоду активно висвітлювались на сторінках преси діаспори.

Редакторська колегія та автори публікацій газети «Свобода» проявляли жвавий інтерес до художніх стрічок режисерів С. Параджанова, Ю. Іллєнка, Л. Осики. Представники діаспори критикують, діляться відомостями та фактами щодо фільмів та їх авторів, методів та технік зйомки. Також, розглядаються політичні аспекти кінофільмів та роль їх участі в міжнародних кінофестивалях та українській культурі.

Серед стрічок поетичної хвилі, які представники діаспори не бачили, але аналізували у газеті, були «Білий птах з чорною ознакою» (1971) режисера Ю. Іллєнка та «Захар Беркут» (1971) Л. Осики [1].

Про кінофільм «Захар Беркут» діаспора дізналась ще за рік до прем'єри, про що свідчить замітка в номері «Свобода» від 18 серпня 1970 року. У ній розповідається, що кіностудія ім. О. Довженка почала зйомки кінофільму за мотивами повісті І. Франка «Захар Беркут» у селищі Тухля. У замітці наведено короткий опис повісті та прізвища команди режисера [2, с. 2].

У 1971 році «Захар Беркут» Осики було згадано на сторінках газети тричі. У випуску за 28 вересня 1971 року вийшло повідомлення, в якому розповідалось, що кінофільм вийшов на екрани. У замітці наведено короткий опис сюжету і акцентовано увагу, що всі мешканці села загинули у боротьбі від рук монголів, але не у неволі. Також, «Свобода» пише, що автори фільму проводили зустріч з журналістами, про що вона дізналась з радянської газети «Культура і життя» від 16 вересня. Акцентовано, що радянська газета не дала оцінку фільму, а переклала це на плечі глядачів [3, с.3].

У номері від 4 грудня 1971 року розміщено замітку про фільм «Захар Беркут», в якій написані прізвища режисера, сценаристу, акторів, короткий опис сюжету.

Окрім цього, видання діаспори пише, що про вихід на екрани кінофільму розповідає радянська газета «Московские известия», але не надає оцінку фільму [4, с.2].

У випуску за 28 грудня 1971 року газета присвятила статтю образотворчому мистецтву УРСР. Вона розповідає про сучасних митців, зокрема – Георгія Якутовича. Як дізналась редакція «Свободи», він відомий за мистецьке оформлення кінофільмів і був художником кінофільму «Захар Беркут» [5, с.3].

Останній раз в період хвилі українського поетичного кіно кінофільм згадано в номері від 11 вересня 1976 року. Зокрема, в замітці розповідається про новий зріст зацікавлення поляками творчістю та науковими працями Івана Франка після виходу у кінотеатрах країни фільму «Захар Беркут», трансляцію якого було зумовлено популярністю письменника серед громадян Польщі. Зазначено, що у країні продаються майже 100 тисяч книг автора [6, с.5].

Отже, завдяки іноземній та радянській пресі діаспора мала змогу дізнатись про ще два кінофільми часів поетичної хвилі українського кінематографа. Хоча вона і не побачила їх у цей період, але склала власне уявлення та судження про них завдяки опису змісту та ідеї сюжету, режисерській команді та рецензіям журналістів.

«Білий птах з чорною ознакою» та «Захар Беркут» були кінофільмами, представленими на головних кінофестивалях СРСР, тому це зумовило їх попадання до іноземної преси та газети діаспори.

«Білий птах з чорною ознакою» було розкритиковано заочно за його сюжет та ідею, проте «Захар Беркут» було сприйнято нейтрально та у позитивному руслі, адже його знімали за класикою, яку саме у цьому випадку складно зняти неправильно або пропагандистські.

Перелік джерел та літератури:

1. Брюховецька Л. Поетичне кіно: заборонена школа. Київ: АртЕк, 2001.
2. Кінофільм за повістю Івана Франка. *Свобода*. 1970. Ч. 147. 18 серпня.
3. Кінофільм «Захар Беркут». *Свобода*. 1971. Ч. 179. 28 вересня.
4. Кінофільм «Захар Беркут». *Свобода*. 1971. Ч. 224. 4 грудня.
5. Певний Б. Започатковано видання серії листівок «Сучасна графіка України». *Свобода*. 1971. Ч. 239. 28 грудня.
6. В Польщі цікавляться книгами Івана Франка. *Свобода*. 1976. Ч. 169. 11 вересня.

PSYCHOLOGIA

SUBJECTIVE AND MENTAL WELL-BEING

dr Stradomska Marlena

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

dr Dyndur Jolanta

Państwowa Uczelnia Zawodowa im. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu

Abstract

Many situations in human life affect well-being in a multi-faceted understanding. These are often very difficult and exhausting moments. The ability to cope with stressful situations depends, among other things, on the well-being and aspects associated with it. Maintaining balance has a positive effect on the perception of reality and increases the level of resistance to sudden, unforeseen events. Well-being means that human creativity can be at a high level. This may be due to the fact that human beings are able to find solutions faster when problems arise when they have control over many aspects of reality. An important issue in the aspect of psychological well-being is the three-factor concept of subjective well-being. These issues may include: life satisfaction, the presence of positive affect and the absence of negative affect, i.e. various situations in a person's life that can lead to a crisis. The work has theoretical and practical dimensions, because in addition to conceptual issues, there will be ways of caring for well-being in an interdisciplinary sense. Attention will also be paid to the fact that well-being may be treated completely differently by everyone, as it will depend on the conditions, ways of coping with various professional or personal situations, etc. The optimal level of well-being is associated with both a high level of subjective and mental well-being.

Keywords: well-being, subjective well-being, mental well-being, psychology, coping strategies

Introduction

An issue worth presenting is that well-being and well-being are often described in psychological concepts [1. pp. 165-203]. However, in welfare research there are mainly two concepts - although they are not the only ones. The first is about hedonism and the second is about eudemonistic elements [2. 27-44.].

These concepts will be briefly described below:

Hedonistic perspective (happiness) - here well-being is understood as seeking pleasure and positive experiences, low intensity of negative emotions and high satisfaction with life. This is sometimes called subjective well-being.

Eudemonistic (potential) perspective - this approach focuses on a sense of meaning and self-realization. Well-being refers to the degree to which a person realizes his potential. This is sometimes called mental well-being. Understanding these elements can be useful in further interpreting aspects of well-being in an interdisciplinary sense [6. pp. 155-184].

The concept of Ryff (2008) fits into the eudemonistic understanding of mental well-being. As part of this approach, six aspects of well-being have been distinguished: autonomy, a sense of having a purpose in life, positive interpersonal relations, self-acceptance, personal development, and control over the environment. Moreover, the model has become the theoretical basis for the formulation of many methodological assumptions for this issue. For example, autonomy is treated as independence, not yielding to external pressure, as well as the assessment of one's person according to the internal standards of the individual. In terms of controlling the environment, a person has a sense

of agency, competence, the ability to transform the environment in accordance with his needs and values, taking up challenges and skills that have already been acquired by him. An important element is also self-acceptance, which proves a positive attitude towards oneself, acceptance of one's own advantages and disadvantages. Positive relationships with others are of great importance, as experiencing warm and trusting interpersonal and social relationships can affect a person's multi-faceted well-being. Another category is the life goal and the belief that one's life is oriented towards the realization of an important goal, the ability to set and carry out life tasks. The cafeteria of issues undertaken by the researcher ends with personal development, which is related to the ability to improve one's skills, realize one's potential, search for ways of further development, and the feeling that the undertaken challenges lead to an increase in competences.

In short, it can be concluded that mental well-being is a cognitive and emotional assessment of one's own life. It is additionally a set of affective and cognitive assessments about an individual's life and how well they feel, to what extent they meet their expectations and how desirable this state seems. Psychological well-being is the growth and development of a person who is strongly influenced by the social environment, and at the same time is an opportunity for self-realization. Well-being is no longer understood as the absence of disease - but as a social value, the full implementation of which leads to the full realization of potential. The need to strengthen mental well-being - as parallel activities to the main therapeutic activities, was highlighted by, among others, in the Florence Declaration, the European Pact for Mental Health and Well-being and repeatedly in World Health Organization (WHO) documents. The multitude of theoretical approaches and the multitude of specific theoretical models provided the basis for the construction of many research tools.

Well-being was correlated with several attributes of an individual, from identity through self-esteem to coping with anxiety. Thus, welfare has in a way become a field of research and not of influence. No attention was paid to strengthening the well-being of people in crisis - the focus was on immediate aid. A number of the issues mentioned prove that a high level of well-being is beneficial. Nevertheless, it is hard not to notice that the implementation of models of enhancing the well-being of people in crisis (a crisis with a diversified etiology) is not common in Poland.

In connection with the systemic problem of the lack of effective identification tools, not to say disregard for the importance of biopsychosocial well-being - dismissing the problem with the statement "everyone has a problem". A person, and especially a young person, is looking for often unsuccessful methods of strengthening himself.

Dealing with difficult situations

Difficult situations affect our emotions causing agitation, irritation, intimidation, anger, hostility, fear and anxiety. It lowers the efficiency of cognitive processes, memory and concentration. Additionally, it can cause a creativity deficit, misjudgment of the situation, lack of objectivity, excessive criticism and inappropriate decision making. Difficult situations also have a negative impact on human behavior. They cause, among others, aggression, reluctance to act, withdrawal from social life, reduced motivation, avoidance of responsibility, risky behavior, addiction, and increased tendency to withdraw in various situations. It is worth noting that for each aspect related to difficult situations, it can be something completely different [3. pp. 225-233].

Psychological well-being is a great asset in dealing with difficult situations. It has a positive effect on, among others:

- Willingness to accept positive and negative events.
- General attitude to reality.
- A tendency towards an optimistic interpretation and prediction of reality.
- More self-control.
- Creativity - the ability to find different, possible solutions.
- Increasing the level of resistance to stress.
- Style of explaining events.
- Increased confidence in oneself, one's abilities and competences.
- Greater awareness of having the right resources.
- Trust in people (positive interpersonal relationships).
- Reduction of emotional experiences that cause suffering.
- Increased cognitive abilities (understanding and preparing for a stressful

situation).

A very important specialist is Nina Ogińska-Bulik, who emphasizes that: "stress is assigned a significant role in the development of mental discomfort, behavioral disorders, and the development of psychosomatic or stress-related diseases" [7. pp. 83]. Difficult aspects are situations in which the symmetry between needs, activities and operating conditions is disturbed [4. pp. 558-565].

Objective difficult situations - those in which the operating conditions are very difficult, significantly exceed the normal conditions for these activities. It will be difficult for anyone to act in such circumstances.

Subjectively difficult situations - take place when, despite normal conditions, a person cannot meet his or her needs.

Both situations can be periodic or permanent. It has been known for a long time that the lack of prevention related to stress may contribute to the emergence of a number of disorders and difficulties even in the daily functioning of a human being [7. pp. 35-45].

How to take care of own well-being – few ideas

This aspect will be related to the various possibilities. It is important to undertake recreational physical activity, as it may determine a high self-esteem of satisfaction with oneself and one's life. It provides pleasant impressions and emotions, helping to solve mental health problems. Merely belonging to a group of active people can bring satisfaction and achieving the goals of physical activity can be the source of the expected success. Physical activity affects not only the body but also the mind. Another important aspect is to be mindful in your life.

Mindfulness (observation, mindfulness, non-judgment, concentration on internal and external stimuli, meditation) reduces in many cases negative thoughts about yourself and the world, depression, anxiety, worry, stress, improves the quality of life and improves well-being. If the situation is so difficult that acting alone does not help, it is worth visiting a mental health specialist.

Additionally, raising the level of education may be a factor influencing well-being and overall positive perception of one's life - the level of education is associated with positive affect. Sometimes a life change or the ability to fulfill new desires can help you feel good in your life. It is important to care for relationships with other people – it's worth taking care of and maintaining good relationships with others. Man is a social being and accompanying other people in life can be a constructive reaction to the surrounding reality [9. pp. 35-45].

There is a reason why people often talk about ways of spending free time. The way

of spending free time is an important issue for almost every person. It is worth spending time actively. Even a ten-minute walk creates a surge of positive feelings and energy. It can be beneficial to undertake voluntary activities that give a sense of satisfaction. Individual conditions include developing passions and interests - well-being is influenced by having passions such as dance, music, art, sports, reading and others, as it will depend on individual differences and the willingness of each person [8. pp. 101-122].

Steps to a more fulfilling life – practice implications

- Express your gratitude - keep a “gratitude journal” that records events you are especially grateful for.
- Practicing acts of kindness - an example would be helping someone in need.
- Cultivate life’s pleasures - learn to relish the moment and keep in mind the “freeze-frames” of special moments to be able to recall them.
- Learn to forgive - Sometimes, forgiving others or yourself can make a huge contribution to what your life will be like. Sometimes it will be difficult to deal with difficult situations, but it is valuable to try yourself in every dimension, although it is not a simple aspect.
- Invest time and energy in friendships and family life.
- Take care of your body - get enough sleep, exercise, eat well, smile.
- Develop strategies for dealing with stressful situations, difficult situations and other situations that may take away the desire to pursue further plans - professional or personal [5. pp. 133-152].

Summary

On the Internet it is possible to find many articles with ideas for new inspirations from everyday life. In the following part, selected methods of coping with difficult situations in everyday life will be presented. Firstly, do not compare yourself to others as well and limit the sources that make you feel worse. What is more, comparing yourself with others (pathologically) does not lead to anything good. The important thing is to still have the time and energy to focus on yourself. Unless observing others has a motivating effect and leads to a positive change in your behavior.

Moreover, it is also important to appreciate even small achievements. Pay attention to the “little things” that have happened recently. Every day it is possible to write down the ones you are grateful for and throw them into e.g. a jar made specially for this purpose.

Another important element is not to plan too much. If the number of saved tasks is even more depressing, it is worth shortening the list of your goals for the day. After all, a day has “only” or “up” to 24 hours. Changing plans does not mean that nothing can be done during the day. It is good to remember the things that make person smile. A good movie, series, or maybe a regenerating mask will allow you a moment of respite. Everyone is different, but there are universal things that people can enjoy.

What is more good option is to consider plans - think carefully about the items in it. Think to what extent your dreams and plans are, and how other people have influenced them. Maybe you are not doing them because they are not entirely yours? Choose your dreams well - you dream of learning a new language, but you are not motivated to do so because ultimately you need it on a daily basis. Maybe the situation would be different if you knew that in a few months you will be leaving for a country where citizens speak this language, or you need it at work. It is worth considering what we want and dream about,

as it can have a real impact on our functioning.

Moreover, let's look for good motivation, maybe it is worth thinking that by starting to learn this language, it will be possible to watch your favorite series in the original in some time. For some, it may be a greater motivation to achieve a goal. Each of us is a completely different individual.

To sum up: it is important is making time for yourself. Try to reserve a moment for yourself during the day, to be together. Allow yourself to be vulnerable. The time of the epidemic is a particularly difficult time. It can be associated with many fears. It is not always possible to achieve everything in a timely manner and fulfilling all the tasks you have undertaken can be postponed until a more relaxed time. Allow yourself to experience the emotions that accompany you, they are human and help you to cope with difficulties and help you develop multi-dimensional well-being.

Bibliography

1. Agryle, M. (2004). Przyczyny i korelaty szczęścia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, cnocie i sile człowieka* (s. 165-203). Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.
2. Babiarz M. Z., Brudniak-Drag A. (2013). *Dobrostan a dobrobyt ponowoczesnej rodziny*. „Zdrowie i Dobrostan”, 4, 27–44.
3. Błachnio, A. (2007). Przegląd wybranych badań nad wpływem Internetu na dobrostan psychiczny i kontakty społeczne użytkowników. *Psychologia Społeczna*, 2, 225-233.
4. Gruszczyńska, M., Bąk-Sosnowska, M., Plinta, R. (2015). Zachowania zdrowotne jako istotny element aktywności życiowej człowieka. Stosunek Polaków do własnego zdrowia. *Hygeia PublicHelath*, 50, 558-565.
5. Gulla, B., Tucholska, K. (2007). Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacyjne oraz sposób ich realizacji. *Studia z psychologii w KUL*, 14, 133-152.
6. Ilksa, M., Kołodziej-Zaleska, A. (2018). Dobrostan hedonistyczny i eudajmonistyczny w sytuacjach kryzysów normatywnych I nie normatywnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 123, 155-184.
7. Ogińska-Bulik N. (2001) Zasoby osobiste jako wyznaczniki radzenia sobie ze stresem u dzieci. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*, Tom 5 s. 83-93.
8. Terelak, J., Borkowska, A. (2007). Satysfakcja z pracy jako źródło dobrostanu psychicznego u polskich emigrantów konsumpcyjnych w Kanadzie. *Studia Psychologica*, 7, 101-122.
9. Wojciechowska, L. (2005). Teoria dobrostanu w badaniach rozwojowych nad rodziną: dobrostan rodziców w stadium pustego gniazda. *Psychologia Rozwojowa*, 10, 35-45.

ЛЮДИНА В УМОВАХ СЕРЕДОВИЩНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Завгородня Олена Василівна

*д. психол. н., провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
zolen1958@gmail.com*

У психологічному сенсі свобода – один із психоекзистенційних інструментів, за допомогою якого людина на основі самопізнання, саморозуміння, усвідомлення своїх проблем та ресурсів, обмежень та можливостей втілює свою унікальну концепцію життя, долає сценарні обмеження, невизначеність та трішки долі.

«Доля» може тяжіти (або сприяти) у трьох формах:

- природній (природні умови життя, у тому числі катастрофи, лиха; індивідуально-природні особливості людини, вроджені та набуті, що зумовлюють психобіологічний аспект її буття у світі);

- соціальний (комплекс макросоціальних та мікросоціальних факторів – суспільство, соціальні катастрофи, війни, історична епоха, родина, близьке соціальне оточення - чинники, що створюють загальну канву життєздійснення особи та зумовлюють психосоціальний аспект її існування);

- екзистенційно-духовний (духовно-психологічна атмосфера та домінуючі ідеї суспільства, близького оточення, духовні індивідуально-психологічні фактори, сприятливі чи гальмівні, такі що блокують або деформують духовний розвиток людини, або такі, що підтримують, стимулюють зазначений розвиток та здатність долати свої психобіологічні та психосоціальні обмеження).

Великі складнощі відчуваються людиною в умовах значної середовищної невизначеності, зумовленої неочікуваними природними чи соціальними подіями загрозового характеру. Невизначеність розглядається як брак інформації та знань для прийняття рішень, як продукт непередбачуваності, турбулентності довкілля, динамічності змін, як результат нашарування складного, нестабільного оточення особи, її внутрішніх проблем та її заплутаних взаємин з оточенням.

Можна виокремити такі сфери невизначеності: макросередовищна невизначеність, включаючи політичні, економічні, соціальні умови, в яких живе людина; мікросоціальна турбулентність, невизначеність взаємин особи з близьким оточенням та його нестабільність; когнітивна невизначеність, пов'язана із неефективністю старих патернів мислення особи в умовах стрімких змін, діяльнісно-поведінкова невизначеність, пов'язана із зміною/втратою можливостей особи, необхідністю побудови нових поведінкових патернів.

Ступінь невизначеності довкілля залежить від його складності, швидкості змін, їх спрямованості (негативної, позитивної). Існує континуум від низької невизначеності до високої невизначеності. Низька невизначеність: середовище нескладне, його зміни незначні; в таких обставинах легко передбачити майбутнє, можливі сценарії, ймовірність кожного з них. Помірна невизначеність поєднує у собі високу складність та низьку динамічність або низьку складність та високу динамічність. Висока невизначеність передбачає дуже складне і динамічне середовище, та заплутані взаємозв'язки між компонентами середовища та особою. Високий рівень невизначеності змінних середовища робить практично неможливим прогнозування майбутнього, ускладнює прийняття обґрунтованих життєвих рішень.

Невизначеність може мати різне емоційне забарвлення в залежності від спрямованості змін: збудливою, цікавою у сфері споживання мистецтва, розваг (в світі кіно, ігор тощо), у ситуаціях з ймовірними варіантами позитивних подій, терпимою у контрольованій обстановці, де ймовірні програші незначні, дискомфортною у ситуаціях із можливими негативними наслідками, нестерпною в загрозових умовах. Характер, сфера та ступінь невизначеності впливатимуть на здатність особи планувати своє життя, діяльність, ставити цілі та здійснювати важливі вибори.

Існують абсолютні (непереборні для всіх людей) та відносні (індивідуальні) фактори долі. Індивідуальні чинники долі – це такі, які вибірково непереборні окремими індивідами. Те, що є непереборним для однієї людини, може і не бути обмеженням для свободи життєвого вибору іншої.

Зовнішні обставини (природні та соціальні) можуть бути вкрай несприятливими для людини, значно обмежуючи її можливості, такими, що калічать долю або позбавляють життя.

Навіть за відносної зовнішньої свободи людині важко знайти свободу внутрішню, «вгадати», намацати власний шлях, сформувати і реалізувати свою

неповторну концепцію життя, переживаючи її як покликання і долю.

Можна припустити, що існують незалежні від індивіда, винайдені людством моделі життєвих сценаріїв, які несвідомо відтворюються новими поколіннями. Їх можна трактувати як особливі способи здійснення особою свого життя, в якому домінують певні цінності та сенси, втілені в цілях та стратегіях їх досягнення. Людина далеко не завжди може свідомо обрати ту чи іншу модель життя або змінити початковий сценарій, зумовлений химерним переплетенням внутрішніх і зовнішніх чинників. А за несприятливих умов дитинства (зокрема, при культивуванні як пріоритету субмісивної поведінки дітей) процес індивідуалізації дитини ускладнюється і гальмується. Неусвідомлені дитячі травми не дають можливості подолання симбіотичної залежності (міняються лише її форми), інфантилізований дорослий ніби приречений на «втечу від свободи». Людина є носієм потягів, потреб, характерологічних рис, здібностей, що програмують життєвий сценарій та накладають певні обмеження на свободу вибору особи. Їй далеко не завжди вдається «зробити себе», у багатьох випадках вона не формує індивідуалізовану концепцію життя і «терпить» нав'язаний їй життєвий сценарій.

Індивідуалізація пов'язана зі становленням самосвідомості та волі, виявляється у русі людини від залежності до автономності, вільного самовизначення, власного світогляду, здатності здійснювати вибір. Історія формування та розвитку людини в певному суспільстві в певну епоху є співбуттям з іншими людьми, здійснюється у переплетенні людських доль, є траєкторією руху особи в олюдненому світі. Реальність опосередковується культурою, яка пульсує незліченими «текстами» - свідощтвами людських доль і втілених в них сенсів.

Індивідуалізація проявляється у здатності творити концепцію власного життя і у способах переживання подій та їх означуванні за допомогою семіотичних ресурсів культури. Означування переживань та подій, що їх спонукають, дає змогу людині впорядковувати те, що відбувається, вибудовувати свої версії подій, зокрема загрозливих, узгоджувати їх із власною авторською концепцією життя. Можна виокремити такі способи опрацювання переживань (від менш до більш індивідуалізованих).

- «Химерний». Людина не володіє наявними в культурі способами означування внутрішньої реальності, опрацьовує актуальні переживання (зокрема гострі, травматичні) химерно неадекватним способом. Продуковані при цьому незрозумілі для інших означення переживань в комплексі з неадекватним трактуванням зовнішніх подій можуть започаткувати подальше химерне відображення реальності (в деяких випадках розвинутих у маячневу систему). Такий спосіб характерний зокрема для дітей, що пережили «передчасну травму» (Д. Деверо). Цей спосіб можна вважати дезадаптивним.

- Маргінальний. Людина опрацьовує переживання з допомогою способів, означень, схем, які характерні для певної субкультури і зрозумілі в межах цієї субкультури. Цей спосіб не є результатом вільного вибору, а є наслідком недостатнього освоєння більш широких культурних способів опрацювання переживань, що звичайно обмежує можливості соціальної адаптації людини. Цей спосіб можна вважати субадаптивним.

- Конформно-мажоритарний. Людина опрацьовує переживання з допомогою освоєних нею способів, характерних для більшості людей певної культури, накладаючи на свій досвід певні стереотипи, схеми і продукуючи означення, зрозумілі для представників цієї культури. Цей спосіб сприяє соціальній адаптації, але при цьому втрачається глибина та унікальність індивідуальних переживань. Цей

спосіб можна вважати адаптивним.

- Альтернативний. Людина опрацьовує переживання з допомогою обраних нею нестандартних способів, характерних для певного культурного кола. Девіантність в цьому випадку є вибором людини, її вільною перевагою, як така, що більше відповідає її індивідуальності. Продуковані при цьому означення, інтерпретації, форми самовираження зрозумілі не всім, а “вибраним”, причетним до обраного субкультурного кола. Якщо у випадку вимушеної девіантності, людина, можливо, хоче, але не може бути “як всі”, то в даному випадку (вільного вибору) людина може, але не хоче бути “як всі”. Такий спосіб можна позначити як постадаптивний.

- Креативний. Людина опрацьовує переживання індивідуалізованим способом, сформованим на основі освоєних нею існуючих в культурі способів, але реконструйованих, трансформованих відповідно індивідуальності та унікальності власних переживань. При цьому продукуються позначення, інтерпретації, виразні форми, що поєднують як універсальні, так і унікально-індивідуальні виміри. Такі форми на поверховому рівні можуть бути зрозумілі для багатьох людей, а на глибокому – для осіб, духовно близьких автору. Цей спосіб також можна вважати постадаптивним.

В процесі індивідуалізації людина усвідомлює себе як представника своєї епохи, спадкоємця певних культурних традицій, носія тих чи інших здібностей, усвідомлює свою відмінність від інших та неповторність своєї долі. Це зумовлює унікальність способу життєздійснення людини, індивідуалізацію її цінностей, цілей та стратегій їх досягнення. Культура відповідає на низку екзистенційних питань, водночас загальних відповідей, придатних для всіх людей і випадків, не дає. Відповіді формуються окремою людиною на виклики невизначеності її долі, формуються щоразу по-новому, і для кожного разу унікальним чином. Результатом цього процесу виявляється створення нових смислів і, відповідно, збагачення культури.

PODSTAWY ETYKI ZAWODOWEJ – SPOŁECZNOŚĆ ZAWODOWA

mgr lic. Szpunar Paweł

Parafia Św. Marii Magdaleny w Szczucinie

student, Szczucin

e-mail: szpaulus@gmail.com

ks. Paweł Szpunar

Wprowadzenie

Wydaje się, że zawód psychologa współcześnie nabiera wyjątkowego znaczenia. Świadomość społeczną kim jest psycholog oraz jaki jest zakres jego kompetencji nieustannie wzrasta. Profesja ta jest specyficzna, gdyż jej istotą stanowi relacja interpersonalna pomiędzy psychologiem a osobą potrzebującą pomocy. W tym kontekście psychologia niesie zrozumienie otaczającego nas świata, wyjaśnia mechanizmy zachowania człowieka oraz wpisuje poszczególną osobę w życie społeczne. W każdej praktyce zawodowej pojawiają się pytania i dylematy na temat etyki wykonywanej pracy. Tym bardziej, gdy

przestrzeń zawodową oceniają co najmniej dwie osoby bezpośrednio zaangażowane w relację. W tym szerokim spektrum możliwego oddziaływania na wzajemną relację wszelkie zasady, metody, cele, a także możliwe konsekwencje wykonywanych czynności nabierają charakteru etycznego. Podlegają one ocenie moralnej zarówno z punktu widzenia psychologa, klienta, a również osób trzecich [8, s. 21-22].

Rozważanie zakresu czynności i obowiązków w pracy prowadzonej przez psychologa prowadzi do zauważenia jego ciągłego kontaktu z ludźmi, nieustannych wzajemnych relacji, co skłania do refleksji nad człowiekiem, jego naturą i życiem społecznym. Od światopoglądu psychologa zależy podejście do osoby w trakcie czynności służbowych, jak również, cel do którego zmierzają podejmowane działania. Różność antropologii, a w nich rozmaita perspektywa patrzenia na zagadnienie człowieka rozporocza polemikę na temat uniwersalnych wartości.

Pomimo istniejącego współcześnie relatywizmu czy subiektywizmu społeczność widzi w niektórych zawodach wartość tak cenną, że należy ją chronić prawnie. Zawody zaufania publicznego i społecznego, w tym także zawód psychologa, stanowią pewne ogólnodostępne dobro, służące człowiekowi w potrzebie i stymulującego jego rozwój. Stąd też konieczność etyki zawodowej stawiającej wymogi społeczne pełnionej profesji i określającej fachowy poziom usług wykonywanych w danym zawodzie.

Pomoc psychologiczna jest relacją od samego początku zaistnienia nacechowaną wzajemnymi oczekiwaniami i zobowiązaniami. Może ona obejmować zagadnienia diagnostyczne, terapeutyczne, dydaktyczne czy popularyzatorskie. Należy podkreślić, że aby zaistniała jakakolwiek relacja psycholog klient musi dojść do zaufania, u którego podstaw stoi tajemnica zawodowa. To poszanowanie godności każdego człowieka i prawa do intymności rodzi poczucie bezpieczeństwa i wzbudza otwartość, niesie świadomość, że cokolwiek klient powie, zostanie to sekretem i mu nie zaszkodzi. Potrzeba uregulowania dyskrekcji wynika z faktu, że klient przed psychologiem nie powinien zatajać niczego i musi móc powiedzieć wszystko, aby wynik testu czy ocena sytuacji była trafną diagnozą i by przedsięwziąć właściwe środki pomocowe.

Podstawy etyki zawodowej

W celu lepszego wyjaśnienia tematu tajemnicy zawodowej w zawodzie psychologa chciałem zwrócić uwagę na podstawy etyki zawodowej psychologa. W niniejszym opracowaniu zostały poddane analizie podstawowe zagadnienia i pojęcia związane z tymże tematem. Ukazują istotę i znaczenie pracy człowieka.

Czymś oczywistym wydaje się, że praca była, jest i będzie zawsze obecna w życiu człowieka. Stanowi ona istotny element jego bytowania. Jednak należy zaznaczyć, że wraz z rozwojem społecznym i gospodarczym praca ulegała przemianom i modernizacji. Przynależność do określonych cech rzemieślniczych określało rolę społeczną i miejsce w hierarchii społecznej. W konsekwencji dalszego rozwoju pojawiła się społeczność zawodowa, a wraz z nią etyka zawodowa określająca predyspozycje człowieka do pracy i schemat jej wykonywania.

W poniższym rozważaniu przedstawiono pracę i jej znaczenie w życiu człowieka. Poruszone zagadnienie profesji odniesiono do etyki poszczególnych społeczności zawodowych. Przemiany społeczno-gospodarcze wymogły kształtowanie sumienia w myśl etyki zawodowej. To ona praca- świadoma i celowa działalność, zmierza do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturowych. Praca jest tak podstawowym zagadnieniem, że może być rozpatrywana w aspekcie socjologicznym, filozoficznym, ekonomicznym czy historycznym. Wykonywanie profesji angażuje człowieka w pełni, całe jego człowieczeństwo i osobowość. Poza tym praca wpływa na nawiązywanie relacji z innymi ludźmi i tworzenie więzi społecznych. Stąd potrzeba norm i określania

powinności względem całego społeczeństwa i poszczególnych osób go tworzących.

Istota i znaczenie pracy w życiu człowieka

W życie ludzkie wpisany jest wysiłek dla osiągnięcia czegoś. Ziemia powierzona pod opiekę człowiekowi wymaga od niego ciągłego doglądania i ulepszania. Stąd można stwierdzić, że zjawisko pracy towarzyszy mu od początków dziejów ludzkości i że nie uwolni się od niej nigdy. Niepodobna kwestionować, że praca stanowi jedną z istotnych kategorii działań spełnianych przez człowieka [14, s. 397].

Samo słowo *praca* jest używane powszechnie. W znaczeniu potocznym pracę definiuje się najczęściej jako celową działalność człowieka. Towarzyszy temu wysiłek fizyczny czy intelektualny, który ma przekształcić rzeczywistość dla zaspokojenia potrzeb własnych i potrzeb społeczeństwa [1, s. 49]. W znaczeniu słownikowym można spotkać pojęcie pracy definiowane ogólnie jako „świadoma, celowa działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych, będąca podstawą i warunkiem istnienia i rozwoju społeczeństwa” [13, s. 904].

Pojęcie pracy i nadany sens temu pojęciu zmieniał się na przestrzeni wieków zgodnie z tym jak ewoluowała sama działalność ludzka. Jednak niezmiennie praca człowieka już od starożytnych czasów pozostaje tematem zainteresowania zarówno w obszarze teorii, jak i życiowej praktyki. Można powiedzieć, że towarzyszy człowiekowi od początku jego istnienia. Stąd praca pozostaje dziedziną rozważań różnych nauk [17, s. 219].

„Pracę rozpatrywać można w różnych aspektach:

- społecznym – jako kulturowo uwarunkowany proces społeczny będący podstawowym czynnikiem rozwoju osobowości człowieka;

- filozoficznym – jako dążenie do osiągnięcia preferowanych przez jednostki wartości (jednostkowych i społecznych), osiągnięcia pozytywnych i eliminacji negatywnych ocen moralnych;

- ekonomicznym – jako realne korzyści: gospodarcze, materialne i finansowe, płynące z wykonywanej pracy, będące podstawą dobrobytu jednostki i społeczeństwa;

- historycznym – jako zmiany zachodzące w ciągu wieków” [11, s. 18].

Praca jest także szansą samorealizacji i doskonalenia się człowieka, który prowadzi do budowania kultury i cywilizacji. Można powiedzieć, że jest przejawem ducha ludzkiego, psychofizycznej natury człowieka. Co więcej, jako dzieło istoty rozumnej, jest celowe i przekracza świat materialny i zwierzęcy [15, s. 400-402].

Praca pełni charakter podmiotowy. Stąd prawdziwym jest twierdzenie, że poprzez pracę ludzie definiują samych siebie. Uzewnętrzniają swój świat wartości i swe silne strony. Podejmowana praca ma na celu zaspokojenie własnych potrzeb zapewniających warunki egzystencji, a także potrzeb wyższego szczebla. Wykonywanie różnych czynności ma służyć urzeczywistnieniu się człowieczeństwa, spełnianiu osobowego powołania, które jest mu właściwe z racji pełnionej roli społecznej. Z samorealizacją związane są także korzyści materialne, dzięki którym ktoś czuje się bezpiecznie pod względem ekonomicznym, psychicznym i społecznym. Tak więc człowiek jako osoba jest podmiotem pracy [1, s. 48-50]. W konsekwencji praca „nie może być traktowana – nigdy i nigdzie – jako towar, bo człowiek nie może dla człowieka być towarem, ale musi być podmiotem. W pracę wchodzi on poprzez całe swoje człowieczeństwo i całą swą podmiotowość. Trzeba zatem widzieć wszystkie prawa człowieka w związku z jego pracą i wszystkim czynić zadość” [3, s. 493].

Człowiek wyraża się w działaniu stąd często zaangażowanie w wykonywaną pracę jest związane z bezpośrednią lub pośrednią satysfakcją, jaką czerpiemy z jej wykonywania. Stąd w poczucie szczęścia wpisana jest także praca, która stanowi kluczową formę aktywności ludzi dorosłych. Dlatego też nie dziwi, że właśnie wokół

pracy zorientowanych jest wiele z kluczowych decyzji życiowych człowieka takich jak: wybór kierunku kształcenia czy miejsca zamieszkania. Dokonywane wybory świadczą o priorytetach w życiu człowieka. Świat wewnętrznych wartości przedkłada się konsekwentnie na nasze postępowanie [9, s. 74-76].

Każda niemal praca związana jest z osobą ludzką, stąd bierze udział w niej rozum, wola i fizyczność człowieka. W przebiegu pracy żaden z tych elementów nie jest wyłączany z udziału, jednak rodzaj pracy rozstrzyga o jego zakresie i stopniu udziału [18, s. 11-12]. Należy dodać, że wszystkie sfery ludzkiego życia muszą współpracować. Istnieje potrzeba tej jedności na polu różnych codziennych aktywności urzeczywistniających się w pracy zawodowej, życiu rodzinnym i prywatnym. Te ważne elementy ludzkiej egzystencji stanowią o roli jaką pełnimy w społeczeństwie [15, s. 402]. Dzięki wykonywanej pracy człowiek ma możliwość nawiązywania relacji z innymi i nawiązywanie nowych kontaktów społecznych [9, s. 82].

„Praca jest szczególną formą rozmowy człowieka z człowiekiem, służącą podtrzymaniu i rozwojowi ludzkiego życia” [16, s. 23]. Moment rozpoczęcia pracy zawodowej w jakimś stopniu wyznacza miejsce, które człowiek zajmuje w społeczeństwie i jest czynnikiem decydującym o zamożności materialnej, od której zależy z kolei osobiste powodzenie i satysfakcja w innych dziedzinach życia. Praca zatem ma wpływ na stosunek osoby do samej siebie i do otaczającej ją rzeczywistości społecznej. Dlatego nic w tym dziwnego, że człowiek planując swą przyszłość, bierze pod uwagę zwłaszcza prace zawodową [1, s. 48].

W aktywność zawodową wpisana jest funkcja tworzenia więzi społecznych, bo dzięki niej dana osoba integruje się, co ma olbrzymi wpływ na jej rozwój. Spotkanie innych ludzi i rozmowa z nimi ma wpływ na sposób myślenia, procesy spostrzegania i procesy motywacyjne [1, s. 50]. Aktywność zawodowa łączy się z osobowością człowieka. Nie można wyizolować jej. Człowiek, udając się do pracy, nie zabiera ze sobą tylko swej zdolności do pracy, pozostawiając resztę osobowości w domu. W relacji z pracodawcą przede wszystkim realizuje przyjęte na siebie zobowiązanie. Nie przestaje jednak być w tym samym czasie pełnym człowiekiem, czyimś synem lub córką, małżonkiem, matką czy ojcem, obywatelem, a często także chrześcijaninem bądź wyznawcą innej religii [6, s. 69].

Praca ma charakter osobowy. Ponieważ człowiek jest istotą rozumną, działalność ludzka musi być rozumna, a przez to celowa. Jest to cecha związana z właściwością natury ludzkiej. Można więc powiedzieć, że pracą nazywamy uporządkowane czynności skierowane ku określonej celowi. Jak już było powiedziane kierunek, podejmowanych działań może przynosić korzyści podmiotowe takie jak zaspokojenie własnych podstawowych potrzeb zapewniających warunki egzystencji, a także potrzeb wyższego szczebla [1, s. 48].

Praca posiada charakter celowości, służy zaspokojeniu potrzeb własnych oraz innych ludzi. W tej roli człowiek wdraża własne idee i wyraża się twórczo. Pojawiają się marzenia i plany, koncepcje ułatwiające osiągnięcie sukcesu. Poprzez pracę możemy wdrażać nasz system wartości w życie społeczne innych ludzi [7, s. 21-22]. Funkcja pracy ma także charakter przedmiotowy: człowiek ingeruje w przyrodę ze względów ekonomicznych. Pracę można traktować jako źródło zarobkowania i szansa samorealizacji na płaszczyźnie ekonomicznej. Dzięki pracy powstają dobra materialne [1, s. 48-50]. Należy także podkreślić, że praca nie jest celem samym w sobie, ale twórczym działaniem podporządkowanym dobrom duchowym i nadprzyrodzonym człowieka [15, s. 400-402]. „W tym kontekście należy dodać, że w pracy tkwi więź przeznaczenia człowieka i odpowiedzialności przed Bogiem. Wysiłek realizowany w ciągu wieków, którym ludzie

starają się poprawić swoje bytowanie, odpowiada zamysłowi Boga. Świadomość, że praca jest uczestnictwem w dziele Boga, powinna przenikać nawet zwykłe codzienne zajęcia” [4, p. 25].

Współczesne wyspecjalizowanie pracy człowieka to rezultat doświadczeń całej kultury. Przez pracę zaspakaja on swoje potrzeby duchowe i materialne, które poprzez jedność natury przenikają się wzajemnie. Stanowi to źródło trudności, gdyż nie można przeprowadzić precyzyjnej linii podziału celu między ekonomicznym i niematerialnym oraz rozróżnienia rodzajów pracy na ściśle naukową, pedagogiczną, moralną czy nawet religijną, bo nawet i taka może być oparta na motywach gospodarczych [12, s. 10-11].

Praca okazuje się więc zjawiskiem wielopłaszczyznowym. Człowiek pracuje w świecie zewnętrznym i ten świat przetwarza, ale również pracuje wewnątrz swego ducha i obiektywizuje na zewnątrz jego wytwory. Praca celowa ze swej istoty zmierza do urzeczywistnienia czegoś, ale także do przeobrażenia samego pracującego i wyciśnięcia na nim swego piętna. Wytwarza w człowieku coś, czego nie było ani w nim, ani poza nim. Wyzwała poczucie twórczej siły i energii [15, s. 397]. Stąd konieczność refleksji nad tym, jak osoba danej profesji, powinna postępować oraz jakie zachowanie jest niedozwolone. Chcąc dokonać refleksji nad powinnością danej branży zacznijmy od tego, kto ją tworzy.

Spoleczność zawodowa

Temat pracy ludzkiej uświadamia nam, że zasadniczy nurt działalności człowieka rozwija się w ramach stałego współdziałania ludzi w wykonywaniu określonych czynności, czego skutkiem jest powstanie pewnej grupy społecznej zwanej społecznością zawodową [15, s. 182]. Pojęcie społeczności zawodowej najlepiej ukazać poprzez ich działanie: „Zadaniem społeczności zawodowej jest spełnianie w sposób stały czynności zawodowych, służących zaspokojeniu potrzeb nie tylko ich wykonawców, ale nade wszystko członków całej społeczności, do której czynności te są kierowane. Społeczność zawodową stanowi zespół ludzi związanych wspólnotą praw i obowiązków w ramach wykonywanego zawodu” [10, s. 11]. Zarówno w języku potocznym i naukowym za pomocą terminu *zawód* określamy również *społeczność zawodową*. Ma ten termin podwójne znaczenie: pierwsze o charakterze podmiotowym i socjologicznym, o którym mowa powyżej, określające ludzi wykonujących pewne czynności. Drugim o charakterze obiektywnym i funkcyjnym, gdy odnosi się do samych czynności [15, s. 183]. Termin *zawód* w tym sensie nazywa się każdą wyspecjalizowaną pracą, która wymaga odpowiedniej wiedzy, umiejętności i doświadczenia [5, s. 16].

Terminu *społeczności zawodowej* ma swoją etnologię i historię. W ciągu bardzo długiego okresu rozwoju ludzkości zawody nie wyodrębniały się od innych form życia społecznego. Całe plemię oddawało się jednej określonej kategorii pracy zawodowej. Następnie w epoce starożytnej występuje pierwsze zjawisko podziału pracy, jednak nie dość wyraźne z powodu niskiego rozwoju techniki i niewolnictwa. Dopiero w średniowieczu struktura stanowa powoduje właściwy rozwój społeczności zawodowej, a w miastach tworzą się odrębne, czysto zawodowe organizacje cechów rzemieślniczych. Skupiały one majstrów i rzemieślników jako członków jednej wspólnoty zawodowej. Obok nich można było zauważyć kupców i chłopów zależnych od pana feudalnego lub warstwy szlacheckiej. Dopiero rozwój nauki i techniki przyniósł przemianę czasów nowożytnych wytwarzając nowe formy społeczności zawodowej w postaci proletariatu przemysłowego. W klimacie wrogości i zwalczania się klas społecznych powstają związki zawodowe obejmujące zrzeszenia i porozumienia przedsiębiorców [15, s. 185-188]. Współczesne systemy gospodarcze nowoczesnych społeczeństw wytworzyły złożony podział pracy podzielony na olbrzymią liczbę zawodów, w których specjalizują się poszczególne osoby. Co więcej jesteśmy zależni od pracy wielu innych ludzi, którzy

na całym świecie wytwarzają nam wiele potrzebnych nam rzeczy [2, s. 891-892].

Wśród czynników skłaniających ludzi do tego, by tworzyć specyficzne grupy współzycia i współdziałania zwane społecznością zawodową, wysuwa się imperatywy moralny, który nakłada na ludzi prawo i obowiązek współpracy w dziedzinie gospodarczej. Każdy człowiek potrzebuje licznych dóbr różnego rodzaju, których samodzielne wytwarzanie jest niewystarczające. Zachodzi dysproporcja między zapotrzebowaniem a możliwością produkcji stąd wynika konieczność jednoczenia się ludzi w trwałe zespoły, aby wspólnymi siłami, dzięki wzajemnemu uzupełnianiu pomnażać dobra gospodarcze. Jest to racja uzasadniająca istnienie społeczności zawodowej, oraz jej rozwoju i dalszych specjalizacji wyodrębniających się kolejnych grup zawodowych [15, s. 190]. Tak więc specjalizacja ról społecznych prowadzi do solidarności społecznej, bo ludzie przestają żyć w samowystarczalnych enklawach. Wzajemna zależność łączy ich ze sobą [2, s. 892].

Na strukturę społeczności zawodowej składają się wszystkie osoby, które uczestniczą w wykonywaniu tej samej funkcji gospodarczej. Proces ten może być bardzo złożony, obejmujący szereg czynności, które się wzajemnie przeplatają. Każdy element społeczności zawodowej posiada swoją własną rzeczywistość społeczną, stąd ważne jest ustalenie wzajemnych stosunków składowych elementów społeczności. Rozpatrywani członkowie danego zawodu są ze sobą w pewnej mierze solidarni, a w pewnej zaś różni, a nawet przeciwni. Elementem grupującym społeczeństwo jest podział pracy i następuje tu przyporządkowanie według tego zjawiska. Specyficzne elementy składowe społeczności zawodowej powstają w ramach procesu organizacji pracy, przydzielając zadania produkcyjne lub świadczenie usług. Ostatnim elementem różnicującym jest zajmowana pozycja stawiająca kogoś, ze względu na stosunek do pracy i kapitału, jako przedsiębiorcę lub pracownika, Należy jednak dodać, że społeczność zawodowa nie stanowi zamkniętej w sobie i samowystarczalnej całości społeczeństwa. Wchodzi ona jako element wyższej organizacji społecznej jak państwo. Stąd społeczność zawodowa ma charakter służebny i jest powołana do świadczenia usług, których korzyści przypadają bezpośrednim wykonawcom oraz całej społeczności [15, s. 191-194].

Podsumowanie.

Spośród różnych profesji tradycja podkreśla niektóre o wyjątkowej misji i szczególnym znaczeniu. W tym kontekście, gdy mówimy o nich, konieczne jest przy ich wykonywaniu profesjonalne podejście, szczególna wiedza i umiejętności wymagające intensywnego kształcenia i praktyki. Dlatego od przedstawicieli tych profesji wymaga się wiele, a oczekiwania społeczne są spore. Tradycja wyróżnia tu choćby zawód lekarza, sędziego czy zawody oparte na powołaniu wskazując na duchownych i nauczycieli. Od przedstawicieli tych profesji wymaga się nie tylko kompetencji, ale również wysokiego poziomu moralnego przekraczającego przeciętność. Ten stan rzeczy obliguje, przy ich wykonywaniu, do profesjonalizmu i etyczności [5, s. 16].

Ukazując zagadnienie społeczności zawodowej widzimy w nim umiejscowienie we wspólnocie ludzkiej i jej charakter służebny. Dostrzega się także szanse samorozwoju człowieka, który staje się osobą wśród innych osób oraz dla nich. Podkreśla to podmiotowość każdej osoby wchodzącej w relacje z innymi indywidualnie lub jako przedstawiciela społeczności zawodowej

Tematyka podjętego opracowania jest bardzo aktualna. Psycholog wykonujący swe zadania i obowiązki zawodowe w świecie współczesnym stoi na straży poszanowania godności ludzkiej często zachwianej przez różne systemy i ideologie. Obecnie człowiek często doświadcza odrzucenia lub obojętności ze strony innych, a przecież o wartości każdej osoby stanowi ludzka podmiotowość. Wszelobocny konsumpcjonizm i hedonizm może sprawić, że ktoś staje się wykluczony ze swego środowiska, stąd tym bardziej

potrzebna jest świadomość zawodów zaufania publicznego i społecznego stojących na straży poszanowania każdego człowieka. W ten sposób psycholog wspierając klienta w zmaganiach z problemami dotyczącymi własnego życia i jego relacji do społeczeństwa, musi pokazywać szlachetną drogę wyboru dobra, potwierdzoną etycznością własnego zachowania i przyjęcie uniwersalnych wartości.

Praca psychologa jest przejawem ducha ludzkiego, okazją do samorealizacji, budowania kultury i cywilizacji. Poprzez wykonywanie czynności zawodowych następuje definiowanie siebie oraz uzewnętrznienie świata wartości względem innych i środowiska. Służy podtrzymaniu i rozwojowi ludzkiego życia. W aktywność zawodową wpisane jest tworzenie więzi społecznych, a w nich musi istnieć poszanowanie intymności i prawo do wolności, samodecydowania, co komu się powierza. Profesjonalne wykonywanie zawodu psychologa jest podejmowaniem czynności skierowanych ku celowi wspierania klienta, a nie działania wbrew niemu i odbieraniu mu godności. Społeczność zawodowa psychologów ma charakter służebny względem człowieka, jest powołana do świadczenia usług na korzyść klienta. Profesjonalne wykonywanie misji zawodowej wymaga szczegółowej wiedzy, umiejętności oraz poszanowania etyki zawodowej. Stąd konkretna grupa zawodowa samookreśla powinności względem całego społeczeństwa i poszczególnych osób. Potrzeba zachowania tajemnicy zawodowej wpisana w etykę zawodową wyznacza standardy i procedury działania tak, by były one profesjonalne. Daje wskazówki, jak zdobyć sobie miano osoby zaufanej, uczciwej i godnej szacunku w ramach korporacji zawodowych.

Bibliografia

1. Bejma U., *Praca jako wartość w życiu człowieka*, w: *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej* 4 (2015), s.47-73.
2. Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2012.
3. Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w Gdańsku 12 czerwca 1987 roku*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 1999.
4. Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Lublin 1986.
5. Klimczak B., *Etyka zawodowa — jak to działa?*, w: *Ekonomia i prawo* 6 (2010), s. 15-24.
6. Liszcz T., *Praca ludzka – wartość ekonomiczna czy etyczna?* w: *Etnolingwistyka* 28 (2016), s.59-80.
7. Mazur M., *Motywowanie pracowników jako istotny element zarządzania organizacją*, w: *Nauki społeczne* 2 (2003), s. 156-182.
8. Opczyńska-Morasiewicz M., Morasiewicz, J., *Etyka i psychoterapia*, w: *Psychoterapia* 4 (2015), s. 21-34.
9. Pluta A., *Problemy i możliwości godzenia zawodowego i prywatnego życia współczesnego człowieka*, w: *Management and Business Administration. Central Europe* 2 (2012), s. 72-87.
10. Stepulak M., *Tajemnica zawodowa psychologa*, Lublin 2001.
11. Stępień J., *Socjologia pracy i zawodu*, Poznań 2001.
12. Strzeszewski C., *Praca ludzka, zagadnienia społeczno-moralne*, Wrocław 2004.
13. Szymczak M., *Słownik Języka Polskiego*, t. 2, Warszawa 1995.
14. Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej. Etyka osobowa*, tom 1, Kraków 2005.
15. Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej. Etyka społeczna*, , tom 2, Kraków 2005.
16. Tischner J., *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Kraków 2005.
17. Wiśniewska E., *Praca w hierarchii i wartości i wartości studentów*, w: *Społeczeństwo. Edukacja. Język* 3 (2015), s. 219-233.
18. Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej. Myśli o pracy*, Warszawa 2001.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

Процик Любов Сергіївна,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
кандидат психологічних наук
protsyk14@gmail.com

Війна на території України та пов'язані з нею надзвичайні події стали для багатьох людей системою зовнішніх умов травмуючих ситуацій, які піддають їх особистість інтенсивному, екстремальному впливу й докорінно порушують відчуття безпеки. Переживання психотравмуючих ситуацій, пошук факторів, які можуть зумовлювати або знижувати їх негативні наслідки – це актуальні питання, які стають сьогодні перед психологічною наукою та практикою.

Складність дослідження травмуючих ситуацій полягає в тому, що їх число і джерела багатомірні. Вивченням особливостей травмуючих ситуацій та їх наслідків займалися Д. Брієр, О. Кокун, В. Климчук, М. Лозінська, А. Маслюк, С. Миронець, М. Мюллер, К. Скот, О. Тімченко, Т. Титаренко, В. Франкл та інші. Однак різні типи травмуючих подій по-різному впливають на психіку людей, що нині важливим напрямком дослідження.

Травматична ситуація характеризується раптовістю, руйнівною силою, інтенсивністю. Вона часто пов'язана з фактом або загрозою смерті, серйозного тілесного ушкодження чи сексуального насильства, вона несе людині абсолютно нову інформацію, яку необхідно інтегрувати в попередній життєвий досвід. Травматична подія або переживається особисто, або людина стає свідком такої події, або отримує звістку про важку фізичну травму чи смерть близької людини. До *типів травмуючих ситуацій відносять: стрес* (неможливість реалізації «вітальних» тут і тепер установок), *фрустрації* (непереможні труднощі в реалізації життєво необхідних мотивів), *конфлікт* (суб'єктивно нерозв'язні протиріччя мотивів і цінностей), *кризи* (ситуації, що сприяють неможливості реалізації життєвих задумів) [1].

Травмуючі ситуації зазвичай супроводжуються негативними змінами, які відбуваються в думках, почуттях, поведінці, фізичних станах людини. Такі негативні зміни мають суто індивідуальний характер виявлення, хоча в наукових джерелах їх кваліфікують як *психічну травму* – шкоду, завдану психічному здоров'ю людини в результаті інтенсивного впливу несприятливих факторів середовища або гостроемоційних, стресових впливів інших людей на її психіку. Тобто, психологічна травма визначається як стан сильного переляку, що переживається людиною при зіткненні з раптовою подією, яка потенційно загрожує життю і перевершує можливості індивіда і яку він, не здатний ні контролювати, ні як-небудь ефективно відкоректувати [2].

У людини можуть проявлятися такі *типи реагування на травмуючу ситуацію*:

1. інтегруючий, без ознак порушення адаптації;
2. гостра стресова реакція на ситуацію;
3. акцентована психічна дезадаптація;
4. адаптаційні розлади.

Наслідки травматичної ситуації можуть нівелюватися або виражатися у вигляді *стресу* чи затяжного *травматичного неврозу*. *Травматичний стрес* – це нормальна реакція на незвичні обставини, яка проявляється у двох основних

реакціях – *боротьба* та *втеча*. Вони є ефективними лише в тих випадках, коли потрібно вчасно уникнути загрози. Якщо такі реакції закріплюються, то людина в подальшому намагається попередити потенційну загрозу (на перший план в поведінці особистості виходять збудження та тривожність) або уникнути її (тут домінують ірраціональні страхи, підозрілість та посилена обережність). Поряд з реакцією «боротьба-втеча» існує й інший тип поведінкової реакції – *завмирання* або *заціпеніння*. Це захисний процес емоційного відсторонення, коли людина не в змозі нічого зробити, вона втрачає чутливість, відкидає від себе почуття загрози [3].

Травматичний невроз виникає, як правило, після катастроф, аварій, стихійних лих, насильства, тобто в тих випадках, коли травматичний вплив виходить за рамки звичних переживань і ставить людину перед обличчям смерті та являє собою викликаний стресом розлад тривожного типу, часто дуже важкий. Внаслідок впливу травматичної ситуації людина стикається з жахом, що породжується навколишнім світом, а також із власною безпорадністю – переконання, що існували раніше руйнуються, вводяться особистість у стан дезінтеграції, втрачається стійка імпліцитна теорія реальності, теорія власного «Я», що призводить до деперсоналізації.

Таким чином, особливості впливу на психіку людини травмуючих ситуацій залежать від таких факторів як: інтенсивність і тривалість травмуючої події, наявність додаткового стресу або кумуляція травматичних ситуацій, обсягу змін, що спричиняє травмуюча подія, і внутрішні витрати на адаптацію в умовах невизначеності, відповідно передбачуваність чи непередбачуваність настання травмуючої ситуації, а також пов'язана з цим можливість підготовки до її подолання та контролю [4].

Отже, ситуація набуває статусу травмувальної, коли необхідні зусилля для її інтеграції у психіку перевищують індивідуальні інтегративні здатності індивіда. Психологічні наслідки травмуючих ситуацій мають багаторівневу детермінацію і зумовлені як характеристиками оточуючого середовища, так і особистісними особливостями. Надмірне психологічне напруження та подальші негативні переживання (які не можуть бути подолані самостійно) викликають стійкі зміни стану і поведінки, що призводить до психологічної травматизації.

Список використаних джерел

1. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Царенко Л.Г.; за ред. З.Г. Кісарчук. К. : ТОВ «Видавництво «Логос»». 207 с.
2. Дзюба Т.М. Психотравмуюча ситуація в життєдіяльності людини: зміст, особливості, наслідки. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2012. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 15. Част. II. С. 113-120.
3. Євсюков О. П., Садковий В. П. Специфіка особистісних змін, що відбуваються з людьми, які пережили психічну травму. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 121-129. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol7/015.pdf>
4. Корольчук В.М. Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 14. Частина I. 2013. С. 153-162

IMPOSTOR SYNDROME - AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

dr Stradomska Marlina

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Abstract

The problem of the *Impostor Syndrome* is becoming more and more popular in the 21st century. People with the *Impostor Syndrome* have the impression that all their achievements and successes are the result of chance or luck, and they fear that one day it will be revealed to those around them, that they are not really as competent as they are they think. These people doubt and deny their achievements their value. The *Impostor Syndrome* stems from at least a few issues. The main ones are anxiety and neuroticism. However, it has an interdisciplinary dimension and is related to the individual conditions of a human being. An example of a family experience that causes the *Impostor Syndrome* is, among other things, the constant feeling that that a person is not enough in almost every area of life – for example not good enough grades, insufficiently good behavior, appearance, ideas etc. It has been shown that feelings the impostor is associated with traits such as introversion, anxiety, the need to be wise with others, a tendency to shame, and a conflicting and unsupportive family background.

Additionally, it is worth consulting with a specialist about the *Impostor Syndrome*. This may be a psychologist, psychotherapist or psychiatrist to work on a variety of schemas related to thoughts, feelings or social beliefs. Therefore the work has a theoretical-practical dimension, because in addition to the aspects related to the theory, practical implications will be included.

Keywords: Impostor Syndrome, psychological phenomenon, self-esteem

Introduction

In the *Impostor Syndrome*, a person may feel a permanent feeling of not being good enough in childhood causes humans to develop the following thought pattern: “If I want to be loved and a valuable man - I must deserve, I must have achievements”. What is more, the *Impostor Syndrome* can manifest itself in people who were gifted in their school years, learned quickly, had very good grades and stood out positively from their peers. As a result, they were often praised and appreciated by parents and teachers.

The consequence of such an attitude in the caregivers may be the emergence of the child in the child, and then in the adult person the belief that if it is not the best, it means that that it is worth nothing. Such a person is prone to pleasing others at the expense of himself and may feel compulsion to make a good impression on others.

The *Impostor Syndrome* is a psychological phenomenon that causes a lack of self-confidence and achievements. It is the definition of the inner experience of intellectual falsehood. Despite evidence of their own competence, those suffering from this syndrome remain convinced that they are not they deserve the success they have achieved. The term first appeared in an article by Pauline R. Clance and Suzanne A. Imes. The Impostor phenomenon was identified from clinical observations during treatment sessions with high-achieving women by Pauline Clance [1. pp. 241-247]. An important question is how to check if it already the *Impostor Syndrome* has manifested A test will help created for self-performance by the psychologist dr Pauline Clance¹. On this scale – Clance IP Scale, the instruction is as follows: *For each question, please circle the number that best indicates how true the statement is of you. It is best to give the first response that enters your mind rather than dwelling on each statement and thinking about it over and over.*

Despite objective evidence of success, these women had a pervasive psychological experience, believing they were intellectual frauds and fearing being exposed. These

---

¹ Clance, Pauline. Clance IP Scale. <https://www.paulinerosclance.com/pdf/IPTestandscoreing.pdf> (access: 02.05.2022)

people suffer from anxiety, fear of failure and dissatisfaction with life. Some early family dynamics and the subsequent introduction of social stereotypes about gender roles appear to contribute significantly to the development of the cheat phenomenon. Lots of achievements to be had expect that they will provide sufficient objective evidence for better intellectual functioning do not appear to influence the fraudulent belief.

Selected factors related to the *Impostor Syndrome*

People who suffer from the syndrome explain the reasons for their success as a result of happiness. The *Impostor Syndrome* was thought to be common among high-ranking women, but recent studies show that the syndrome affects both sexes, but men talk less about ailments. It is estimated that about 70% of the world's population has experienced the impostor syndrome. According to research conducted by *Vantage Hill Partners*, the fear of being considered incompetent is the number one fear in top management around the world. The *Impostor Syndrome* was seen as a personality trait, today it is treated as a reaction to specific situations. What is more, it is not considered a mental illness. Research in the 1980s shows that two out of five successful people consider themselves dishonest [1. pp. 241-247].

Examples of comments that may be related to the presence of the *Impostor Syndrome*. These are selected issues, but their content can largely show what people with this condition may struggle with it.

For example:

- *I will not be better able to express myself, I don't know anything about it, I just know myself I'll be fooling around... ,*
- *The best mark in the exam is a coincidence...*
- *Any moment, everyone will notice that I'm not competent, and this promotion is not due to me...²*

Perfectionism and the *Impostor Syndrome* are often correlated with each other. A person with a perfectionist personality is rarely satisfied with the results of his work or appearance. It strives for a non-existent ideal and has the impression that what he presents and what he does can always be even better. Often perfectionism is treated as something positive, sometimes it is described in purely superlatives. Meanwhile, it can be not necessarily positive for the individual. A person with a perfectionist trait does not believe in his own abilities and feels a constant compulsion to improve. Person constantly feels that she should work or train even more, because at the current stage he still knows little. Although he is clearly successful in the professional or educational field [4. pp. 35-45].

The important thing is that the fear of making a mistake, no matter how small, forces the perfectionist to try even harder. Which is often impossible and causes frustration. The constant pursuit of excellence is exhausting and sometimes causes a series of negative health conditions. Ultimately a perfectionist feels like a cheat anyway, who got everyone on his skills. A person with this syndrome is convinced that others simply overestimate him.

It is worth mentioning that the *Impostor Syndrome* may be related to low self-esteem. For example, a young person growing up in an environment that repeatedly repeated negative messages about him is convinced of his low value. The fact that it is useless, he considers something certain and unchanging. The series of these experiences

---

² Strategies for coping with a pandemic and more/Strategie radzenia sobie w trakcie trwania pandemii i nie tylko, <https://www.archaeograph.pl/strategie> (access: 02.05.2022)

can cause him to be unable to believe that he can achieve success.

In such a person has a huge deficit of acceptance and understanding from other people. However, when it already receives approval or praise, it's hard for this person to accept it as a compliment. It is often found that it may be a false, mocking or generally negative message. This is caused, among other things, by the *Impostor Syndrome*, which was developed on the basis of low self-esteem. A man hears that he has done a good job, but he does not realize that it was his effort. That kind of person attributes the credit to either luck or chance. *Impostor Syndrome* is more often activated in this group of people, who in the family home played the role of an adult, guardian or someone who was supposed to take care of the organization of home life. Such a situation may be caused by a dysfunction of one of the parents or a difficult life situation of the family. Then it comes to the phenomenon of parentification. The child takes on the responsibilities of a parent and takes care of it. Meanwhile, it should be completely the opposite, because the task of the child in the family is not to fulfill parental functions. Meanwhile, it feels in this situation that is what is required of him. Therefore, it makes every effort to meet these expectations. However, the child is not strong and emotionally mature enough to cope with this task.

In such situations, a person comes into some kind of difficulty. On the one hand, person sees what the family environment expects, and on the other - feels that it is not ready for it in many respects. So it succeeds and tries to carry out all tasks in accordance with social expectations. However, in many cases, person realizes that it is not a good activity. The situation also continues into adulthood, as only circumstances change. Person feel not competent, but only pretend to be. It feels as if at any moment it will seem that in fact, that they can do nothing, and all that is visible is a mistake in social perception.

The occurrence of the syndrome is also influenced by anxiety disorders and depression. Both anxiety and depression distort the image of a person, thus focusing attention mainly on their mistakes, difficulties, complexes or failures. It is difficult for a person suffering from depression or anxiety disorders to believe in positive messages about themselves and in their sense of agency. In turn, the *Impostor Syndrome* can cause and strengthen depressive states, although it is worth noting that it depends on individual factors.

Preventive tasks regarding the *Impostor Syndrome*

After diagnosing yourself with the *Impostor Syndrome*, it is worth considering the introduction of new practices so that it stops negatively affecting the quality of life. In the case of the *Impostor Syndrome*, it is very helpful to work on your self-confidence. Please note that this is a time-consuming process that requires regularity. On the other hand, when the syndrome begins to slowly decrease its intensity - not only will the self-esteem increase, but also self-awareness and courage. It also depends on individual factors [1. pp. 241-247].

The first method of dealing with the *Impostor Syndrome* is to tell about fears and doubts, when *Impostor Syndrome* is most severe in professional affairs, it is important to ask about it the special person, who not work in the same company. It may be, for example, a friend from college who will impartially assess whether the fear and uncertainty are actually right. A person who is not from a given work environment may have a completely different attitude to a given issue³.

---

3 Racisz, K. Czy Ty też cierpisz na syndrom oszusta? <https://kasiaracisz.pl/czy-ty-tez-cierpisz-na-syndrom-oszusta/>

When a thought arises that reinforces the idea of incompetence, it is helpful to recall what has been achieved. It is worth mentioning that memory and cognitive processes are often unreliable, so it is better to keep a record of successes on an ongoing basis in order to be able to reach for them in a crisis situation. Very often, the *Impostor Syndrome* will manifest itself in premature abandonment of certain activities. Anxiety, feelings of incompetence, helplessness and ineffectiveness will begin to emerge. In such a situation, first of all one should realize that this is the syndrome mentioned. The next step is to write down on a piece of paper what would happen if fear did not exist. Then read these words aloud, preferably to someone you can trust, and then start implementing person's plan. In this case, the fear of failure may be another obstacle. It is very important to realize that failure is not a bad thing at all. What is more, it is a source of learning and experience, that enrich life.

It is worth adding that the method of communication matters, so it is worth paying attention to it. Assertive style of expressing thoughts affects the relief of feelings associated with the *Impostor Syndrome*. With assertiveness, it is possible to increase self-esteem, and hence, rises self-esteem. Useful phrases in this case are: *I want, I prefer, I decided.*⁴

The above methods show that with the *Impostor Syndrome* person's can fight in several ways. On the other hand, when applying them does not bring results or relief, it is worth using the help of a psychologist or psychotherapist.

Summary

This syndrome also applies to, and above all, people who in childhood were considered exceptionally gifted, and their outstanding achievements and overtaking their peers were easy for them, which was associated with admiration and appreciation from parents and the environment. Unfortunately, the adult consequence of this state of affairs may be the feeling that we are not the best at something. It comes from the belief that in order that we may be loved, that we may deserve love, we have to meet all expectations, even unrealistic ones, with our achievements. In other words, they have a strong tendency to please others and a need to make a good impression on others.

People with the *Impostor Syndrome* often make specific demands on themselves. One is to achieve your goals effortlessly. Additionally, they do not allow themselves to make a mistake. As a rule, such thought patterns are unrealistic. The above reasoning makes that a person with the Syndrome more often selects tasks that are not too demanding and rarely end in failure. By behaving in this way, a person with the *Impostor Syndrome* lowers their own standards and does not give themselves a chance to prove themselves in more ambitious activities. All this is due to, among others fear, uncertainty that any incompetence of a given person will come to light. The fact is that every human being makes mistakes. It is the same with failures - they affect everyone. Both are not reasons to give up and worry. Often, failure causes reflection on what needs to be improved in order to achieve better results. It is worth for people with the *Impostor Syndrome* to realize that every situation can turn out to be valuable. It is human and natural to make mistakes.

According to some sources, Albert Einstein probably suffered from the syndrome of impostor at the end of his life, and a month before his death, he had to confide to his friend that he felt he was an involuntary cheater because he overestimated his scientific achievements. The *Impostor Syndrome* is common among people who have achieved a

---

(access: 02.05.2022)

⁴ Strategie radzenia sobie w sytuacji trwania pandemii i nie tylko, <https://www.archaeograph.pl/strategie> (dostęp: 2.05.2022).

lot. A person suffering from this syndrome believes that his success depends on other factors, that he has managed to deceive the environment about the level of his competence. A person suffering from the *Impostor Syndrome* feels the fear of a situation in which the environment will recognize his "real face". Symptoms may be a symptom or lead to symptoms of low self-esteem. They also have a negative impact on work efficiency, cause stress, which can lead to depression, and in more serious situations, suicidal thoughts or committed suicide [4. pp. 35-45].

People with *Impostor Syndrome* should realize that intelligence as well all skills and competences are flexible skills that can be deepened. Mistakes should not be a cause for shame and can be viewed in some way lessons and valuable tips. It is also worth trusting yourself, own knowledge and competences, although it is not always a simple and obvious task.

Bibliography

1. Clance, P. R., Imes, S. A., 1978. The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 15(3), 241–247.
2. Clance, P, R. Clance IP Scale.
<https://www.paulineroceclance.com/pdf/IPTestandscoreing.pdf> (access: 02.05.2022)
3. Filarowska M., Schier, K. (2018), Zespół impostora, czyli o poczuciu intelektualnej fałszywości. *Psychoterapia* 2 (185), 35-45.
4. Racisz, K. Czy Ty też cierpisz na syndrom oszusta? <https://kasiaracisz.pl/czy-ty-tez-cierpisz-na-syndrom-oszusta/> (access: 02.05.2022)
3. Strategies for coping with a pandemic and more/Strategie radzenia sobie w trakcie trwania pandemii i nie tylko, <https://www.archaegraph.pl/strategie> (access: 02.05.2022)

ETYKA ZAWODOWA PIELEŃNIAREK REFLEKSJE NAD PRZYSZŁOŚCIĄ NAUCZANIA PIELEŃNIARSTWA

PROFESSIONAL ETHICS IN THE WORK OF NURSES REFLECTIONS ON THE FUTURE OF NURSING EDUCATION

Bartusek Mariola

*Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach, Adiunkt
mbartusek@365.sum.edu.pl*

WPROWADZENIE

W ostatnich miesiącach nastąpił niesamowity rozkwit technologii, a jej nowatorskie rozwiązania, weszły także do krajowej medycyny. Diagnostyka, leczenie, rehabilitacja bardzo szybko włączyły nowe rozwiązania do praktyki zawodowej. Teraz czas na pielęgniarstwo. Przed nami elektroniczna dokumentacja oraz nowoczesny, profesjonalny sprzęt do pielęgnowania chorego. Ze względu na to, iż w wielu przypadkach następuje krzyżowanie się dróg inteligencji człowieka ze sztuczną inteligencją maszyn, zaczynają powstawać obawy, czy zastosowanie takich rozwiązań będzie korzystne dla pacjentów i personelu.

Przepisy prawne, zarówno europejskie, jak i krajowe dopuszczają wykorzystanie technologii w medycynie od lat. Intensyfikacja rozwiązań obudziła jednak nowe niepokoje. Warto zatem wrócić do jednych z ważniejszych zasad obowiązujących aktywne pielęgniarki i położne, które rozwiązują wiele dylematów natury etycznej.

Celem niniejszej publikacji jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie nurtujące aktywnych zawodowo medyków, a mianowicie w jaki sposób pogodzić nieunikniony rozwój technologii z obawami natury etycznej i jakie zmiany wprowadzić do nauczania, by pomóc przyszłym pracownikom obawy te niwelować. Aktualnie aktywni zawodowo medycy kształtują swoją zawodową osobowość przez całe lata, co powoduje, że w mniejszym zatem stopniu odczuwają skutki zmian technologicznych. Adepti pielęgniarstwa natomiast wprawdzie nie znają jeszcze dobrze praktyki, nie mniej wyobrażenie o towarzyszeniu i pielęgnowaniu, może zniekształcać im obraz przedstawiony przez współczesną technologię.

Konieczne jest zatem poznanie istotnych zasad etyki zawodowej i przestrzeganie ich w praktyce, zarówno na etapie nauczania podstawowego, jak i ustawicznego w czasie realizacji praktyki zawodowej. Jednocześnie potrzebne jest zwrócenie uwagi na fakt wzrastającej potrzeby korzystania z nowoczesnej technologii, co może budzić niepokój reprezentantów tradycyjnego pielęgniarstwa, ale co we współczesnej medycynie jest nieuniknione.

WSPÓŁCZESNY SYSTEM NAUCZANIA PIELĘGNIARSTWA I KODEKS ETYKI

Zgodnie z Uchwałą Naczelnej Rady Pielęgniarek i Położnych w sprawie ustalenia standardu kwalifikacji pielęgniarki „pielęgniarka/pielęgniarz opieki ogólnej to osoba, która zdobyła podstawowe ogólne wykształcenie pielęgniarckie i jest uprawniona przez Okręgową Radę Pielęgniarek i Położnych do wykonywania zawodu/ pielęgniarckiej praktyki w Rzeczypospolitej Polskiej na bazie uzyskanego prawa wykonywania zawodu pielęgniarki/pielęgniarza”. [10]

Za wykonywanie zawodu pielęgniarki/ pielęgniarza zgodnie z Ustawą o zawodzie pielęgniarki i położnej uznaje się: rozpoznanie warunków oraz potrzeb zdrowotnych chorego, rozpoznanie problemów w zakresie pielęgnowania, planowanie oraz realizacja planu opieki nad chorym, wykonywanie przez pielęgniarkę/pielęgniarza czynności samodzielnych w zakresie usług zapobiegawczych, diagnostycznych, leczniczych, rehabilitacyjnych i medycznych czynności ratunkowych. W przypadku zleceń lekarskich to także wykonywanie zleceń w zakresie diagnostyki, leczenia oraz rehabilitacji, wykonywanych w toku procesu terapeutycznego. Wykonywaniem zawodu określa się również orzekanie o rodzaju i zakresie świadczeń o charakterze opiekuńczo-pielęgnacyjnym, a także edukacja zdrowotna i promocja zdrowia[8, art.4.1]

„Pielęgniarka, to osoba, pielęgniarka to wartość. Pielęgniarka to postanie, to wezwanie do opieki nad innymi, nad tymi, którzy sami nie potrafią funkcjonować we współczesnym świecie ze względu na swoją chorobę czy niepełnosprawność. Pielęgniarka to wartość, to ktoś na kogo można liczyć w trudnych chwilach, ktoś, kto pomoże, wesprze, przytuli, doda otuchy w trudnej sytuacji” [7, s.8]

Zgodnie z przepisami krajowymi kwalifikacje zawodowe uzyskuje osoba po ukończeniu szkoły pielęgniarckiej, tj. uczelni realizującej proces kształcenia zawodowego na kierunku pielęgniarstwo na poziomach studiów I i II stopnia. Do uzyskania tytułu pielęgniarki konieczna jest nauka trwająca co najmniej 3 lata, a w tym 4600 godzin kształcenia zawodowego, gdzie nauka praktyczna stanowi co najmniej 1/2 kształcenia zawodowego, a zajęcia teoretyczne, to co najmniej 1/3 realizowanego kształcenia. Nauczanie może trwać krócej w sytuacji, kiedy pielęgniarka uzyskała już tytuł zawodowy, kończąc liceum medyczne lub szkołę policealną i uzyskała aktualnie wymagane kwalifikacje zawodowe [8, art.52, pkt.1-3]

W trakcie wykonywania zawodu pielęgniarkę obowiązuje udział w kształceniu podyplomowym, aktualizowany przez całe życie zawodowe [8, art.61, pkt.1]

Etyka zawodowa pielęgniarek stanowi istotny element praktyki zawodowej [9, art.11, pkt.2.1]. Zawarte w niej zapisy kształtują nie tylko zewnętrzną postać pielęgniarki/pielęgniarsza, ale dla pełnego zrozumienia, muszą również wpisywać się w ich przekonania. Nie sposób bowiem wykonywać zawodu pielęgniarki dokonując każdorazowo analizy zasad pod kątem możliwości ich respektowania. Zasady te muszą bowiem być akceptowane zarówno przez kadrę kierowniczą, jak i personel realizujący świadczenia bezpośrednio w kontakcie z chorym. One niejako przeplatają się z wykonywaniem poleceń, a samodzielną praktyką zawodową.

Niezmiernie trudno elementy te oddzielić od siebie, tym bardziej, że w pracy nie dokonuje się sztywnego podziału np. relacji zachodzących pomiędzy personelem a pacjentem. Również w kierowaniu personelem etyka odgrywa znaczącą rolę, przyjmując za wiodące takie postępowanie, które będzie skierowane na dobro współpracownika. Zarządzanie oraz kierowanie personelem to włączenie się w pracę podmiotu działalności leczniczej poprzez wykonywanie zadań, zlecenie ich do wykonania, nauczanie i stymulowanie pracowników do rozwoju, a w końcu kontrolowanie.

Kodeks Etyki Zawodowej Pielęgniarki i Położnej Rzeczypospolitej Polskiej zwraca uwagę na istotę zawodu pielęgniarki i położnej, profesjonalizm opierający się na trosce, przeciwdziałaniu cierpieniu, równemu traktowaniu oraz konieczności respektowania człowieka z uwzględnieniem i należnego mu szacunku. Poprzez kolejne zapisy wskazuje zasady bezpiecznego, etycznego postępowania, bez wskazywania konkretnych przykładów[4]. Tu jednak rozpoczyna się zawodowa ścieżka głębokich relacji z pacjentem. „Przyrzeczenie pielęgniarskie stanowi istotę postaw pielęgniarek i położnych przez złożenie uroczystej przysięgi zobowiązującej do etycznego postępowania.”[Bartusek, s.199] Jest ono również deklaracją postępowania zawsze dla dobra i w trosce o dobro pacjenta. Pielęgniarka i położna składają tu bowiem oficjalne zobowiązanie sprawowania profesjonalnej opieki, przeciwdziałania cierpieniu, niesienia pomocy oraz okazywania należnego choremu szacunku. Niezwykle istotne jest zwłaszcza sprawowanie opieki w procesie terapeutycznym chorego „bez względu na rasę, wyznanie religijne, narodowość, poglądy polityczne, stan majątkowy i inne różnice”[4, Przyrzeczenie, pkt.1-3]

TECHNOLOGIA I NAUCZANIE PRZYSZŁOŚCI

Efektem wysokiego poziomu nauczania, u podłoża którego leży zarówno teoria, jak i praktyka, wydaje się być bezpieczna praktyka zawodowa pielęgniarki. Na każdym poziomie nauczania wykorzystuje się do przekazu i zapamiętania treści nowoczesną technologię. Tu, przez udział w zajęciach w Centrach Symulacji Medycznej, słuchacze poznają i pogłębiają swoją wiedzę. Wykorzystanie nowoczesnej technologii jest wstępem do realizowania praktyki zawodowej i pozwala na przybliżenie wielu tematów, które pojawia się w praktyce. Częściej niż poprzednich latach korzysta się z komunikatorów pozwalających na nauczanie zdalne. To dobre rozwiązanie, zwłaszcza w kontekście czasu jaki należy poświęcić na nauczanie, komunikację odpowiadającą współczesnej młodzieży, a jednocześnie możliwość ponownego odtworzenia materiału w czasie dogodnym dla studenta. Różnica w stopniu wykorzystania jest jednak znacząca, co jest wynikiem potrzeb studentów, zależnych od poziomu nauczania. Stopień 1 to uzyskanie podstawowych kwalifikacji zawodowych, których efektem jest dyplom pielęgniarki/pielęgniarsza. Zamierzeniem jest zarówno poznanie treści teoretycznych, jak i nauka i nabywanie umiejętności odtwarzania poszczególnych czynności. Natomiast studenci

II stopnia to najczęściej osoby już wykonujące zawód pielęgniarki/pielęgniarsza, rozszerzający i pogłębiający swoją wiedzę, z ukształtowaną już etycznie kręgosłupem moralnym. Tu wykorzystanie nowoczesnej technologii podyktowane jest wymogami pracy w sektorze ochrony zdrowia.

Personel medyczny jest zainteresowany zastosowaniem nowoczesnej technologii zarówno w kwestii wykorzystania w procesie terapeutycznym, jak i samym tworzeniu innowacyjnych rozwiązań. Dużym zainteresowaniem cieszy się np. nośnik substancji leczniczych. Dla personelu medycznego bardzo istotne jest także zbieranie i przetwarzanie otrzymanych danych. Na dzień dzisiejszy w pełni nie wykorzystuje się jeszcze wyników pochodzących z bieżących analiz. Zastosowanie sztucznej inteligencji otwiera nowe możliwości na drodze stawiania diagnozy, proponowanego leczenia czy rehabilitacji i pielęgnacji. Docelowo poszerzenie analiz może przyczynić się do uzyskania informacji korzystnych do sporządzenia skutecznej profilaktyki zdrowotnej [3, s. 3-4/11]

Aktualnie w sektorze ochrony zdrowia w dużym zakresie wykorzystuje się nowoczesną technologię w podstawowej opiece zdrowotnej (telemedycynę, a w niej np. teleporady, które sprawdziły się w czasie trwania pandemii) oraz podmiotach działalności leczniczej opieki całodobowej (np. sprzęt do diagnostyki, zabiegów operacyjnych czy monitorowania stanu zdrowia pacjenta). Wśród procedur medycznych na uwagę zasługują także oprogramowania w terapii cukrzycy oraz opiece nad osobami starszymi, także pozostającymi w domu. Docelowo mówi się o zastosowaniu systemów przyłóżkowych do przywoływania personelu, wykonywania pomiarów podstawowych parametrów życiowych czy organizowania czasu pacjentom [6, s.208-209].

W kilku szpitalach już zastosowano roboty. Jednym z nich, w którym roboty cieszą się dużym zainteresowaniem pacjentów, jest Centrum Pediatrii w Sosnowcu. „W Centrum Pediatrii pracują trzy modele robotów humanoidalnych: recepcyjne, inspekcyjne i edukacyjne. Dwa roboty recepcyjne - Pepeery - pełnią służbę w rejonie wejścia głównego do szpitala. Pierwszy mierzy temperaturę, udziela informacji o usługach szpitala, godzinach przyjęć czy numerach telefonu w szpitalu. Drugi z robotów pełni rolę nawigatora. Dzięki zainstalowanym mapom obiektu kieruje pacjentów we właściwe miejsce w placówce. Roboty inspekcyjne - Sanboty - dzięki zainstalowanym aplikacjom i plikom wideo mogą z kolei udzielać pacjentom podstawowych e-porad. Będą też pełniły rolę asystentów pacjentów i personelu medycznego, przemieszczając się do poszczególnych miejsc w szpitalu, przekazując niezbędne informacje czy zalecenia, bez konieczności kontaktu międzyludzkiego. Roboty edukacyjne - Nao - to jedyne roboty chodzące. Zakres ruchu pozwala na ich zaprogramowanie w taki sposób, aby mogły ćwiczyć z pacjentami podczas zajęć rehabilitacyjnych. Dzięki funkcjom naśladowania dźwięków, wypowiedzania sylab i słów świetnie sprawdzają się przy korekcji wad wymowy. Roboty Nao są więc uzupełnieniem i wsparciem zespołu fizjoterapeutów pracujących w szpitalu”[1].

Dzięki zainteresowaniu organizatorów opieki kilka szpitali zostało wzbogaconych o sprzęt, który w przyszłości może zostać zastąpiony technologią na wyższym jeszcze poziomie. To bardzo dobra droga do zwiększenia zainteresowania pracą z zastosowaniem innowacyjnych rozwiązań.

Aktualnie rozwiązania te dotyczą najczęściej poszczególnych dziedzin medycyny. Kluczem do jej stosowania jest najczęściej zainteresowanie lekarzy stosowaniem nowych metod diagnostyki czy leczenia. Jeśli dodatkowo pokrywa się ono z finansowaniem procedur przez Narodowy Fundusz Zdrowia, sprzęt ma szansę na zastosowanie. Istnieje zatem też duże prawdopodobieństwo, iż wśród personelu realizującego konkretne procedury będą potrzebne również pielęgniarki. Pociąga to za sobą konieczność

pogłębiania i poszerzania wiedzy w tym zakresie. Przeprowadzone w roku 2019 roku badania wśród personelu pielęgniarskiego wykazały duże zainteresowanie tematem zastosowania nowoczesnej technologii, także z wykorzystaniem AI w pracy zawodowej. Jednym z wielu niepokojów towarzyszących medykom jest właśnie dyskomfort czy niepokój etyczny co do zastosowania i wykorzystania nowoczesnej technologii, zwłaszcza z zastosowaniem sztucznej inteligencji, w ratowaniu życia człowieka. Kodeks etyki zwraca jednak uwagę na tę kwestię. Aktywnym zawodowo pielęgniarkom i położnym wskazuje: „wdrażać do praktyki nowe zdobycze nauk medycznych, społecznych i humanistycznych oraz systematycznie doskonalić swoje umiejętności i wiedzę dla dobra zawodu” [4, Przyrzeczenie, pkt.6]. Otwiera tym samym ścieżkę do praktyki zawodowej zgodnej z rozwojem cywilizacji, w dążeniu do zdrowia pacjenta.

PODSUMOWANIE

Znajomość zasad Kodeksu Etyki Zawodowej w trakcie nauczania pozwala na ich szczegółowe poznanie, wyjaśnienie wątpliwości i akceptację, co jest niezwykle istotne już w trakcie wykonywania zawodu. Choć to jedynie niewielki fragment fundamentalnych zasad etyki w zawodzie pielęgniarki i położnej, to ma on niesamowite znaczenie w kwestii pojawiających się dylematów etycznych związanych z użytkowaniem nowoczesnej technologii.

Znajomość zasad Kodeksu Etyki Zawodowej aktywny zawodowo personel traktuje jak elementarną część pielęgniarstwa praktyki. Należy zatem zwracać uwagę na wprowadzane do praktyki pielęgniarskiej innowacje, omawiać pojawiające się problemy, poznawać opinie pielęgniarek i poddawać je analizie, by wyciągać konstruktywne wnioski.

Warto pamiętać, iż znajomość tych zasad to jednocześnie ich akceptacja. Przed podjęciem pracy w zawodzie, przyszła pielęgniarka i położna muszą być przekonane, co do zasadności ich stosowania w pracy z pacjentem. To bowiem gwarant bezpieczeństwa dla pacjenta. Rozwój technologii jest natomiast nieunikniony, ważny, a nawet konieczny zarówno w toku kształcenia przyszłych pracowników medycznych, jak i podczas wykonywania przez nich praktyki zawodowej. Zatem więc i jedna, i druga strona muszą czuć się bezpiecznie.

To otwiera nowe kierunki nauczania pielęgniarek, ale i zagadnienia do dyskusji w zakresie etyki zawodowej. Pielęgniarki aktywne zawodowe muszą być przekonane o korzyściach stosowanej technologii oraz dużej wartości ich zaangażowania w tę dziedzinę. Organizowane są już szkolenia i konferencje, w trakcie których omawiane są min. zasady pracy z pielęgniarską dokumentacją elektroniczną. Warto zachęcać je do udziału, mimo, iż docelowo szkolenia te nie poszerzają kompetencji pielęgniarskich. Jednakże pozyskanie nowej wiedzy pozwoli na przełamanie wielu barier we wprowadzaniu czekających nas zmian i przyspieszy ich praktyczne wdrażanie. Jednocześnie zawsze trzeba pamiętać, że za popełnienie błędu zawodowego pielęgniarka może zostać ukarana [5]. Nic nie zwalnia nas z przestrzegania przepisów prawa i respektowania zasad etyki zawodowej. Popełnienie błędu to nie tylko działanie niezgodne z procedurami, to również zaniechanie działania czy nieuzasadnione odstępstwa od kształcenia ustawicznego.

Z dużą rozważą podejmowane są działania w pielęgniarstwie. Wiedza i doświadczenie pozwalają na realizację praktyki zawodowej. Proponowany zakres szkoleń otwiera drzwi do pielęgniarstwa przyszłości. Wykorzystanie aktualnej wiedzy i narzędzi sprawi, że dalej najważniejszy będzie człowiek i jego zdrowie, ale wraz z zastosowaniem nowoczesnej technologii, ułatwi on personelowi pracę, a choremu powrót do zdrowia.

PIŚMIENNICTWO

1. Apiecionek K. Sześć robotów rozpoczęło pracę w szpitalu w Sosnowcu. Dzieci zachwycone. Źródło: <http://zdrowie.radiozet.pl/Medycyna/Wiadomosci/Szesc-robotow-rozpozcelo-prace-w-szpitalu-w-Sosnowcu> Data pobrania: 15.05.2022
2. Bartusek M. Kodeks Etyki Zawodowej wytyczną oceny pracy pielęgniarki i położnej. Sesja V. Zagadnienia etyczne w pielęgniarstwie. [w:] 7 Kongres Pielęgniarek Polskich „Współczesne Pielęgniarstwo to Wiedza, Profesjonalizm, Pasja” Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie, Sopot 14-15.05.2004, s.199
3. Grzela E., Kurzyńska E., Sztuczna inteligencja to rewolucja w medycynie. Relacja z Impact19, Materiał z dnia:29.05.2019, źródło: <http://pulsmedycyny.pl/sztuczna-inteligencja-to-rewolucja-w-medycynie-relacja-z-impact-19-962162>; pobrano: 7.01.2020, s.3-4/11
4. Kodeks Etyki Zawodowej Pielęgniarki i Położnej Rzeczypospolitej Polskiej, IV Krajowy Zjazd Pielęgniarek i położnych 9 grudnia 2003. Źródło: <https://nipip.pl/prawo/samorzadowe/krajowy-zjazd-pegiegniarek-i-polozonych/kodeks-etyki-zawodowej-pegiegniareki-i-polozonej-rzeczypospolitej-polskiej/> Data pobrania: 15.05.2022
5. Lesner D. Naruszenie zasad etyki może mieć dla pielęgniarki dotkliwe konsekwencje, 4.01.2022. Źródło: <https://www.prawo.pl/zdrowie/odpowiedzialnosc-zawodowa-pegiegniarek,235017.html> Data pobrania 15.05.2022
6. Mikołajewska E, Mikołajewski D., Zastosowanie medyczne systemów Ambient Intelligence, Acta Bio-Optica et Informatica Medica, 3/2011, vol.17, s.208-209, źródło: yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BSL4-0012-0028, pobrano 7.01.2020
7. Rogala – Pawelczyk G. Wprowadzenie [w:] Paszko H., Wadas T.: W holdzie Hannie Chrzanowskiej, MOIPIP Wyd. Ad Vocem im. Prof. Marka Hieronima Sycha, Kraków 2011, s.8

PRZEPISY PRAWNE

8. Ustawa z dnia 15 lipca o zawodach pielęgniarki i położnej, Dz.U.2011, Nr.174, poz.1039 z późn. zm. Źródło: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111741039/U/D20111039Lj.pdf> Ustawa dokonuje w zakresie swojej regulacji wdrożenia dyrektywy 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 września 2005 r. w sprawie uznawania kwalifikacji zawodowych (Dz. Urz. UE L 255 z 30.09.2005, str. 22, z późn. zm. Źródło: <https://nipip.pl/prawo/ogolne/ustawa-o-zawodach-pegiegniareki-i-polozonej/> Data pobrania: 15.05.2022
9. Ustawa z dnia 1 lipca 2011 o samorządzie pielęgniarek i położnych, Dz.U.2011, Nr 174 poz.1038 z późn.zm roz.3 art. 11, poz.2.1. Źródło: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111741038/U/D20111038Lj.pdf> Data pobrania: 15.05.2022
10. Uchwała NRPIP 312/VII/2018, Uchwała NRPIP Warszawa 312/VII/2018 z dnia 19 czerwca 2018 w sprawie ustalenia standardu kwalifikacji pielęgniarki, źródło: <https://www.izbapiel.katowice.pl/attachments/article/2739/Uchwala%20312-2018%20NRPiP%20Standard%20kwalifikacji%20pegiegniareki,%20poloznej%20polskiej.pdf> Data pobrania 15.05.2022

STRESZCZENIE

Współczesny system nauczania pielęgniarstwa determinowany jest prawem unijnym i polskim. Wynikiem tego dyplomu zawodu pielęgniarki i położnej uzyskać można po ukończeniu studiów licencjackich. W toku pracy zawodowej natomiast pielęgniarkom i położnym towarzyszy obowiązek nieustannego kształcenia, aktualizowanego przez całe życie zawodowe. Do pracy na stanowisku kierowniczym konieczne jest ponadto ukończenie co najmniej studiów magisterskich, a także niejednokrotnie dwuletniej specjalizacji czy studiów podyplomowych. U podstaw nauki na każdym etapie leży etyka. Etyka zawodowa jest też nieodłącznym elementem pracy pielęgniarek i położnych. To nie tylko historycznie uwarunkowane zasady stanowiące podłoże rzetelnej i uczciwej pracy, ale gwarant bezpieczeństwa najcenniejszego skarbu pacjentów jakim jest życie. Nowoczesna technologia ze sztuczną inteligencją stoi u drzwi medycyny przyszłości, by wraz z nią przekroczyć niemożliwe dotąd granice. Jednym z wielu niepokojów towarzyszących medycykom jest właśnie dyskomfort czy niepokój etyczny co do zastosowania i wykorzystania nowoczesnej technologii, zwłaszcza z zastosowaniem sztucznej inteligencji, w ratowaniu życia człowieka. Przygotowane wystąpienie ma pomóc w odpowiedzi na pytanie, jak pogodzić nieunikniony rozwój technologii z obawami natury etycznej i jakie zmiany wprowadzić do nauczania, by pomóc przyszłym pracownikom.

Słowa kluczowe: pielęgniarstwo, etyka zawodowa, nauczanie zawodu

SUMMARY

Contemporary nursing education system is determined by EU and Polish law. As a result, a diploma in the profession of nurse and midwife can be obtained after completing a bachelor's degree. In the course of their professional work, nurses and midwives are obliged to continuously receive further training, improve their skills throughout their professional life. In order to work in a managerial position, it is also necessary to complete at least a master's degree program, as well as often two-year specialization or post-graduate studies. Ethics is at the heart of education at every stage. Professional ethics is also an integral part of the work of nurses and midwives. These are

not only historically conditioned principles underlying reliable and honest work, but also a guarantee of the safety of the most precious treasure of patients, which is their life. Modern technology together with artificial intelligence is at the door of the medicine of the future, so as to cross the hitherto impossible limits. One of the many concerns accompanying medicines is the discomfort or ethical anxiety regarding the application and use of modern technology, especially the use of artificial intelligence in saving human life. The prepared presentation is to help answer the question of how to reconcile the inevitable development of technology with ethical concerns and what changes ought to be introduced to education in order to help future employees.

Key words: nursing, professional ethics, teaching a profession

ATTITUDES OF SENIORS ON NEW TECHNOLOGIES ACCORDING TO OWN RESEARCH

Wruckowska Daria

Faculty of Economics, Finance and Management University of Szczecin

Doctoral student

dariawruckowska@gmail.com

The process of aging of the society is accompanied by many phenomena related to the functioning of many entities on the market. The impact of new information and communication technologies is more and more often noticed in the everyday life of older consumers. Globalization of the world sweeps away and causes new behaviors resulting from the attitudes of older people towards new technologies. Hence the question whether the development of modern technologies meets all the needs of the elderly? Do today's seniors, distanced and deprived of the "youthful fever" concerning new technologies, still allow themselves to concentrate on the non-material aspects of life? Do they forget about building relationships outside the Internet together with the young participants of the modern technology market?

In Poland, significant changes in the age structure have been observed in the last two decades. The aging process of the population continues, which is caused, on the one hand, by a favorable phenomenon - the extension of life expectancy, and on the other hand - by a low fertility rate. Although CBOS research shows that the environment often shows indifference to the elderly, which is noticed by them on the street (58%), in public transport (51%) and on the part of young people (49%) [4, p. 12]. Today it can be concluded that hardly anyone has heard about the constantly growing demographic aging rate, which shows that the predicted share of old people aged 65 and more in the total EU population in 2040 will be 20%, and in 2060 it will increase to 30 % [1, p. 5]. In this situation, it is extremely important to conduct digital education with the participation of young people, encouraging older people to adopt new behaviors in the world of modern technologies.

New technologies have an impact on the lifestyle, work and, of course, relationships with other people, they make life easier, more comfortable, safer and easier. Modern technologies, including the Internet, clearly affect the image of users in the eyes of others. Many people, mainly the shy ones, are eager to build their image online. Modern technologies are supposed to be good, they are supposed to help, support and make life easier.

The modern world is moving very fast and sometimes you have to really struggle to keep up with all the innovations. It is primarily a convenience and making life easier by using them at home and in the workplace. At home, you will need an automatic light switch, an automatic lawn sprinkler, a modern iron that automatically adjusts the program

to the clothes being ironed, or an electric air filter installed in the window and activated via mobile applications. Modern technologies also work well in workplaces - modern computers and office devices significantly accelerate working time and improve its quality. In the past, the computer was a luxury, today it is replaced more and more often by laptops and other portable devices. Few of us already have a traditional desktop computer at home or at work. We usually use modern equipment with an LCD screen or laptops connected to the Internet, which we take home and anywhere else.

Older consumers on the market of new technologies have contact with both known products as well as more and more often unknown products related to new technologies. In relation to market innovations, seniors present a diverse range of behaviors - some of them quickly accept new products, are more open to trying them out, while others present more conservative and stereotypical attitudes. In times of dynamic development of new technologies and new opportunities created by the modern development of mobile technologies, modern seniors are becoming market creators for new brands and innovative products. Creative and demanding consumers are the pillar of the development of new technologies stimulating the economy. Technological progress has resulted in the development of new mobile devices that facilitate constant access to information and applications that process numerous data collected by its users.

Modern mobile technology is a field dealing with the production of mobile devices that are characterized by the following features [2, p. 59]:

- personalization - consists in adjusting the application on mobile devices to the needs and preferences of users,
- omnipresence - it concerns receiving up-to-date information, making transactions in real time,
- flexibility - it affects the ability of users to choose “online” and “offline” and join the action,
- location - by selecting a location, users have access to the latest information from a specific area.

Thanks to new technologies, functional mobile applications are created, which are a computer program developed for small wireless devices such as smartphones and tablets with a specific operating system (the so-called platform). The most popular operating systems for smartphones are Android (Google software for mobile devices, including companies such as Samsung, HTC, Sony), iOS (for Apple iPhone), Symbian, Windows Phone, BlackBerry OS and Bada OS (Samsung) [1, http://www.ombudsmann.at/media/file/31.App_Technik_im_Griff.pdf, access April 25, 2022]. Strong dependence on access to information technology causes the gradual disappearance of traditional forms of ties and information transfer (“traditional” correspondence, personal contacts, printed publications, cinema, theater), hence in reality the elderly will be increasingly dependent on machines and new technologies. The more we try to adjust them to our needs, the more we will subordinate our lives and habits to meet their requirements. In general, threats related to information technologies can be divided into five groups: moral, social, intellectual, mental, physical [3, p. 209].

In the online survey conducted by the author on a group of 97 older respondents in February-March 2022, the expectations and needs regarding the use of modern technologies, including innovative “smart” mobile technologies, were examined and their

digital competences were assessed. The probability of using the m-health application “m-health” for remote monitoring of health or physical activity with the possibility of sending results in real time to medical workers was supported by 35% of respondents, as in the case of the “smart city” application facilitating remote payment for a paid parking zone without the need to look for a parking meter. 28% of respondents wanted to use the “smart home” application to control a smart home by, for example, adjusting the lighting. It can be concluded that 1/3 of the surveyed seniors are eager to think about using intelligent technological solutions to make life easier and improve health.

Although the increase in the number of application downloads does not only require access to mobile devices, but above all digital competences, it cannot be doubted that more and more elderly people will use mobile applications. The current approach of seniors to innovative mobile applications combined with artificial intelligence may indicate a great interest in modern technologies. However, before this happens, the motives of seniors’ behavior must be explained and understood. Although the expectations of the surveyed group in terms of innovation (50%), ease of use (57%) and attractiveness (48%) in relation to the applications used were mostly fully met.

The pilot study assumed segmentation of older consumers due to their attitudes towards new technologies. The basis of the research was the interest in new technological solutions in the area of mobile applications as well as the sources of collecting information about the application and the way it is used. At this stage of the study in question, it is not possible to distinguish homogeneous groups of older consumers who presented different attitudes towards mobile applications. The distribution of older people in particular segments was not even.

In the survey under discussion, the respondents also specified the aspects which, in their opinion, the most important to the use of modern mobile applications by the elderly in Poland. The percentage results relating to a given group of respondents are presented in Table 1.

Table 1. Aspects determining the use of mobile applications among the elderly

It doesn't care at all	It doesn't really care	It's hard to say	It really depends	It definitely depends	
Satisfaction resulting from use	18%	15%	27%	18%	22%
The need to have a mobile application	24%	19%	25%	15%	17%
The degree of innovation, i.e. openness to new mobile applications	13%	19%	18%	25%	25%
Trust in technology	11%	10%	26%	15%	38%
User health	22%	8%	28%	17%	25%

Source: own study.

Of 38% respondents stated that it is primarily the trust in technology that definitely determines the use of mobile applications by all seniors in Poland. On the other hand, 25% of respondents decided that it was based on the degree of innovation and openness to modern solutions and the health of users. The reasons for trust in technology can be found in the fact that it is widely recognized that older people have greater trust than young people in government and public institutions, therefore it can be assumed that official mobile applications are highly appreciated by seniors.

In turn, in the self-assessment of respondents regarding the indication of the assessment of their own digital competences sufficient to communicate with other people using mobile technologies, as many as 91% of respondents indicated that there is no problem with this. In turn, 72% of the surveyed seniors stated that they like new technologies and use them willingly. 66% of respondents stated that access to mobile technologies was very easy and easy.

The progressing aging of the society makes people of senior age an important and promising segment of consumers on the market of new technologies, which is also confirmed by the author's pilot research. Although this segment is still little known from the point of view of their needs and expectations, the article shows little dynamism in the development of mobile technologies among the elderly. The considerations should be the beginning of further research on the seniors population and their environment in the modern technology market in order to define their attitudes, preferences, and mechanisms that determine their behavior towards the developing ICT market.

Bibliography:

1. Ciura G., Jolanta Szymańczak J., *Starzenie się społeczeństwa polskiego*, Biuro Analiz Sejmowych, 2012, s. 5
2. Pawełszek-Korek J., *Technologie mobilne w dostarczaniu wiedzy*, Wyd. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2009, s. 59
3. Rostkowska M., *Komputer zagrożeniem dla młodzieży*, XIV Konferencja „Informatyka w szkole”, Lublin 1998, s. 209.
4. Wądołowska K., *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat CBOS, BS/2/2010.

Internet sources

1. http://www.ombudsmann.at/media/file/31.App_Technik_im_Griff.pdf (dostęp: 25.04.2022)

List of figures

1. Aspects determining the use of mobile applications among the elderly

SUMIENIE – NACZELNA FORMA MORALNOŚCI A ETYKA ZAWODOWA

Dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego,
Administracyjnego i Procesowego,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Wydział Prawa Kanonicznego,
student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Wprowadzenie.

Sumienie jako naczelna norma moralności

Działalność zawodowa wpisuje się w życie indywidualne i społeczne grup zawodowych: „Praca jest swoistym sposobem *spotkania się* (...) w tym wymiarze człowiek doświadcza w sobie zawsze czegoś ze struktury *fizyczności*, podlegając prawom przyrody i regułom kultury. Ale też praca jest czymś nieodłącznym od ludzkiej rozumności i ludzkiej wolności. Z tego fenomenu *spotkań* wynikają też liczne dylematy etyczne-egzystencjalne” [2, s. 68-69].

Podczas wykonywania wielu zawodów powstają dylematy o podłożu moralnym, w których źródłem są interesy prywatne stojące w sprzeczności z dobrem społecznym. Stąd w człowieku podejmującym daną profesję musi być odpowiedni system wartości i moralności [11, s. 17].

Kształtowanie życia cnotliwego bezpośrednio łączy się z zagadnieniem sumienia jako normy moralności. Zagadnienie to powinno być podejmowane w etyce zawodu. Dojrzałe sumienie jest podstawą oceny człowieka, stanowionych norm i zasad moralnych, a także przestrzegania zastanych już reguł moralnego postępowania. Sumienie jest również poznawaniem siebie i przez to w pewien sposób opanowaniem samego siebie. Postępowanie zgodne z sumieniem staje się najbardziej autonomiczną normą ludzkiego postępowania [16, s. 14].

„Sumienie stanowi bardzo złożoną rzeczywistość. Wskazuje na to już sama różnorodność jego interpretacji i określeń. Obok wyjaśnień etycznych i teologicznych nie brak również biologicznych, socjologicznych, psychologicznych czy etnograficznych. Także w samym kręgu refleksji chrześcijańskiej daje się zauważyć brak jedności w interpretacji natury sumienia. Poszczególne okresy historyczne, jak i poszczególne szkoły teologiczno-filozoficzne charakteryzuje specyficzne spojrzenie na ten fenomen” [21, s. 77].

Sumienie jest głosem rozumnej ludzkiej natury, którego funkcją jest ocenianie wartości naszych uczynków. Istnieje w człowieku od początku, choć stopniowo się ujawnia i podlega procesowi formowania. Wiąże się ściśle z naturą ludzką i jest dla niej charakterystyczną cechą [20, s. 63]. Sumienie jest „najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos w jego wnętrzu rozbrzmiewa” [15, p. 16]. Sumienie w perspektywie czynu ludzkiego posiada głębszą funkcję, niż tylko osąd między dobrem i złem. Objawia się również w wewnętrznie przeżywanym niepokoju o doskonałość moralną, która swą pełnię osiąga w rozstrzygnięciu między czynem dobrym a doskonalszym [21, s. 77].

W życiowej praktyce funkcja sumienia przybiera funkcję bezpośredniego

uchwycenia normatywnego (aksjologiczno-imperatywnego) związku między ogólną zasadą moralną a konkretnym czynem człowieka [18, s. 278].

Człowiek zatem odkrywa prawo, względem którego winien być posłuszny. Wewnętrzny głos wzywa nie tylko do miłowania i czynienia dobra, ale także do unikania wszelkiego zła. Rozbrzmiewa on w sercu nakazem: czyni to, a tamtego unikaj. Ten duchowy imperatyw skłania do zastosowania owych wskazówek. Jeżeli osoba działa wbrew sumieniu albo jeśli popełnia określony czyn nie będąc pewnym, czy jest on słuszny i dobry, zostaje potępiony przez ten wewnętrzny głos, stanowiący bezpośrednią normę osobistej moralności [6, p. 60].

„W sumieniu dochodzą do głosu nie tylko same władze poznawcze, intelektualne czy afektywno-wolitywne człowieka, ale o wiele bardziej cała osoba, która rozpoznaje skierowane do niej moralne wezwanie, na które odpowiada całą osobową postawą. Można więc stwierdzić, że sumienie stanowi duchowe uzdolnienie samoświadomości, doświadczenia powinności i refleksji moralnej, czyli ostatecznie integralnie osobowego odniesienia do poznanej prawdy moralnej” [21, s. 78].

Świadomość religijnego wymiaru sumienia jest głęboko zakorzeniona w chrześcijaństwie. Sumienie jest wpisane w naturę człowieka, istnienia w formie pierwotnych zasad moralnych u każdego człowieka. Jednak w ujęciu teologicznym istnienie tych zasad wyraża się głosem samego Stwórcy, który w intymny sposób wzywa do dialogu i uświęcenia. W ostatecznym rozrachunku sumienie jest nie tylko świadkiem dobra, jako takiego czy też wierności człowieka wobec siebie samego. Sumienie jest nade wszystko świadkiem wierności człowieka wobec Boga [21, s. 79].

„W świetle powyższych refleksji sumienie skłania człowieka do posłuszeństwa prawdzie i postępowania w duchu prawdy. Taka funkcja byłaby niemożliwa i bezsensowna, gdyby człowiek nie był ontycznie otwarty na pełnię prawdy, gdyby nie miał możliwości jej poznania i zrozumienia, gdyby prawda nie stanowiła dla niego przedmiotu możliwego wyboru i urzeczywistniania. Jednakże obowiązek postępowania w prawdzie obliguje do jej poszukiwania i coraz pełniejszego poznania. Prawda poznana częściowo nie jest bowiem prawdą, a półprawdy najczęściej tchną fałszem” [21, s. 80].

Sumienie nie jest źródłem prawdy i jej nie tworzy, lecz odczytuje prawa zapisane przez Stwórcę. „podczas gdy prawo naturalne zawiera obiektywne i powszechne normy dotyczące dobra moralnego, to sumienie jest zastosowaniem prawa do konkretnego przypadku, dzięki czemu prawo staje się dla człowieka wewnętrzną regułą, wezwaniem do czynienia dobra w konkretnej sytuacji. Sumienie formułuje zatem obowiązek moralny w świetle prawa naturalnego: jest to obowiązek czynienia tego, co człowiek poprzez akt sumienia poznaje jako dobro powierzone mu tu i teraz” [6, p. 59].

„Nie może być żadnej sprzeczności między prawem naturalnym i Prawem Bożym, gdyż również człowiek wierzący, jako żyjący w porządku stworzenia, podlega prawu naturalnemu i nie doznaje on wewnętrznego rozdarcia w sferze moralnej. Nie jest to żadne odkrycie, gdyż już cała tradycja chrześcijańska uważała, że właśnie Dekalog stanowi taką syntezę prawa naturalnego i Prawa Bożego” [21, s. 82].

Zgubne konsekwencje dla człowieka niosą m.in. błędne wizje świata i człowieka. Dotykają one również sumienia przez różne wypaczenia. Przez nie w osądach sumienia może się kryć zawsze niebezpieczeństwo błędu. Sumienie nie jest sędzią nieomylnym i może zbłądzić [6, p. 62-63]. Dlatego trzeba dążyć do tego, by sumienie było pewne siebie i prawdziwe, nie zaś niepewne tkwiące w błędzie. Tak ukształtowane powinno stać się dla podejmującego czynności zawodowe naczelną normą moralności. Należy więc czuwać nad właściwym kształtowaniem, by subiektywną normę moralności nieustannie odnosić do obiektywnych norm moralnych. Normy te wyrastają z prawa naturalnego, wyrażającego

głębokie potrzeby każdego człowieka. Kiedy czyjaś działalność zawodowa nie zgadza się z jego poczuciem zawodowym, gryzie go sumienie. Sumienie jest wskaźnikiem stopnia porozumienia między naszym postępowaniem, a naszymi wartościami jakiegokolwiek one są [16, s. 14-15].

„Bezpieczeństwo, którego potrzebujemy jako fundamentu naszej wolności i godności, a nie tylko sam dobrobyt, nie może wypływać w ostatecznym rozrachunku z technicznych czy informatycznych systemów kontroli, ale może pochodzić jedynie z moralnej siły człowieka: tam, gdzie jej brakuje, albo gdzie jest niewystarczająca moc, którą człowiek dysponuje, będzie się ona przeobrażać coraz bardziej w potęgę niszczycielską. Postmodernistyczne filozofie dobrobytu i teorie tzw. *jakości życia* (po chrześcijańsku rozumianą *wartość życia* zastąpioną enigmatyczną *jakością życia*) okazują się w konfrontacji z tym życiem, a zwłaszcza z godnością pracy, bardzo krucho. To prawda, że obecnie istnieje nowy moralizm, którego kluczowymi słowami są tolerancja, sprawiedliwość, pokój, troska o przyrodę. Słowa te przywołują na pamięć podstawowe wartości moralne, których naprawdę potrzebujemy” [2, s. 76].

Etyka zawodowa

Jak zostało zaznaczone we wcześniejszej części, sumienie jest głosem wewnętrznym, który jednak może się mylić, stąd powinno być ono kształtowane. Formowanie wnętrza jest nie tyle zaprzeczeniem czy zmianą aktualnych sądów, ale rozszerzeniem horyzontu postrzegania świata i sytuacji tak, by widzieć szerzej wszelkie konsekwencje swych wyborów. Punkt odniesienia dla oceny i regulacji działania etycznego stanowi już nie tyle pojedyncza osoba co grupa społeczna. Takim zespołem tworzącym normy mogą być przedstawiciele danej profesji. Stąd konkretna grupa zawodowa określa powinności względem całego społeczeństwa i poszczególnych osób w ramach etyki zawodowej. Zasady obowiązujące przedstawicieli fachu mogą być spisane w normy odpowiadające na pytanie, jak ze względów moralnych powinni, a jak nie powinni postępować. Jednak nie można każdej konkretnej sytuacji dokładnie spisać, a tym bardziej przewidzieć nowych, stąd w potocznym użyciu termin etyka zawodowa oznacza wszelkie zasady tego typu, niezależnie od tego, czy zostały spisane, czy też mają charakter niepisany [3, s. 24]. Zagadnieniami, jakimi zajmuje się etyka zawodowa w sposób szczególnie, są problemy etyczne, konflikty moralne i dylematy, pojawiające się we wszystkich zawodach [11, s. 17].

Etyka zawodowa określa kontakt fachowca z innymi ludźmi, chroni potrzebę poszanowania godności każdego człowieka oraz narzuca potrzebę stanowienia norm obowiązujących wzajemnie dla dobra i korzyści obu stron [17, s. 9]. W szerszym znaczeniu etyki zawodowej człowiek reprezentujący daną profesję wchodzi w kontakt nie tylko z innymi ludźmi, ale także spotyka się z naturą i kulturą. W tej przestrzeni wielości relacji realizuje się jako podmiot, czyli w swej pracy może być oceniany pod względem etycznym bo wykonując fach wykorzystuje swą ludzką rozumność i wolność [1, s. 11-12]. Tak więc w wykonywaną pracę zawodową człowiek wchodzi poprzez całe swoje człowieczeństwo i całą swą podmiotowość. Wykonywane czynności mają służyć rozwojowi osobowości i powinny przekładać się na całe życie moralne. Idąc dalej można stwierdzić, że praca nie może być traktowana jako towar, człowiek nie może dla człowieka być towarem, ale musi być podmiotem [5, s. 493]. „Oczywiście, rodzaj pracy rozstrzyga o stopniu udziału w niej naszego rozumu, woli, uczucia, sił fizycznych i duchowych, ale z żadnej pracy nie można ich wyłączyć, tak jak nie można pominąć wpływu praw przyrody i reguł kultury” [22, s. 32].

Zmiany życia społeczno-gospodarczego pociągnęły wzrost specjalizacji zawodowych i pojawiła się pilna potrzeba dokonania aplikacji etyki ogólnej do

problematyki etycznej poszczególnych profesji [14, s. 46]. Tak więc etyka zawodowa jest pochodną etyki ogólnej oraz zbiorem poszczególnych powinności moralnych cechujących daną profesję [8, s. 44]. Etyka zawodowa wprowadza pewien porządek społeczny, a stanowi ją zespół norm i dyrektyw. Wynikają one z tradycji zawodu, ducha kultury narodowej, przyjętych w społeczeństwie i zastosowanych do danego zawodu podstawowych wskazań etycznych [9, s. 27-28]. Każda osoba funkcjonująca w określonej kulturze potrzebuje jasnych i klarownych zasad swej egzystencji, są one niezbędnym elementem prawidłowego i uporządkowanego funkcjonowania ludzi ze sobą. Natomiast ewentualny brak zasad międzyludzkich prowadzi do stanu anomii, odczuwania niepewności i zagubienia, a w konsekwencji do pojawienia się nawet zachowań dewiacyjnych. Stąd rozwinięcie etyki zawodowej mobilizuje przedstawicieli profesji do realizacji w pracy określonych zaleceń aksjologicznych. Ma to pozytywny wpływ na społeczeństwo, grupę zawodową jak i poszczególną jednostkę [8, s. 45].

Etykę zawodową sytuuje się jako jeden z elementów etyki szczegółowej i stawia pomiędzy subiektywnymi sędziami sumienia a najwyższymi zasadami moralnymi [16, s. 9]. Zagadnienia etyki zawodowej mają wymiar szczegółowy i specyficzny. Jak już zostało wspomniane przeplatają się często z elementami etyki osobowej z moralnymi aspektami społeczności zawodowej rozpatrywanymi globalnie [18, s. 196].

Etyka zawodowa wyznacza standardy i stanowi punkt odniesienia potrzebny do rozstrzygnięcia dylematów natury moralnej. W ten sposób wytycza pożądany kierunek działania i przestrzega przed postępowaniem niezgodnym z określoną normą [8, s. 56]. Wskazania społeczne do danej profesji sformułowane jako etyka zawodowa można rozumieć dwójako: dotyczące wewnętrznych kwalifikacji człowieka do danej profesji oraz określające jego postępowanie w kwestiach zawodowych w oparciu o kryteria dobra i sprawiedliwość społeczną [9, s. 27-28].

Pierwsze zagadnienie etyki zawodowej dotyczące wewnętrznych kwalifikacji czyli usprawnieniami moralnymi człowieka niezbędnymi do wykonywania pracy. Wybrany zawód powinno się lubić, chętnie wykonywać i to najlepiej jak się umie. Pracownik powinien przeanalizować własne możliwości, uaktualnić posiadane wiadomości, aby móc wykonywać powierzoną pracę zgodnie z obowiązującymi regułami. W tym kontekście powstaje teoria odpowiedzialnej, a więc moralnie dobrze realizowanej pracy, wykonywanej dzięki sprawnościom warunkującym efektywność i odpowiedni poziom wykonywanej pracy. Profesjonalizm zawodowy polega na podejmowaniu zadań, którym się sprostą. Każda praca wykonywana jest w jakimś celu i ma służyć innym. W tym kontekście zła praca będzie wykonana poniżej ustalonego poziomu poprzez nieprzestrzeganie określonych procedur czy wytworzenie produktu pracy w sposób nieefektywny. Poprzez niedostarczenie produktu czy usługi odpowiedniej jakości, obiektywna wartość pracy jest mniejsza, a w ten sposób działa się na szkodę innych [3, s. 22-24]. Etyka zawodowa rozważana jako zespół usprawnień etyczno-moralnych człowieka opracowuje i wskazuje zakres potrzebnych cnót do wykonywania danej pracy. W tym kontekście etyka danej profesji jest teorią odpowiedzialnej, moralnie dobrze realizowanej pracy, to znaczy wykonywanej dzięki koniecznym sprawnościom przyporządkowanym danej profesji [4, s. 53].

Drugie zagadnienie etyki zawodowej wynika z kultury danego społeczeństwa i związanych z nią przepisów prawnych, dotyczy praw i obowiązków członka danej profesji. W tym kontekście etyka zawodowa ocenia standardy i procedury działania tak, by były one profesjonalne. W ocenie etycznej bierze pod uwagę ich czyny, intencje, motywacje oraz przewidziane efekty. Ważna jest również struktura wewnętrzna danego zawodu [3, s. 22-24]. Treść zasad etyki zawodowej wyznaczona jest poprzez pełnione

role społeczne przypisane osobom wykonującym daną profesję. Wśród czynników decydujących o przyjętych normach można wymienić: „tradycje danego zawodu oraz wartości moralne powiązane z jego funkcjonowaniem; charakter funkcji pełnionych przez przedstawicieli poszczególnych zawodów; podstawowe założenia danego systemu etycznego ściśle związane z wartościami światopoglądowymi; wewnętrzny układ zależności międzyludzkich i powiązań wśród przedstawicieli danego zawodu; pozycja danego zawodu powiązana z uprawnieniami i miejscem w hierarchii podziału pracy” [7, s. 183].

Zasady postępowania w niektórych zawodach były formułowane już w starożytności. Wraz z rozwojem działalności rzemieślniczej i wyodrębnieniem się nowych zawodów w średniowieczu normy etyczne nabierają cech formalnych. Zasadom podporządkowują się ludzie wykonujący określony zawód a znajomość norm stanowi jeden z zasadniczych elementów przygotowania do ich profesji [3, s. 23]. „Nierozłącznym terminem pojawiającym się przy rozważaniach nad etyką zawodową jest deontologia, czyli nauka o powinnościach, jakie ciążyą na osobach reprezentujących określony zawód. Daje ona wskazówki, jak zdobyć sobie miano osoby zaufanej, uczciwej i godnej szacunku w ramach korporacji zawodowej. Deontologia naświetla drogi słusznego postępowania, tak więc zawiera treści wspólne dla zasad etycznych” [10, s. 734].

Zagadnienie deontologii odsłania istnienie zawodów w których status wpisane są sądy i reguły powinnościowe, od zasad orzekających różnią się przede wszystkim tym, że występuje w nich orzecznik powinien, powinno się, należy itp. Reguły powinnościowe wyrażają wyłącznie jakąś specyfikę, niczego natomiast o żadnym przedmiocie nie orzekają. Nie są to jednak zdania beztreściowe! Ustalenia deontologiczne odsłaniają przed nami świat powinności moralnych. W wypadku etyki zawodowej często mają one charakter nie tylko moralny ale i prawny, a dokonanie refleksji nad etyką danej profesji prowadzi do porządku moralnego [18, s. 253-255].

Sumienie a etyka zawodowa

W wielu zawodach powstają dylematy o podłożu moralnym. Źródłem ich jest sprzeczność między różnymi interesami prywatnymi a interesem społecznym. Osoby tworzące każdą społeczność, w tym także zawodową, są zróżnicowane pod względem przekonań, postaw oraz poziomu moralnego. Istnieją jednak wartości i normy konieczne, i uniwersalne, które spajają członków danej grupy. Subiektywne poczucie identyfikacji z tradycją danej profesji stworzyła silne poczucie więzi z innymi członkami grupy. Niezbędne okazuje się ustalanie tych konkretnych norm etyki zawodowej, przyjmowanych bez przymusu i realizowanych przez członków zawodu. Prowadzi to do społecznie akceptowanych reguł postępowania danej profesji. Jest to niejako rozstrzygnięcie między indywidualnymi wartościami hedonistycznymi i ekonomicznymi, grupowymi wartościami lojalności i solidarności oraz uniwersalnymi wartościami moralnymi, cenionymi przez społeczeństwo. Dokonuje się to w celu ochrony interesu publicznego. Z tych powodów nie wystarczy indywidualne sumienie przedstawicieli danej profesji [11, s. 17-18].

Można powiedzieć, że etyka zawodowa jest opisem odpowiedniego zachowania członka danej profesji, który realizuje wartości charakteryzujące daną społeczność. W ujęciu indywidualnym wartości motywują jednostki i wpływają na wybory przez nie dokonywane. W wymiarze szerszym - społecznym stają się czynnikiem regulującym zachowanie osoby i wskazującym na zasady życia w grupie [8, s. 45].

Etyka zawodowa nie są jedynym źródłem, z którego można czerpać wyznaczniki postępowania. Wiele dylematów ludzkich związanych z pracą zawodową pojawia się na płaszczyźnie nie tyle zawodowej, co uwarunkowań społeczno-politycznych

oraz potrzeb ekonomicznych [3, s. 26]. W tym kontekście etyka zawodowa określa wytyczne postępowania w wąskim zakresie charakterystycznym dla danego zawodu. To, co zawodowo jest nieetyczne, może być ujęte w inne ramy prawne i tak często bywa [10, s. 734]. Takie ujęcie znajdujemy w prawie legislacyjnym, które obejmuje normy ustanowione przez zewnętrzny w stosunku do osoby autorytet społeczny. Zarówno prawo ustanowione jak i etyka zawodowa po części ograniczają przysługującą człowiekowi wolność. Podkreślić należy, że nie powinno być opozycji między prawem naturalnym, legislacyjnym, etyką zawodową a sumieniem [19, s. 386-389].

Etyka osoby wykonującej profesję jest uprzednia w stosunku do jego zobowiązań etyczno-zawodowych. Jednak stosowanie jakiegś normy zawodowej wbrew sobie byłoby nieetyczne. Dlatego stosowanie określonych norm szczegółowych dotyczących spraw profesjonalnych jest ograniczone możliwością ich spełnienia o tyle, o ile nie naruszają ogólnych zasad etycznych tej osoby. Normy zawodowe są możliwe do stosowania i wymagane tylko wtedy, gdy nie kolidują z normą etyczną danej osoby [13, s. 31].

Warto tu dodać, że sąd sumienia w każdej sprawie, w tym także w sprawach dotyczących powinności zawodowych, nie ustanawia prawa, ale poświadcza autorytet prawa naturalnego i praktycznego rozumu w odniesieniu do najwyższego dobra. To odczytanie praw i wartości pociąga człowieka do przyjęcia danej normy postępowania za własną [6, p. 60].

Podsumowanie.

Szczególnym rodzajem zawodów są te, które zajmują się bezpośrednio służbą człowiekowi. Przedstawiciele tych profesji powinni kształtować swe wnętrze, rozwijać prawdziwe wartości i trenować się we właściwym postępowaniu. Prowadzi to do kształtowania siebie oraz wzbogacania swego wnętrza cnotami czyli wartościami etycznymi. Najpotrzebniejsze w tych profesjach są: poczucie godności osoby, szacunek dla życia, zdrowia i cierpienia, dobroć, rzetelność, wrażliwość na prawdę, odwaga, dzielność, współczucie oraz samodzielność myślenia i działania. Wszystkie z wymienionych wartości etycznych mają bezpośredni wpływ na powstawanie konkretnych postaw społecznych. Każda realna wartość etyczna przekłada się na postawę: humanizmu, optymizmu, tolerancji, opiekuńczości, twórczego zaangażowania, społecznej użyteczności, zdyscyplinowania, odpowiedzialności, uczciwości [13, s. 22]. W interpretacji zasad etyki zawodowej dodatkową trudnością jest ewolucja każdej profesji, szybki postęp technologiczny, zmiany obyczajowe czy społeczne zachodzące w świecie [10, s. 734].

Bibliografia

1. Bartnik C., *Teologia pracy ludzkiej*, Warszawa 1977.
2. Drożdż M., *Egzystencjalno-etyczne dylematy ludzkiej pracy*, w: *Studia Socialia Cracoviensia* 5 (2013), s. 67-78.
3. Drzeżdżon W., *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, w: *Studia Gdańskie. Wzjęcie i rzeczywistości*, tom. X, s. 21-35.
4. Gogacz M., *Praca duszpasterska czynnikiem kształtowania etyki zawodowej*, w: *Materiały Problemowe* 2 (1972), s. 53-56.
5. Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w Gdańsku 12 czerwca 1987 roku*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 1999.
6. Jan Paweł II, *Veritatis Splendor*, Lublin 1993.
7. Januszek H., Sikora J., *Socjologia pracy*, Poznań 1998.
8. Jedynak W., *Etyka zawodowa pracownika socjalnego i jej specyfika*, w: *Spoleczeństwo i rodzina* 4 (2013), s. 44-59.
9. Kantowicz E., *O profesjonalizacji pracy socjalnej raz jeszcze*, w: *Praca Socjalna* 1 (2009), s. 26-46.
10. Karczmarczyk R., *Po co nam etyka zawodowa?*, w: *Życie weterynaryjne* 9 (2014), s. 734-736.
11. Klimczak B., *Etyka zawodowa — jak to działa?*, w: *Ekonomia i prawo* 6 (2010), s. 15-24.

12. Opoczyńska-Morasiewicz M., Morasiewicz, J., *Etyka i psychoterapia*, w: *Psychoterapia* 4 (2015), s. 21-34.
13. Osińska K., *Refleksja nad etyką lekarską*, Warszawa 1990.
14. Ratajczak Z., *Między pokusą obiektywizmu a pułapką rygorystyki metodologicznego, czyli o problemach etycznych w psychologii*, w: *Nowiny Psychologiczne*, (1) 1993, s. 27-35.
15. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002.
16. Stepulak M., *Psycholog jako zawód zaufania społecznego*, Lublin 2007.
17. Stepulak M., *Tajemnica zawodowa psychologa*, Lublin 2001.
18. Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej. Etyka osobowa*, tom 1, Kraków 2005.
19. Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej. Etyka społeczna*, , tom 2, Kraków 2005.
20. Wolicki M., *Sumienie i superego a poczucie winy*, w: *Collectanea Theologica* 57(1987), s. 63-74.
21. Wróbel J., *Sumienie a doskonałość chrześcijańska. Wybrane elementy aspektu chrystologicznego*, w: *Symposium* 2 (1998), s. 77-98.
22. Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej. Myśli o pracy*, Warszawa 2001.

PEDAGOGY

СУТНІСТЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Бісік Світлана Гаврилівна,

*викладач-методист правових дисциплін
ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ»
bisiksiveta@ gmail.com*

Рубан Ольга В'ячеславівна,

*викладач методист, кандидат філософських наук
«Сумського фахового коледжу Сумського
національного аграрного університету»
rubanrov@ukr.net*

Самостійна робота займала значне місце в навчальному процесі. В сучасних реаліях саме самостійна робота здобувача освіти набуває особливого значення, відіграє іноді вирішальну роль в освітній роботі в цілому та можливості отримання знань, професійних знань, формуванні навичок та компетентностей.

За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю студента, пов'язаною з виконанням навчального завдання. Найявністю завдання і цільової установки на його виконання вважають характерними ознаками самостійної роботи.

Від організації самостійної роботи багато в чому залежать результати навчання студентів та їх майбутня практична діяльність.

Самостійна робота – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення й опанування матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача.

Самостійна робота – це навчання, яке визначає здатність студентів усвідомлено для себе ставити завдання, цілі, планувати власну діяльність та здійснювати її [1, с.

23].

В умовах впровадження інформаційних технологій у сферу освіти змінюється роль педагога, який у високотехнічному середовищі не тільки є джерелом інформації, академічних фактів, а й постає в ролі порадирика-консультанта, допомагаючи тим, хто навчається, зрозуміти сам процес навчання [3].

Тривалий час у вищих навчальних закладах використовувалась інформативна методика викладання дисциплін. Вважалось, що студент тим більше знатиме, чим триваліші будуть лекції. Сьогодні перевага надається самостійній роботі студентів. Але ця форма навчально-виховного процесу, яка оптимально забезпечує засвоєння дисципліни, дає високі результати у самовдосконаленні особистості. Самостійна робота є важливим засобом формування самостійності у здобуванні знань, яка реалізується у самовиявленні внутрішньої потреби у знаннях, пізнавальних інтересах студентів.

Технологія виконання самостійної роботи студентом багато в чому залежить від того, наскільки він володіє методами опрацювання наукових джерел, наскільки опанував уміння конспектувати, складання тез, виписок, підготовки рефератів.

Викладач визначає вид самостійної роботи (план, тези, виписки, конспект чи реферат), що повинен виконати студент, де і яким чином прозвітує він про виконання завдань для самостійної роботи.

Дії викладача спрямовують студентів до організації і раціонального, ефективного здійснення активної, самостійної, свідомої і результативної пізнавальної діяльності, цьому сприяє правильно обраний вид управління.

Доцільно при самостійній роботі використовувати Медіа-ресурс, що дає можливість студенту контролювати інформацію, ставити її під сумнів, об'єднувати, переробляти, приймати або відхилити.

Самостійна робота студентів в умовах дистанційного навчання – це нова форма організації освіти, заснована на використанні персональних комп'ютерів, електронних підручників і засобів телекомунікацій, які становлять якісно нову технологію навчання. Для цієї технології характерна позитивна пізнавальна мотивація тих, кого навчають.

Дистанційна освіта є новою формою організації освітнього простору, де долаються обмеження, пов'язані з місцем і часом отримання освіти, уподобанням до єдиних національних освітніх традицій та державних освітніх стандартів, завдяки використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання [2].

Викладачі циклової комісії правових та гуманітарних дисциплін коледжу СНАУ, обговорюючи робочий навчальний план, оцінюють обсяг самостійної роботи, її доцільність та ступінь важкості матеріалу самостійної роботи, терміни її виконання, форми контролю та самоконтролю.

Розробляючи завдання для самоконтролю, викладачі керуються рівнем знань, який повинні отримати студенти з цього питання.

Система дистанційного навчання ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ» містить курси для вивчення дисциплін студентами денної та заочної форми навчання.

За тематичної структуризації курсу поділяється на секції за темами. За своєю структурою розроблені курси містять блоки змістових модулів. Кожний блок змістових модулів присвячений окремій темі.

Блоки охоплюють лекції, практичні заняття, лабораторні роботи, творчі завдання, тести, контрольні запитання, контрольні роботи тощо. В курсах передбачено додавання окремих активних елементів для організації самостійної

роботи студентів. Обговорення та спільна робота організовані за допомогою чатів і форумів, конференцій. Чати, форуми та опитування використовуються для отримання зворотного зв'язку в групах.

Під час організації самостійного вивчення дисципліни викладач допомагає студентам цілком ясно уявити собі мету самостійної роботи, її задачі, форми та методи, навчитися свідомо самоконтролювати результати роботи.

Студентам пропонуються такі форми роботи:

1. Опрацювання лекцій (презентації, відеоматеріал).
2. Конспектування навчального матеріалу (теми або окремих питань теми).
3. Написання рефератів.
4. Розв'язання задач.
5. Виконання індивідуальних практичних завдань.
6. Творча робота.

Наведені вище форми організації самостійної роботи студентів виявились дійовими. Завдання викладача полягає у тому, щоб відібрати з них найбільш результативні в кожній конкретній ситуації, тобто такі, які б відповідали індивідуальним можливостям студента з урахуванням бюджету часу, а також відповідали специфіці навчального матеріалу курсу.

Контроль самостійної роботи студентів включає:

- відповідь на контрольні або тестові питання;
- перевірка конспекту;
- перевірка рефератів;
- перевірка розв'язаних задач;
- перевірка розрахунків;
- перевірка виконаних завдань;
- перевірка виконаних індивідуальних творчих завдань.

Під час організації самостійної роботи необхідна зміна ролі студента в навчальному процесі, перетворення його на активний, діяльний суб'єкт, а також перехід до демократичного стилю управління навчальним процесом, де сама особистість викладача виступає стимулом до формування інтересу до знань у студента.

Головним завданням самостійної роботи є підвищення якості знань, умінь та навичок рівня самостійності.

Таким чином, самостійна робота служить дійовим засобом професійного розвитку майбутніх юристів.

Розвиток пізнавальних можливостей майбутніх фахівців визначається раціональною організацією самостійної роботи, в основі якої – залучення кожного студента до виконання завдань професійної спрямованості, чергування постійних і тимчасових завдань, групових, індивідуальних і колективних.

Також слід зазначити, що одним з головних завдань організації самостійної роботи студентів є використання традиційних та інноваційних форм і методів навчання, які б, доповнюючи один одного, становили єдину систему, яку можна адаптувати до особливостей навчального процесу в конкретному вищому навчальному закладі з метою оптимізації навчання та підготовки висококваліфікованих фахівців.

Внаслідок співпраці викладача і студента має місце безперервний навчальний процес, в разі потреби – коригування роботи, уточнення на відстані. В сучасних реаліях, в умовах поки що вимушеної переважно дистанційної освіти (часи пандемії «сovid-19» та воєнний стан в Україні) викладач стає тьютором – персональним наставником, який допомагає отримати нові знання та навички актуальні на

зараз, допомогти в організації самостійної роботи – зробити її більш якісною та результативною. Саме тому особливу роль в сучасному освітньому процесі займає викладач/вчитель/тьютор готовий вчитися сам, удосконалювати свою майстерність для того, щоб вчити інших.

Список використаних джерел:

1. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін: Вінниця: УНІВЕРСУМ, Вінниця, 2006. – 292 с.
2. Рукавішнікова О. Теоретичні питання організації дистанційного навчання в освітній роботі. URL: <http://www.mcprpv.ho.ua/docs/rukavishnikova01.htm> (дата звернення 12.04.2021).
3. Тюптя Л., І. Іванова І. Самостійна робота студентів в умовах інформаційного навчального середовища. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/145> (дата звернення 15.04.2021).

GRYWALIZACJA JAKO NOWY SPOSÓB OMAWIANIA LEKTUR SZKOLNYCH NA PRZYKŁADZIE AUTORSKIEGO KONSPEKTU LEKCJI: PODRÓŻUJEMY ŚLADAMI PINOKIA

Kubiak-Antoszewska Monika

*doktorantka Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
mon.kub92@gmail.com*

Współcześnie uczniowie już od najmłodszych lat mają do czynienia z nowoczesną technologią, znacznie więcej czasu poświęcają na przebywanie w cyfrowym świecie niż na naukę. Szkoła zwykle kojarzy im się z czymś negatywnym, ponieważ tam są zmuszani do odłożenia telefonów i wzięcia do ręki: podręcznika, zeszytu ćwiczeń bądź zeszytu. Jednakże coraz bardziej technologia zaczyna dominować również w placówkach edukacyjnych, w każdej sali można znaleźć laptopa wraz z tablicą interaktywną, dlatego metodologia nauczania nie może już się obejść bez technologii, ale również gier edukacyjnych.

Na wstępie warto przyjrzeć się samemu terminowi *grywalizacja*, który został w Polsce spopularyzowany przez Pawła Tkarczyka. Nazwa pochodzi od angielskiego wyrazu *gamification* oznaczającego ‘implementowanie technik wywodzących się z gry do działań mających na celu wzmacnianie pożądanых zachowań’. Sama grywalizacja, zdaniem autora, polega na wykorzystywaniu sposobów myślenia charakterystycznych dla gier, a także mechanizmów z nimi związanych takich jak: rywalizacja, zdobywanie szybkich informacji zwrotnych, współpracowanie ze sobą czy myślenie problemowe [1, s. 9-10]. Dodać należy, iż obok tego pojęcia można się spotkać w opracowaniach naukowych z określeniami *gamifikacja* lub *gryfikacja* wprowadzonymi przez Sebastiana Starzyńskiego. Niektórzy polscy autorzy są zdecydowanie zwolennikami terminu *gryfikacja*, uważając, iż samo pojęcie *grywalizacji* w swojej nazwie implikuje bardzo dużą rolę rywalizacji, a ta nie zawsze musi stanowić zasadniczy element każdej gry [2, s. 34-37].

Znać należy, że gry już od najdawniejszych czasów stanowiły nie tylko element rozrywki, ale również dość istotny czynnik rozwoju kultury, społeczeństwa czy poszukiwania rozwiązań politycznych. Znaleziska archeologiczne sprzed około 5000 roku p.n.e. ze starożytnej Mezopotamii, dokładnie w Ur, wykazały, że już w tamtych czasach używano prostych gier planszowych, wykopano tam fragmenty tak zwanej

gry „na dwudziestu kwadratach”. W Egipcie odnaleziono natomiast pozostałości po grach znajdujących się na nagrobkach, które prawdopodobnie wyryli pracujący tam ludzie, sugerujące iż już poprzednich epokach szukano rozrywki. Dodać należy, iż w starożytności dość często grywano również w kości, zaś wynikiem takich właśnie rozrywek, które odbywały się na dworach władców, przypisywało się zmiany losów cywilizacji [3, s. 11-13]. Jedną z najistotniejszych pozycji mającej wpływ na rozwój tak zwanej ludologii, czyli dziedziny wiedzy zajmującej się badaniem gier, stała się książka (powstała w latach 30. XX wieku) autorstwa holenderskiego historyka – Johana Huizingi – pod tytułem *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, w której to badacz opisał wpływ zabaw i gier na tworzenie się oraz rozwijanie kultury. Mianem *zabawy* określił zajęcia, które stanowią cel sam w sobie i towarzyszy im radość czy świadomość odmienności od „zwyčajnego życia”, do cech zabawy dodał również: „ceremonialne postawy oraz gesty, a także współzawodnictwo czy piękne pokazy przed publicznością”, podsumowując swoje rozważania twierdzeniem, że tak zwany ludyczny pierwiastek stanowi nieodłączny element naszej kultury, która (sama w sobie) nie może bez niego istnieć, ponieważ poezja, muzyka czy nawet religijne rytuały zawierają w nim korzenie. Ponadto Huizing, a po nim Roger Caillos, wyróżnia kilka kluczowych elementów każdej gry, do których zaliczył: 1) dobrowolność, twierdząc, że jedynie człowiek wolny i niczym nieograniczony może czerpać z niej prawdziwą satysfakcję; 2) niezwykłość i odległość od prawdziwego życia, gdzie narracja kreuje świat, a także tworzy zestaw reguł nim rządzących; 3) bezinteresowność [4, s. 15-38].

Katie Salen wraz z Ericem Zimmermanem w swojej książce pod tytułem *Rules of Play – Game Design Fundamentals* sformułowali dokładny opis gry, definiując ją jako system angażujący graczy w sztuczny konflikt (rozumiany przez nich jako zasady), prowadzący do osiągnięcia wyniku. Za najważniejsze pojęcia związane z grami uznali:

- a) system gry – czyli zbiór elementów tworzących grę, do których zaliczyć można: przedmioty, relacje zachodzące między różnymi obiektami gry czy cały jej kontekst;
- b) gracze – wchodzący w interakcje z systemem gry;
- c) sztuczność – związana z przeniesieniem graczy do „innego” świata;
- d) zasady – zapewniają stałą strukturę gry, tworzą reguły wyznaczające sposób zachowania się graczy (informacje o tym, jakie działania są dopuszczalne, a jakie nie);
- e) wymierne rezultaty – informujące o sposobie zakończenia gry: wygranej, przegranej bądź otrzymaniu numerycznego wyniku [5, s. 55-69].

Stosowanie mechanizmów wykorzystywanych w różnego rodzaju grach może przyczynić się do rozwoju procesu uczenia się uczniów poprzez zapewnienie im empirycznego doświadczenia, a przy tym pobudzenie ich do zainteresowania się zajęciami, które prowadzi do wzrostu motywacji [6, s. 129]. Można więc wyciągnąć wnioski, że korzystanie na lekcjach języka polskiego z mechaniki gier nie tylko podnosi zaangażowanie u ich uczestników, ale też wpływa na sam proces nabywania wiedzy (jako tak zwanego charakteru ubocznego) w czasie grywalizacji [7, s. 15-18]. Dodać należy, iż każdy projekt bądź program edukacyjny z wykorzystaniem grywalizacji, niezależnie od motywacji uczestników, posiada ogólną typologię graczy, których podzielić można na następujące grupy, przy czym w każdej z nich, zwraca się uwagę na odmienny aspekt zaspokojenia swoich potrzeb, a także motywacji:

- a) rekordziści – cechuje ich nastawienie na osiągnięcie jak najwyższego wyniku;
- b) odkrywcy – skupieni na eksploracji świata gry;
- c) społecznicy – dla nich najważniejsze staje się nawiązywanie kontaktów towarzyskich z pozostałymi graczami;
- d) zabójcy – wywierający wpływ na innych, największą przyjemność sprawia im

poczucie władzy nad innymi.

Ponadto odpowiednio skonstruowana dynamika gry sprawia, że gracze osiągają satysfakcję, mając przy okazji wewnętrzny powód, żeby jak najdłużej pozostać w tym świecie. Za przykład takich właśnie mechanizmów uznać można dużą ilość punktów za wykonanie jakiegoś zadania, przeniesienie się na inne pole czy zdobycie karty dającej różne możliwości [8, s. 19-21]. Dużą rolę w świecie gier odgrywa również informacja zwrotna, której brak może zniechęcić do dalszej pracy. Jednak pamiętać należy, że niezależnie od sporej ilości elementów dynamiki, nierozzerwalnej z mechaniką, najważniejsza jest sama fabuła, spajająca wszystkie elementy [8, s.].

Grywalizacja w edukacji szkolnej

Coraz częściej grywalizacja przenosi się do edukacji szkolnej, aby nie tylko urozmaicić lekcje, ale również przeżyć ciekawą przygodę. Chociaż sama edukacja poprzez zabawę stanowi prymarny model pracy nauczyciela z dziećmi w przedszkolu, w którym to dzieci wykonują zadania, aby kolekcjonować buźki, słoneczka itp. otrzymane od wychowawcy, to w szkole, a szczególnie w klasach starszych model ten nie jest tak popularny. Niemniej same gry o charakterze edukacyjnym nie stanowią novum, gdyż ich dydaktyczne możliwości zostały odkryte już w XVII wieku przez wojsko pruskie, które stworzyło grę o nazwie *Gra wojenna* stworzona z szachownicy i pionków imitujących oddziały, która co prawda nie miała jeszcze waloru rozrywkowego, jedynie naukowy. Dlatego warto zaznaczyć, iż mimo tego, że gry o charakterze dydaktycznym istnieją już od dawna, to dopiero teraz zyskały popularność w edukacji [9, s. 5-29]. Stało się tak bowiem, aktualny system szkolnictwa charakteryzuje się poszukiwaniem takich rozwiązań do pracy z uczniami, umożliwiających pełne wykorzystanie ich możliwości. Aleksander Marszałek stwierdził, iż istoty kształcenia należy doszukiwać się w aktywizacji uczniów, którzy powinni stać się współuczestnikami całego procesu edukacyjnego, gdyż uczenie się przez nich materiału jedynie podanego przez nauczyciela powoduje, że nie angażują się i nie przyswajają efektywnie wiedzy [10, s. 209-210].

Istotnym elementem procesu edukacji staje się również dobór właściwych treści nauczania zarówno o charakterze dydaktycznym, jak i wychowawczym. Według Czesława Kupisiewicza sam termin *metoda* „to celowo i systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, a także rozwijanie zdolności i zainteresowań poznawczych” [11, s. 353]. Zdaniem Cecylii Langier za najlepsze metody uznać można te, które nie tylko aktywizują uczniów, ale też motywują ich do działania, wzmacniają wiarę we własne możliwości, a także umożliwiają praktyczne wykorzystanie posiadanej już wiedzy [12, s. 179-181]. Dlatego też uczeń na każdym poziomie edukacji powinien móc pracować na lekcji z użyciem metod, które uwzględnią będą jego potrzebę do poznawania, doświadczania, poszukiwania, ale też zachęcą go do podejmowania działań i postawią przed nim nowe wyzwania. Wobec tego przyjmuje się, że uczestnictwo w świecie gier zwiększy jego zaangażowanie do nauki. Zdaniem Minoque Boekaerts zarówno motywacja, jak i emocje są w edukacji niezbędne, ponieważ sprawiają, że uczniowie zdecydowanie szybciej są w stanie przyswoić wiedzę i nowe umiejętności, a „gdyby wszystko, co dzieje się w klasie, było ciekawe i zabawne, młodzi ludzie w naturalny sposób by się w to angażowali. Jednak młodzież ma do czynienia z wieloma zadaniami, które się jej nie podobają...nie są interesujące lub w przypadku których młodzi ludzie nie czują się kompetentni, by je wykonać. Dlatego nauczyciele powinni wiedzieć, jak przystosować program nauczania i sposób prowadzenia lekcji do tego, aby uczniowie postrzegali zajęcia jako ciekawsze, celowe i przyjemne” [13, s. 141-143].

Grywalizacja ma więc w edukacji następujący cel: zwiększyć zaangażowanie

uczniów, wpłynąć na ich pozytywne nastawienie do nauki, a także umożliwić indywidualizację nauczania dzięki osiągnięciu celu (w tym przypadku ukończeniu gry). Stworzona przeze mnie gra miała za zadanie podsumować cykl lekcji w klasie czwartej szkoły podstawowej dotyczący lektury uzupełniającej *Pinokia* autorstwa Carla Collodiego. Najważniejszymi elementami stworzonej przeze mnie grywalizacji stały się: a) punkty uzyskiwane po udzieleniu dobrej odpowiedzi na pytania, które można było wymieniać na fragmenty obrazka tytułowego bohatera; b) poziomy, ukazujący status gracza (osoba, która miała najwięcej elementów układanki wygrywała); c) wyzwania, które trzeba było podjąć, aby mieć szansę zdobycia punktów.

Konspekt lekcji z języka polskiego w klasie IV (2h)

Napisała: Monika Kubiak-Antoszevska

Temat: Podróżujemy śladami Pinokia.

Cele:

a) w zakresie wiedzy uczeń:

- wymienia bohaterów utworu i najważniejsze wydarzenia z książki,
- wykazuje się wiedzą na temat *Pinokia*,

b) w zakresie umiejętności uczeń:

- odczytuje i interpretuje pouczenia z lektury,
- charakteryzuje bohatera,

c) w zakresie postaw uczeń:

- opisuje swoje przeżycia,
- ocenia postawy bohatera,
- przestrzega zasad gry.

Metody:

a) podające: pogadanka,

b) problemowe: aktywizujące – burza mózgów, gra planszowa.

Formy pracy: grupowa, indywidualna

Środki dydaktyczne:

- gra planszowa wraz z kartami, kostka, pionki.

Przebieg zajęć

Faza I – wprowadzenie do zajęć:

1. Sprawdzenie obecności. podanie tematu i celów lekcji przez nauczyciela.

2. Wprowadzenie – *Podczas zajęć utrwalimy sobie wiadomości na temat naszej aktualnej lektury. Przygotowałam dla Was grę: najpierw zapoznamy się z jej zasadami, odczytamy legendę (Załącznik 1.).*

3. Pogadanka – *Przyjrzyjcie się planszy, zastanówcie się, które wydarzenia z lektury zostały na niej ukazane? Przykładowa odpowiedź: znalezienie kawałka drewna przez majstra Wisienkę, sprzedanie elementarza, zamiana Pinokia w osła (Załącznik 2.).*

Następnie podzielimy się na cztery grupy, po pięć osób w jednej, będzie rywalizowało ze sobą.

Faza II – opracowanie nowego materiału:

4. Gra planszowa – Uczniowie rozpoczynają rozgrywkę zgodnie z zasadami gry, w przypadku wątpliwości proszą nauczyciela o pomoc.

Faza III – podsumowanie i ewaluacja:

5. *Udało się każdemu z Was zebrać cały obrazek Pinokia. Odwróćcie kartki na drugą stronę i najpierw samodzielnie przeczytajcie, co się tam znajduje (Załącznik 3.).*

6. *Burza mózgów – Zastanowimy się, czego może nas nauczyć podróż Pinokia, którą również Wam udało się przejść:*

1) *Co może oznaczać pierwsza nauka: Nie ufaj, tym, co obiecują, że cię wzbogacą z dnia na dzień. Zazwyczaj są to albo narwańcy, albo wydrwigrosze. Przykładowa odpowiedź: Należy być ostrożnym nie wierzyć we wszystko, co ktoś nam obiecuje, nie zachowywać się jak tytułowy bohater.*

2) *Czego możemy się dowiedzieć z kolejnej: Pamiętaj, że chłopcy, którzy z kapryśców chcą koniecznie postawić na swoim, wcześniej czy później żalują tego. Przykładowa odpowiedź: Gdy postępujemy wbrew innym, zwykle ponosimy tego konsekwencje, Pinokio nie słuchał swojego taty, przez co spotykały go nieszczęścia.*

3) *Jak rozumiecie trzecią przestrozę: Zapamiętaj to sobie, że nie piękne ubranie robi pana, ale raczej czyste ubranie. Przykładowa odpowiedź: Rzeczy materialne nie są najważniejsze, nie musimy mieć drogich ubrań, by ładnie wyglądać. Pinokio nie doceniał tego, co ma, ani poświęceń swojego ojca, który sprzedał dla niego swoją kurtkę.*

4) *Co może oznaczać ostatni cytat: Pamiętaj sobie, że nigdy nie jest za późno uczyć się i zdobywać wiedzę. Przykładowa odpowiedź: Każdy może popełniać błędy, ale najważniejsze, by wyciągnął z tego naukę. Zawsze warto się postarać w szkole, by zdobywać dobre oceny.*

7. Ewaluacja – *Na sam koniec chciałabym, żebyście ocenili dzisiejszą lekcję, jeśli Wam się podobała to narysujcie radosną buźkę, a jeśli nie – smutną. Przyklejcie ją do tablicy wychodząc z sali.*

Załącznik 1.

ZASADY GRY PLANSZOWEJ NIEWZYLKA PODRÓŻ PINOKIA

1) O rozpoczęciu gry decyduje rzut kostką. Jako pierwszy z pola START wyrusza w trasę gracz, który wyrzuci największą liczbę oczek. Kolejne osoby włączają się do rozgrywki zgodnie z ruchem wskazówek zegara.

2) Zadaniem graczy jest jak najszybsze pokonanie trasy od STARTU do METY, przy czym:

a. Po drodze do METY należy zebrać 4 elementy składające się na postać Pinokia, jeżeli po dotarciu do mety nie uda się zebrać całej układanki, należy jeszcze raz przejść całą trasę;

b. Aby uzyskać jeden element tytułowego bohatera należy cztery razy prawidłowo odpowiedzieć na pytania, zatrzymać te kartki do momentu wymiany, potem odłożyć je na spód talii kart;

c. Każdy gracz najpierw rzuca kostką, a następnie, w zależności na, jakie stanie pole wykonuje zadanie;

d. Zwycięcą zawodnik, który jako pierwszy dotrze do METY z układanką Pinokia.

LEGENDA

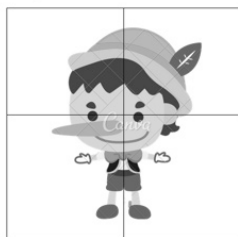
- - **DALSZA WĘDRÓWKA** – zatrzymując się na tym polu, wybierasz kartę z pytaniem, którą po udzieleniu prawidłowej odpowiedzi zatrzymujesz, a w przypadku złej odkładasz ją na spód talii.
- - **SKRZYNIA ZE SKARBEM** – znalazłeś niezwykle skarb, w nagrodę otrzymujesz jeden element obrazku Pinokia.
- - **FALSZYWA MAPA** – otrzymałeś nieprawdziwą mapę, rzuć kostką i cofnij się o tyle oczek, ile wskazała kostka.
- - **DODATKOWY RZUT KOSTKĄ** – ponownie rzuć kostką.
- - **BAGIENNY POTWÓR** – zboczyłeś z trasy i trafiłeś na bagiennego potwora, stoisz dwie kolejki.
- - **ODPOCZYNEK** – mieszkańcy namówili Cię na odpoczynek i wspólne łowie ryb, stoisz jedną kolejkę.
- - **KONIEC PODRÓŻY** – zgubiłeś drogę, wróć na START.
- - **DODATKOWE PYTANIE** – wylosuj dwie karty z pytaniami, jeśli odpowiesz na nie prawidłowo zachowaj obie.

Załącznik 2.

Załącznik 3.

Nie ufaj, tym, co obiecują, że cię wzbogacą z dnia na dzień. Zazwyczaj są to albo narwańcy, albo wydrwigrosze.

Pamiętaj, że chłopcy, którzy z kaprysów chcą koniecznie postawić na swoim, wcześniej czy później żalują tego.

Zapamiętaj to sobie, że nie piękne ubranie robi pana, ale raczej czyste ubranie.

Pamiętaj sobie, że nigdy nie jest za późno uczyć się i zdobywać wiedzę.

Załącznik 4.

Majstra Antonia nazywano Wisienką , bo:

- a) koniuszek jego nosa przypominał wiśnię
- b) jego ulubionym deserem było ciasto wiśniowe
- c) zawsze ubierał się w kaftan w kolorze wiśniowym
- d) był właścicielem pięknego wiśniowego sadu

Co Pinokio obiecał Wróżce?

- a) że będzie się codziennie mył i pomagał mamusi
- b) że będzie grzecznym, dobrym synem i wróci do szkoły
- c) że zawsze będzie się uśmiechał i zaprzyjaźni się ze Świerszczem

Pinokio został prymusem w szkole w:

- a) Kraju Pracowitych Pszczół
- b) Kraju Pracowitych Mrówek
- c) Kraju Mądrych Sów

Podsumowanie

Zaprezentowana w artykule problematyka motywowania uczniów nie tylko do nauki, ale też aktywnego udziału w zajęciach dydaktycznych za pomocą wykorzystania techniki grywalizacji, wykazała, iż taka forma zdobywania bądź utrwalania posiadanej już wiedzy niesie za sobą szansę na odpowiednie zaktywizowanie uczniów żyjących we współczesnym świecie, gdyż stanowi sposób przekazywania wiedzy adekwatny do ich oczekiwań, umiejętności, ale też kulturowych uwarunkowań. Mechanizmy gry wykorzystywane podczas procesu dydaktycznego pozwalają na sposób przekazywania wiedzy, zdecydowanie bardziej, przyjazny czwartoklasistom niż tradycyjna praca na zajęciach lekcyjnych, dodatkowo dając nauczycielom narzędzie do sprawdzania ich postępów edukacyjnych, ale też umożliwiając budowanie dobrych relacji.

Podczas moich zgrywalizowanych zajęć zrealizowałam następujące cele: kształtowanie pozytywnych postaw uczniów wobec świata, rozbudzenie w nich motywacji, przeżywanie pozytywnych emocji związanych z rywalizacją, a także wzrost poczucia własnej wartości wynikający z wartości posiadanej przez nich wiedzy na temat lektury. Podsumowując, kształcenie we współczesnej szkole coraz częściej będzie opierało się na metodach aktywizujących, sprawiając, że nauczyciel zamiast typowo podającej roli, stanie się nie tylko głównym źródłem wiedzy, ale również animatorem działań dydaktycznych, inspirującym swoich uczniów do poszerzania wiedzy i zdobywania nowych umiejętności. Grywalizacja pozwala uczniom zdobywać wiedzę, ale też przyczynia się do budowania więzi społecznych.

Przypisy

1. Zichermann G., Cunningham Ch., *Grywalizacja. Mechanika gry na stronach www i w aplikacjach mobilnych*, Gliwice 2011.
2. Tkaczyk P., *Grywalizacja: jak zastosować mechanizmy gier w działaniach marketingowych*, Gliwice 2012.
3. Melosik Z., *Mass media, tożsamość i rekonstrukcje kultury współczesnej*, [w:] *Media. Edukacja. Kultura. W stronę edukacji medialnej*, pod red. W. Skrzydlewskiego, S. Dylaka, Poznań-Rzeszów 2012, s. 34–37.
4. Huizinga J., *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1985.
5. Salen K., Zimmerman E., *Rules of Play – Game Design Fundamentals*, Massachusetts 2004.
6. Kędziora M., Stańczyk M., Wychowaniec W., *Grywalizacja jako sposób radzenia sobie z brakiem motywacji wśród studentów*, [w:] „Kultura i Edukacja” 2017, nr 1, s. 127.
7. Bołtuć M., Bołtuć P., 2004, *Inne spojrzenie na nauczanie w oparciu o gry*, [w:] „e-mentor” 2004, nr 2, s. 15-18.
8. Tkaczyk P., *Grywalizacja: jak zastosować mechanizmy gier w działaniach marketingowych*, Gliwice 2012.
9. Starzynski S., *Mechanika gier* [online], 2011, <http://www.gryfikacja.pl/index.php/mechanika-gier/> [data dostępu 13.05.2022].
10. Leszczyński Ł., *Game – based learning*, [w:] *GROWe granie, gry i grywalizacja w edukacji*, pod red. Ł. Leszczyńskiego, Kraków 2015, s. 5-29.
11. Marszałek A., *Metody aktywizujące w kształceniu*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, pod red. E. Różyckiej, Warszawa 2004.
12. Kupisiewicz Cz., *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
13. Langier C., *Rola nauczyciela w rozwoju aktywności dziecka w młodszy wieku szkolnym*, [w:] *Tradycja i nowoczesność w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, pod red. U. Ordon, A. Pękały, Częstochowa 2008, s. 179-181.
14. Boekaerts M., *Kluczowa rola motywacji i emocji w uczeniu się w szkole*, [w:] *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, pod red. H. Dumont, D. Istance, F. Benavides, Warszawa 2013.

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ

*Черниш Наталія Андріївна,
аспірантка ПНПУ імені В. Г. Короленка,
nataliechernysh@ukr.net*

Науковий керівник – доктор пед. наук, проф. Ільченко О. Ю.

Вивчення досвіду з підготовки військових фахівців із вищою освітою, акумульованого у радянські часи, належить до актуальних завдань вітчизняної історико-педагогічної науки, оскільки дозволяє визначити подальші кроки у реформуванні школи з підготовки офіцерів для Збройних Сил України. Тому, критичне осягнення процесу розвитку військової освіти в Україні відкриває шляхи для її вдосконалення.

У 1941 році військових фахівців на території України готували 50 таких освітніх установ, зокрема: 13 авіаційних навчальних закладів, 2 медичних училища, 1 інженерне та 2 училища зв'язку, 6 артилерійських та 12 піхотних училищ, 2 танкових та 1 тракторне училища, 2 стрілецько-кулеметних училища, 5 політичних училищ та 2 училища хімічного захисту, 1 військово-морське училище та 1 училище військово-морської авіації [1, с. 79].

Під час Другої світової війни вказані заклади входили до радянської системи військової освіти. Під час перевірок Управління військово-навчальних закладів Червоної Армії в період з серпня 1942 року по січень 1943 року було зафіксовано, що правова освіта й виховання курсантів і слухачів ВВНЗ мали значні недоліки. Зокрема, у Наказі Народного комісара оборони від 24 березня 1943 р. «Про результати перевірки військових училищ Червоної Армії» йдеться, що встановлено такі порушення: самовільні відлучення з навчального закладу, суперечки з керівництвом, пиятика, побиття курсантів командирами й службовцями з числа постійного складу училищ. Начальників училищ наказ зобов'язував ужити рішучих заходів щодо зміцнення військової дисципліни як серед курсантів, так і офіцерів, що виконували, серед іншого, виховну функцію. Крім цього, від початку війни діяльність командно-політичного складу щодо зміцнення військової дисципліни регулювалася поточними наказами Народного комісара оборони, а також Дисциплінарним статутом і Статутом внутрішньої служби 1940 року, приписи яких застаріли.

Задля усунення розкритих недоліків стало видання спеціальної літератури для військових навчальних закладів, як от: «Кримінальна відповідальність за невиконання наказу», «Кримінальна відповідальність за зраду Батьківщини», «Теорія насильств та вбивств», «Судове засідання військового трибуналу», «Самоушкодження», «Радянське військово-кримінальне право». Для військ видавалися посібники: «Бібліотечка військового юриста», «Кримінальна відповідальність за дезертирство» та ін.

Також у 1944 році був оприлюднений підготований спеціальною комісією проект нового Дисциплінарного статуту. Ним регулювалися питання військової дисципліни та її значення, надавався перелік дисциплінарних стягнень, що могли застосовуватися до військовослужбовців, права командирів і начальників щодо накладання дисциплінарних стягнень, а також порядок виконання дисциплінарних стягнень та інші питання дисциплінарної практики.

У повосні роки правовій освіті офіцерів відводилася майже третина навчального часу, проводилися агітаційні заходи різної тематики. Спеціальні предмети - «Радянське військове законодавство та організація військового господарства» (для курсантів вищих військових училищ Мініборони СРСР) та «Основи радянського військового законодавства» (для курсантів вищих військово-політичних училищ) було запроваджено у 1971 р. До форм здійснення правової освіти належали систематичний курс лекцій, а також практичні заняття, виробнича практика, самостійна робота, консультації. Статутом внутрішньої служби Збройних Сил СРСР, прийнятим у 1975 році, правове виховання було віднесено до службових обов'язків командирів і політпрацівників. До системи правової підготовки курсантів входило праве виховання, правове навчання, правове самовиховання, правова пропаганда у засобах масової інформації з використанням друку, наочної агітації та культурно-освітніх установ, а також різні форми правової практики (відкриті судові проєси, засідання військових трибуналів та ін.) [2, с. 37].

Навчальні програми підготовки курсантів вищих військових командних училищ зв'язку від 1983 року, що застосовувались, зокрема в Полтавському Військовому командному училищі зв'язку передбачали вивчення таких дисциплін як «Загальновійськові статuti ЗС СРСР» та «Основи радянського законодавства й організації військового господарства». На вивчення цих дисциплін загалом відводилося відповідно 98 та 54 години. Перша з них передбачала засвоєння змісту відповідних документів. Друга – включала розділи щодо: комплектування ЗС СРСР та порядку проходження військової служби, Закону про загальний військовий обов'язок; радянське законодавство та відповідальність за державні та загальнокримінальні злочини. матеріальна відповідальність військовослужбовців; правосуддя та прокурорський нагляд у СРСР; військові трибунали та органи військової прокуратури; порядок проведення дізнання, попереднього слідства та судового розгляду кримінальних справ. адміністративне розслідування; робота із запобігання злочинам. зміст та завдання правового виховання військовослужбовців; основи організації військового господарства; забезпечення військовослужбовців продовольством, речовим майном та грошовим забезпеченням; квартирно-експлуатаційне забезпечення та медичне обслуговування; економічна робота у підрозділі та військовій частині [3].

В умовах суспільно-політичної кризи нормативні засади правової освіти особового складу Збройних сил СРСР деталізувалися. До прикладу, Наказ Міністра оборони № 200 – 1989 «Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-Морському флоті» вимагав від офіцерів знати Закон «Про загальний військовий обов'язок», загальновійськові статuti Збройних Сил СРСР та інші нормативні акти Міністерства оборони [2, с. 39].

Відзначимо, що при викладанні основ радянського законодавства, основна увага приділялася запобіганню правопорушенням та переслідуванню винних, організації військового господарства.

Утім, партійні настанови про необхідність підвищення якості військового виховання, зміцнення дисципліни та правопорядку у військах, поєднання демократизації та гласності при роботі з особовим складом у період «перебудови» лишилися на папері, а вітчизняна правова освіта, із розпадом СРСР, стала будуватися відповідно до національного законодавства й новітнього державотворення.

Список використаних джерел:

1. Тичина, І. В. (2021). Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920-1940 рр. (Doctoral dissertation, Житомирський державний університет імені Івана Франка).
2. Сливин, Т. С. (2002). Правовая подготовка курсантов ВВУЗов (Педагогическое исследование на материалах военных университетов). (Doctoral dissertation).
3. ГДА Міноборони України. Ф. 2068 Оп. 46060 спр. 1 арк. 10, 15.

**ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ПРЕДМЕТА
«ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»**

Савгіна Валентина Василівна

Комунальний заклад освіти

Полтавський базовий

медичний фаховий коледж

Полтавської обласної ради

викладач

pbnk_gogol6@ukr.net

Епідеміологічна ситуація у світі і у нашій країні, що виникла у зв'язку з коронавірусною хворобою (COVID-19) та воєнний стан в Україні внесли певні зміни в систему освіти – навчальні заклади змушені були перейти на дистанційне навчання.

Викладачам фізичного виховання у яких, згідно з навчальними планами, передбачені практичні заняття, довелось вчитись викладати навчальну дисципліну по-новому, шукати нові шляхи і зовсім інакше співпрацювати зі здобувачами освіти.

Сучасний освітній процес передбачає дистанційні форми навчання, але необхідно враховувати специфіку навчальних дисциплін. Фізична культура вимагає певного підходу, на відміну від інших навчальних предметів, тут неможливо обмежитися заочним виконанням тестових завдань. В умовах карантину та домашньої самоізоляції, в умовах вимушеного обмеження рухової активності, здобувачам освіти потрібно не забувати дотримуватись основ здорового способу життя, режиму праці та відпочинку, харчування та занять фізичними вправами і фізичними навантаженнями.

Одним із головних завдань соціальної програми нашої держави є збереження та зміцнення здоров'я молоді. Повноцінне використання спеціальних знань і професійних навичок можливе тільки при доброму стані здоров'я, високій працездатності спеціалістів, що можуть бути набути під час регулярних і спеціально організованих занять з фізичної культури.

В умовах упровадження карантинних заходів, коли весь час здобувачі освіти вимушені витратити лише на розумову активність, питання збереження та покращення здоров'я студентської молоді, є одним із найактуальніших.

У наш час середнє фізичне навантаження міського жителя зменшилось майже в 50 разів, у порівнянні з попередніми століттями. Люди ведуть малорухливий сидячий спосіб життя, через це у них розвивається гіподинамія, яка є причиною розвитку захворювань серцево-судинної системи, ожиріння, цукрового діабету,

остеопорозу і багатьох інших захворювань.

Перебування вдома протягом тривалого періоду може серйозно ускладнити підтримання фізичної активності. Сидячий спосіб життя і низький рівень фізичної активності можуть мати негативний вплив на здоров'я, добробут і якість життя. Перебування в карантинному режимі може викликати додатковий стрес і поставити під загрозу психічне здоров'я здобувачів освіти. Фізичні вправи і техніки розслаблення допоможуть зберегти спокій і захистити здоров'я протягом цього часу.[4]

Основними інструментами для організації взаємодії педагогів і здобувачів освіти у дистанційному режимі є персональні комп'ютери, планшети, мобільні телефони з виходом в інтернет. У якості інформаційних засобів викладачі застосовують різні освітні програми, платформи, сервіси і додатки (Zoom, Moodle, Meet і т.д.), використовується також електронна пошта.

Кожен викладач самостійно обирає, які цифрові технології навчання використовувати у своїй дистанційній роботі, враховуючи задачі поставлені освітньою програмою, технічні умови, а також методичні рекомендації навчального закладу фахової передвищої освіти.

Я, як викладач фізичного виховання коледжу, у своїй роботі дистанційно, використовую додаток Meet Google, платформу навчання Moodle, месенджер Viber, а також свою електронну пошту.

Кожне заняття починаю у додатку Meet згідно з розкладом. Під час конференції вирішую з групою організаційні питання, перевіряю присутність здобувачів освіти на занятті, а також, якщо є відсутні, причини відсутності. Далі повідомляю тему заняття, задачі, які будуть вирішуватись на занятті, а також план проведення заняття.

Другий етап заняття – це теоретична частина, її проводжу на платформі Moodle. На навчальній платформі Moodle заздалегідь завантажені теоретичні відомості, презентації та посилання на відеоролики до теми, яка вивчається на даному занятті. Під час практичних занять, які проводяться очно, викладачеві бракує часу, щоб більш широко пояснити здобувачам освіти, які процеси відбуваються в організмі людини під час виконання тієї чи іншої вправи, що дає розвиток фізичних якостей, детальний опис техніки виконання фізичних вправ, правила ігрових видів спорту, правила проведення змагань і т.д. Відповідно до теми, я підбираю матеріали і завантажую їх на платформу Moodle. Здобувачі освіти вивчають цей матеріал самостійно, для цього даю їм певний час, після чого вони повертаються на Meet, де ми разом обговорюємо теоретичний матеріал, відповідаю на питання, якщо у когось вони виникли, проводжу опитування. На останньому занятті по темі, що вивчалась, даю тестові завдання, відповіді на які здобувачі освіти присилають мені на Viber.

Третій етап заняття – практична частина, проводжу її у додатку Meet Google. Здобувачі освіти по черзі готують комплекс вправ розминки і проводять його з групою. Той, хто проводить, робить це на камеру, а всі інші виконують вправи з включеними камерами. Після розминки, я долучаю групу до презентації (відеоролику), який підбираю в інтернеті, відповідно до теми, враховуючи рівень підготовки групи.

Наприкінці заняття підсумовуємо і здобувачі освіти отримують домашнє завдання. Вони складають комплекси загальноорозвиваючих вправ, готують презентації на різні теми, знімають відеоролики з виконанням вправ, виконують комплекси вправ за посиланнями в YouTube, вивчають теоретичний матеріал. Всі свої роботи здобувачі освіти присилають мені на електронну пошту.

У кожному занятті на платформі Moodle є рекомендації щодо самостійної

роботи здобувачів освіти, нагадування про дотримання правил техніки безпеки при заняттях фізичними вправами в домашніх умовах.

У дистанційного навчання є і недоліки. Аналізуючи власний досвід, хочу зауважити, що це стосується технічної сторони освітнього процесу. Не всі здобувачі освіти мають сучасні гаджети, комп'ютери, телефони, тому не можуть повноцінно працювати. Частина з них проживає у містах, частина за межами міста і навіть за межами області, не скрізь є якісний інтернет, це теж заважає роботі. Дистанційне навчання не може замінити стандартних занять з фізичного виховання, але, як тимчасова, вимушена дія, може збагатити кожного педагога новим досвідом. Новий досвід отримують і здобувачі освіти, вони, до речі, добре з цим справляються. Виконання фізичних вправ самостійно потребує неабияких психологічних та фізичних зусиль молоді, відповідальності та самомотивації. Однією з ланок у формуванні повноцінної особистості здобувача освіти є фізичне виховання.

Сьогоднішнє розуміння професійної майстерності викладача включає здатність не тільки доносити знання, популярно і зрозуміло викладати матеріал, але й організувати самостійну роботу учнів, розумно і тонко «диригувати» пізнавальною активністю учнів, спрямовувати її в потрібному напрямку. Завдяки педагогічній майстерності вчитель реалізує свої професійні функції: передає учням соціальний досвід, формує в них соціальні й особисті якості, готує до життя [3, с.269].

Залишається залучити здобувачів освіти до фізичного виховання і захопити ним на тривалий період. Реалізувати це в короткий термін можливо тільки за умови врахування інтересів самих здобувачів освіти.

Незважаючи ні на що, дистанційне навчання закріплюється у сучасній освіті. Допмагаючи здобувачам освіти реалізувати себе, воно, по праву, стає частиною майбутньої сучасної освіти.

Використані джерела:

1. Ляницький В.І., Ясінський С.А. Фізичне виховання у середніх медичних навчальних закладах: Посібник. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000.–192 с.
2. Карпова І.Б., Корчинський В.Л., Зотов А.В. Фізична культура та формування здорового способу життя: Навч. посіб.–К.: КНЕУ, 2005.– 104 с.
3. Шیان Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів: навч. посіб.: в 2-х ч. Ч. 2 /Б.М. Шیان, І.О. Омеляненко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 304 с.
4. <https://vseosvita.ua/library/distancijne-navcanna-z-fizicnoi-kulturi-ak-komponent-sistemi-sucasnoi-osviti-399164.html>
5. <https://fvs.kname.edu.ua/index.php/uk/studentam/dystantsiine-navchannia>.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ - ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*Боляк Тетяна Михайлівна,
аспірант НПУ імені М.П. Драгоманова
taniaboliak2310@gmail.com*

*Науковий керівник -
д.пед.наук, професор О.С. Падалка*

У сучасних умовах державотворення в Україні зростає необхідність підвищення культури мовлення, а отже і спілкування. Слово є одним із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У будь якій сфері практичної діяльності люди повинні вміти користуватися словом цілеспрямовано і вміло, здійснюючи позитивний вплив на слухача. Особливо високі вимоги ставляться до мовлення учителя початкової школи, адже основним знаряддям його педагогічної праці є слово.

Звичайно, ми чуємо українську мову під час навчальних занять, на перервах, у повсякденному спілкуванні, але ця мова не завжди правильна. Неточність і некоректність усного мовлення виникає тоді, коли її носій нехтує правилами літературної мови та припускається помилок у власному мовленні. У цьому контексті мовлення учителя початкової школи є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоствердження його особистості.

Чинні державні нормативно-правові акти (Закон України “Про вищу освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, галузева Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти та ін.), регламентують мовленнєву діяльність педагога будь якого закладу освіти, зазначаючи, що мовою освітнього процесу в українських закладах освіти є державна мова. Тож спілкування державною мовою нині стає основою нормою культури професійного мовлення сучасного вчителя.

Аналіз наукової літератури, було визначено ще одну важливу характеристику діяльності учителя початкової школи, а саме «культура мови». Питання культури мовлення є актуальним за будь-якого часу та в будь-якій національній спільноті, тому займає домінуюче місце у наукових працях мовознавців, серед яких М.Білоус, С.Богдан, О.Дзюбенко, А.Коваль, Т.Ладиженська, Н.Плющ, Л.Полюга, Я.Радевич-Винницький, М.Стельмахович, Є.Чак, Т.Чмут та інші. Проблеми культури мовлення були предметом дослідження українських учених, а саме: М.Боголюбова, В.Винницького, В.Ждорошенка, С.Єрмоленко, О.Капелюшного, О.Пономаріва, О.Сербенської та інших.

Під науковим терміном «культура мови» розуміють відповідність її не тільки сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, що свідчать про її досконалість: точність, логічність, чистота, виразність тощо.

«Культура мови» – це рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування [4, с. 94].

Важливими характеристиками культури мовлення є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна

виразність, образність, барвистість, чистота, емоційність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури учителя [4, с.98].

Культуру мовлення учителя початкової школи характеризують такі ознаки: *правильність*, (тобто відповідність прийнятим орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним нормам); *різноманітність*; *виразність* забезпечується оригінальністю у висловлюванні думок з метою ефективного впливу на партнера по комунікації (засоби художньої виразності; фонетичні засоби; приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова і вирази; нелітературні форми національної мови; синтаксичні фігури); *ясність*, тобто доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає («Хто ясно мислить, той ясно викладає»); *точність*, або відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам; *нормативність* (відповідність системі мови, її законам); *чистота*, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень; *стиліст* (раціональний вибір мовних засобів для вираження головної думки, тези); *доцільність*, тобто відповідність мовлення меті, умовам спілкування, стану того, хто висловлюється; *логічність* (точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту); *естетичність*; *багатство* [4, с.109].

Культура мовлення учителя початкової школи є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі. Учитель, який не володіє мовленням на належному рівні, не може бути задоволеними собою, що негативно позначається на його поведінці, професійній діяльності, навіть приватному житті [4, с.45].

У сучасних дослідженнях неодноразово наголошувалося на важливості комунікативної компетентності для професійної діяльності вчителя. Учитель початкової школи має володіти високим рівнем спілкування, уміти висловлювати свої думки, почуття, доносити їх до своїх учнів, розв'язувати певні комунікативні проблеми, пов'язані з організацією освітнього процесу, та конфліктні ситуації, що виникають в учнівському колективі, сприяти добрій атмосфері у класі.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити «комунікативну компетентність» як складний структурний феномен, який містить сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування; здатність людини встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, розвивати ефективне спілкування з партнерами по спілкуванню.

Комунікативна компетенція належить до сфери професійного та особистісного розвитку, вона конкретизується на рівні кваліфікаційних характеристик, освітніх галузей і навчальних предметів для кожного рівня навчання; процес формування й розвитку комунікативної компетенції відбувається в контексті нових вимог до освітнього процесу, які висуває ринок праці; комунікативна компетенція може розглядатися як освітня компетенція, формування якої відноситься (може відноситися) до кожної навчальної дисципліни. Комунікативна компетентність дозволяє учителю початкової школи не лише успішно здійснювати основні завдання самореалізації особистості, дотримуватися специфічних соціально-культурних норм мовленнєвої поведінки, а й допомогти учням стати активними співучасниками

взаємодії.

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність учителя початкової школи — це система внутрішніх ресурсів ефективного вирішення фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок, яка певним чином пов'язана з цілісністю особистості.

У професійній діяльності учитель початкової школи виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від учнів, колег і батьків, установлює контакти з ними, буде взаємовідносини на основі діалогу, розуміє і сприймає внутрішній світ дитини, прагне до максимальної реалізації здібностей кожного учня та забезпечення його емоційного комфорту в освітній процес.

Відтак важливим складником професійної компетентності учителя початкової школи є комунікативна компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності вчителя, оскільки вона виступає духовно-моральним чинником і науковим змістом освітнього процесу, де знання вчителя, гуманність, душевна щедрість, бажання зрозуміти і допомогти учню відіграють головну роль [1, с. 252].

Список використаних джерел:

1. Берека В.С., Галас А.В. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально методичний посібник для вчителів. Харків:Ранок, 2018. 496 с.
2. Ваколя Т.І. До проблеми професійної компетенції вчителя початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: "Педагогіка, соціальна робота"*. 2018. №34. С.48-51.
3. Задорожна Л.К. Професійна компетентність сучасного педагога: методологія, теорія, методика, практика: моногр. Одеса: видавець Букаєв В.В., 2019. 286 с.
4. Кожем'якіна І.В. Розвиток професійної мовно-мовленнєвої компетентності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – Теорія та методика професійної освіти / І.В. Кожем'якіна; СДПУ імені А.С.Макаренка- Суми, 2019. 20 с.
5. Серих Л.В. Особистісно — професійна компетентність педагога: теорія і практика: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-методичної практичної конференції. Суми: НІКО, 2019. 380с.
6. Шингоф І.Л. Формування культури професійного саморозвитку вчителя-філолога в системі авторської творчої майстерності:метод. посіб. / І.Л. Шингоф. Краматорськ: Інформаційно-видавничий відділ, 2021. 264 с.

SYNDROM WYPALENIA ZAWODOWEGO WŚRÓD POLSKICH NAUCZYCIELI

Gucwa Kamil

Student, Uniwersytet Pedagogiczny im KEN w Krakowie
Kamil.gucwa@student.up.krakow.pl

Wprowadzenie

Wysokie zarobki, 2 miesiące wolnego, 18 godzin pracy w tygodniu i „prestż zawodowy”. To jedne z najczęściej przytaczanych benefitów związanych z zawodem nauczyciela. Każda osoba, która ma tak naprawdę odrobinę poglądu na sytuację nauczycieli w Polsce bez zawahania obali wyżej wymienione mity. Praca nauczyciela jest bez wątpienia specyficzną profesją. Zawód ten może dawać osobom, które go wykonują ogrom satysfakcji. Sama satysfakcja wynika z nałożenia się na siebie wielu aspektów i czynników. Jest to oczywiście choćby możliwość bezpośredniej pracy z dziećmi, szansa dawania im możliwości zdobywania wiedzy, która się przepustką na lepszą przyszłość. Bycie pedagogiem wiąże się także z wieloma innymi, negatywnymi kwestiami. To właśnie one sprawiają, że nauczyciele wielokrotnie dotykani są tzw „*syndromem wypalenia zawodowego*”. Syndrom ten w sposób znaczący wpływa na zdrowie, zachowanie a przede wszystkim podejście do pracy osób nim dotkniętym. Profesja nauczycieli narażona jest bez wątpienia na szereg czynników, które przyczyniają się do wystąpienia *wypalenia zawodowego*.

Abstrakt

W pracy zostaną omówione przyczyny powodujące powstanie/pojawienie się syndromu wypalenia zawodowego, uproszczony cykl według którego on zachodzi, sposoby radzenia sobie z nim, a także autorskie, anonimowe badanie przeprowadzone przez autora pracy za pośrednictwem platformy Microsoft Forms. Na sam koniec zostaną umieszczone autorskie spostrzeżenia, obserwacje i wnioski.

Czym jest syndrom wypalenia zawodowego?

W syndromie wypalenia zawodowego wyróżnić można III stopień. Stopień I jest to tzw. *Stopień początkowy*. Nauczyciela w tej fazie zaczynają nużyć czynności, które dotychczas w pracy dawały mu radość. Zapał do nauczania powoli zaczyna wygasać. W stopniu II poza symptomami wymienionymi w stopniu I pojawiają się zaburzenia apetytu, snu, drażliwość i wybuchowość. Ponadto pogorszeniu ulegają relacje rodzinne. Natomiast w stopniu III (jest to już przypadek, który podlega leczeniu) nauczyciel całkowicie traci chęć i motywację do pracy, bardzo ciężko przychodzić mu do szkoły i prowadzić zajęcia, po dniu pracy jest notorycznie zmęczony i wyczerpany. Pierwsze opisanie syndromu wypalenia zawodowego nastąpiło przez amerykańskiego psychologa Herberta J. Freudenbergera w 1974, według którego wypalenie zawodowe jest *swoistym zespołem objawów; przejawiającym się na poziomie fizycznym, behawioralnym i psychologicznym* które wynika z kolei z nadmiaru zadań, które stawiane są przez środowisko pracy. Z kolei Robert Gołembiewski był zdania, iż nadmierne nagromadzenie się stresorów (czynników wywołujących stres) może przyczynić się właśnie do wystąpienia tego oto syndromu. W 2001 roku Jorg Fengler postawił swoją definicję wypalenia zawodowego, jest to mianowicie *stan fizycznego i psychicznego wyczerpania, który powstaje w wyniku działania długotrwałych negatywnych uczuć, rozwijających się w pracy i w obrazie własnym człowieka*. Inny badacz – Christina Maslach zdefiniował syndrom jako *zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji, obniżonego poczucia dokonania osobistych,*

który może wystąpić u osób pracujących z innymi ludźmi w pewnien określony sposób. To właśnie koncepcja Christiana Maslacha uważana jest po dziś dzień za najwłaściwszą definicję wypalenia zawodowego. Zgodnie z jego założeniami syndrom ten powiązany jest bezpośrednio z 3 czynnikami;

a) Wyczerpanie emocjonalne – wynika ze zbyt dużej ilości kontaktów z drugim człowiekiem

b) Depersonalizacja – z początku trzymanie się z dala od trudniejszych kwestii związanych z zawodem, później przedmiotowe traktowanie drugiej osoby

c) Obniżone poczucie własnych dokonań - prowadzi do zmniejszenia się satysfakcji ze swojej dotychczasowej działalności zawodowej

Syndrom wypalenia zawodowego a ICD-10

Syndrom wypalenia zawodowego znalazł swoje miejsce w Międzynarodowej Statycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych. Charakteryzuje go kod ICD-10 Z73.0 i często mylone jest bowiem klasyczne przemęczenie pracą z prawdziwym wypaleniem zawodowym. Warto zwrócić także uwagę na fakt, iż do jednostka chorobowa tego syndromu zalicza się tylko III stopień wypalenia, gdy potrzebna jest już fachowa pomoc specjalisty.

Schemat przebiegu wypalenia zawodowe wśród nauczycieli

Koncepcja Maslacha była (i nadal jest) uważana za najlepszą definicję wypalenia zawodowego. W 1999 r Bogusław Śliwierski przyszedł na pomoc z inną, bardzo ważną koncepcją, która przedstawiała uproszczony i skrócony model przebiegu tego oto syndromu u nauczycieli. Cykl ten odbywa się pięciostopniowo.

1. **Zafascynowanie** - młody nauczyciel jest zafascynowany pracą, poświęca się bardzo na rzecz szkoły i uczniów. Bardzo zależy mu na wielu aspektach. Próbuje stać się nauczycielem perfekcjonistą.

2. **Stagnacja** – realizacja postawionych przez siebie celów i założeń nie do końca przebiega po myśli nauczyciela. Spotykamy opór i pewne trudności w ich realizowaniu. Pojawia się wówczas stres i desperacja.

3. **Frustracja** – brak możliwości wyznaczonych sobie zadań negatywnie przekłada się na stan psychiczny nauczyciela, zaczyna on wówczas negatywnie spoglądać na uczniów, jest również silnie rozczarowany.

4. **Apatia** – nauczyciel zaczyna ograniczać swoje działania do niezbędnego minimum. Nie jest on już zaangażowany w sprawy szkoły. Ma chłodne relacje z uczniami. Niechętnie wypowiada się i rozmawia w kwestiach związanych z jego pracą.

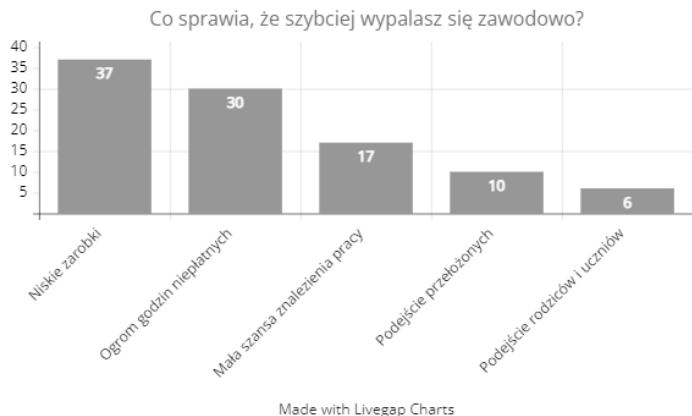
5. **Syndrom wypalenia** – ostatnia faza. Wyczerpanie na tle fizycznym, psychicznym i emocjonalnym. Brak satysfakcji z wykonywanej pracy.

Przyczyny i objawy

Bycie nauczycielem porównać można w pewnym sensie do misji. Tą misją powinno być nie tylko przekazywanie wiedzy, co bycie pomocą, oparciem i drogowskazem dla swoich podopiecznych. Z kolei sama misja wymaga wielu poświęceń, wyrzeczeń i trudów życia codziennego. Do bezpośrednich przyczyn zaliczamy przede wszystkim; warunki pracy danego pedagoga i właściwości psycho-fizyczne jednostki. Co do samych uwarunkowań środowiska, przyczynę tę podzielić można na pewne podtypy (tzw. „podprzyczyny”). Mowa tu przede wszystkim o stosunkowo słabych zarobkach (wymienionych jako główny czynnik wypalenia w autorskim badaniu). Ponadto wszyscy nauczyciele mierzyć się muszą z szeregiem innych utrudnień jak choćby coraz to gorsze podejście rodziców i nauczycieli, nagonkę na sam zawód nauczyciela, brakiem perspektyw uzyskania zatrudnienia (głównie w mniejszych miejscowościach), często problematyczną dyrekcją, ogrom czasu poświęcany na pracę, za który nauczyciel nie

uzyskuje dodatkowego wynagrodzenia. Przeprowadzone przez mnie anonimowe badanie tylko potwierdza słuszność wymienionych wyżej przyczyn. Poniżej pragnę zaprezentować jeden wykres słupkowy z badania;

Co jest uciążliwe w zawodzie nauczyciela?

J. Wojciechowska (1990) do przyczyn wypalenia zawodowego zalicza także; konieczność zaangażowania psychicznego w wykonywaną pracę (im nauczyciele chce być lepszy, tym z większym obciążeniem musi się liczyć), dużą odpowiedzialność zawodową za osiągnięcia przez uczniów efekty kształcenia, stosunkowo szybkie tempo pracy, błędne sposoby „rządzenia” edukacją w Polsce (mowa tu między innymi o braku swobody co do realizowanych treści i ich sposobu przez nauczyciela, kuratora i dyrektora „nad głową” itp.), ryzyko na złe relacje interpersonalne z innymi nauczycielami (traktowanie innych nauczycieli jako konkurencji na rynku pracy). S. Grab (1998) wyróżnił 4 typy symptomów wypalenia zawodowego wśród nauczycieli.

1. Fizyczne - np. Zaburzenia snu, apetytu, duże poczucie zmęczenia, zaniedbywania aktywności fizycznej, obniżony popęd seksualny, sięganie coraz częściej po różnego rodzaju używki np. Papierosy, alkohol a także możliwość szybkiego uzależnienia się od niektórych leków

2. Emocjonalne i behawioralne – pojawienie się zachowań o charakterze agresywnym, wewnątrz poczucie pustki i braku celów, powracające lęki, obniżony nastrój, poczucie znużenia a także osamotnienia i izolacji, problemy w relaksowaniu się

3. Rodzinne i społeczne - mniejsze zainteresowanie członkami rodziny, łatwiejsze złośczenie się na najbliższych, spędzanie większej ilości czasu poza domem, obniżone poczucie wsparcia, większa ilość czasu spędzanego sam na sam, trudność i niechęć co do uczestniczenia w rodzinnych spotkaniach czy eventach

4. Powiązane z pracą - brak zapału, poczucie braku czasu, niechęć przed wyjściem do pracy, większe poczucie niekompetencji, trudności z ukończeniem wcześniej podjętych zadań, przedmiotowe traktowanie uczniów a także trudności w wyrażaniu opinii

Typy nauczycieli wypalonych zawodowo

Na podstawie zgromadzonej literatury wyróżnić możemy 3 typy nauczycieli,

kórych postawy przyczyniają się do wystąpienia po pewnym czasie syndromu wypalenia zawodowego;

1. Zagubiony (zniechęcony, poszukujący) - dotyczy głównie młodych nauczycieli, Ci pedagodzy utrzymują nienaganne relacje z kolegami w pracy, mają jednak trudności w pracy z uczniami pochodzącymi z patologicznych rodzin, nie wiedzą jak radzić sobie w sytuacjach stresowych, jednak są zaangażowani emocjonalnie w swoją pracę, tacy nauczyciele często zezwalają na tzw. „samowolkę uczniów”

2. Idealista – posiada ogromną książkową wiedzę, która jednak nie zawsze wystarcza do pracy, są to głównie nauczyciele młodzi, którzy tyle co rozpoczęli pracę, poświęca ogromną ilość czasu na przygotowanie się do lekcji, nie jest zarazem elastyczny i żyje w przekonaniu, iż wybrane przez niego metody są najlepsze

3. Apatyczny (rutyniarz) - są to nauczyciele uczący w szkołach od dłuższego okresu. Nie czerpią oni ze swojej pracy już radości, prowadzą schematyczne i szablonowe lekcje. Osoby te nie mają już potrzeby starania się, wykonują niezbędne minimum swych obowiązków

Jak funkcjonuje nauczyciel niewypalony zawodowo?

Jest to taki, który poważnie traktuje swoje obowiązki, zależy mu na ciekawych lekcjach, stara się aby wiedza przekazywana była w sposób jasny i klarowny. Uważam także, że często omawiając nauczyciela niewypalonego zawodowo skupiamy się głównie na aspektach dydaktycznych. Sądzę jednak, że nauczyciel taki nie tylko jest dobrym przedmiotowcem, ale również drogowskazem i idealistą. Troszczy się on o swych uczniów, jest zaangażowany w ich sprawy, posiada ogrom wiedzy i jest przysłowiowym nauczycielem z powołania. Naturalną kwestią jest to, iż może posiadać on chwile zawahań i zwątpień. Są to jednak epizodyczne kwestie, gdyż miłość do zawodu przewyżcza wszystkie przeciwności. Potrafi także radzić sobie z cierpieniem, wie że jest ono nieodłącznym elementem życia każdego człowieka. Osoby tego typu czerpią radość ze swojej pracy, po przepracowanym dniu są radosni i pełni energii. Nauczyciele Ci dążą nieustannie do samorozwoju, nieustannie pogłębiają swą wiedzę i wierzą w to, iż prawdziwy nauczyciel uczy się całe życie.

Autorskie badanie

Celem badania było bliższe zapoznanie się z sytuacją występowania syndromu wypalenia zawodowego wśród polskich nauczycieli. Przed rozpoczęciem badań, zostały postawione następujące hipotezy i pytania badawcze;

1. Czy nauczyciele w Polsce czują się w większości wypaleni zawodowo?
2. Co jest przyczyną wystąpienia u pedagogów syndromu wypalenia zawodowego?
3. Czy praca w szkole daje nauczycielom szczęście?
4. Czy praca w szkole męczy nauczycieli, i jeśli tak to pod jakim kątem?
5. Jak nauczyciele skarżący się na stres w szkole go redukują?
6. Jakie zmiany mogłyby przyczynić się do zmniejszenia skali występowania syndromu wypalenia zawodowego?
7. Jakie czynniki są najbardziej „wypalające” w pracy nauczycieli?

W badaniu udział wzięło 100 osób. Byli to nauczyciele głównie szkół podstawowych i średnich (licea, technika i branżowe I i II stopnia). Ankietowani posiadali głównie tytuł mgr, byli również Ci, którzy legitymowali się tytułem dr. Jako jedne z pierwszych pytań postawione były o tytuł naukowy, rodzaj szkoły w jakiej dany nauczyciel uczy, a także czy szkoła znajduje się w mieście czy na wsi (z racji braku konieczności wykresy te pozostają tylko do wiedzy autora badania). Badanie odbyło się poprzez platformę Microsoft Forms. Było ono anonimowe. Zamieszczenie próśb o wypełnienie ankiety

odbywało się za pośrednictwem różnych portali społecznościowych min Facebook (grupy z nauczycielami). Nauczyciele, którzy wyrazili chęć wzięcia udziału w badaniu zgłaszali się do autora za pośrednictwem prywatnej wiadomości. Następnie po osiągnięciu oczekiwanej ilości pedagogów do badania w prywatnej wiadomości został przesłany im link do ankiety (osoby postronne nie miały dostępu do pytań). W ankietach nie było możliwości wpisania swojego imienia i nazwiska.

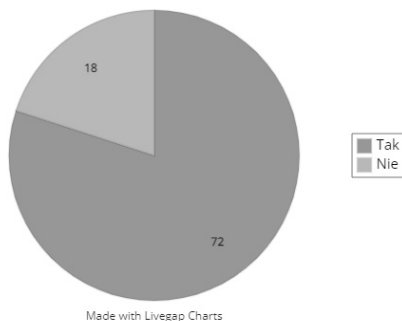
Poniżej pragnę zaprezentować Państwu jego wyniki.

Pytanie numer 1 – Czy czujesz się wypalony zawodowo?

Tak – 72%

Nie – 18%

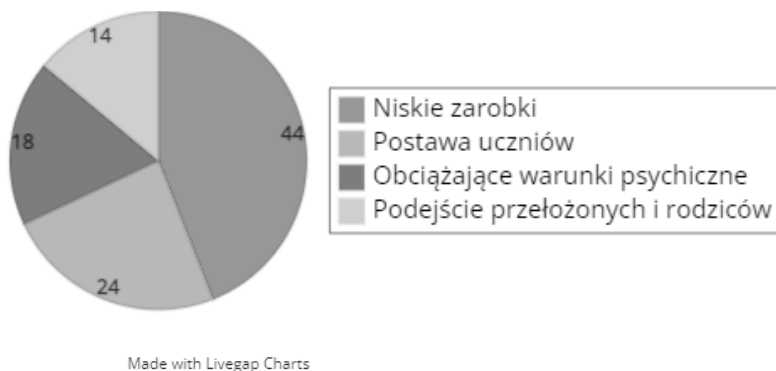
Czy czujesz się wypalony zawodowo?

Pytanie nr 2 – Co głównie sprawia, że czujesz się wypalony zawodowo? Jakie czynniki?

W pytaniu tym to każdy ankietowany miał możliwość wpisania odpowiedniej przyczyny i zaznaczenia jej, lub tych wpisanych przez innych nauczycieli. Można było zaznaczyć tylko jedną opcję (słowo; głównie w pytaniu). Pole ze wskaźnikiem procentowym poniżej 1% nie były brane pod uwagę.

Co głównie sprawia, że czujesz się wypalony?

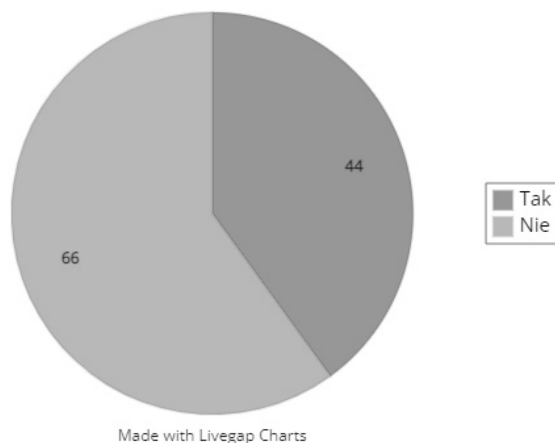

Pytanie nr 3 – Czy Twoja praca daje Ci szczęście?

Tak – 44%

Nie – 66%

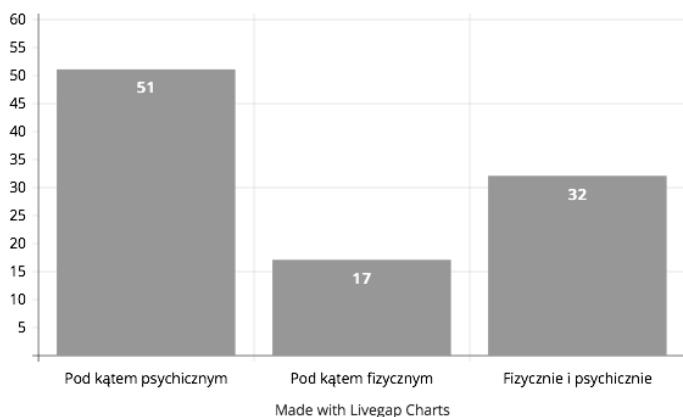
Czy Twoja praca daje Ci szczęście?

Pytanie nr 4 – Czy twoja praca w szkole męczy Cię pod względem fizycznym i psychicznym?

Nauczyciele, którzy uznali, iż ich praca nie męczy ich, nie zaznaczali żadnej odpowiedzi

Czy Twoja praca w szkole męczy Cię?

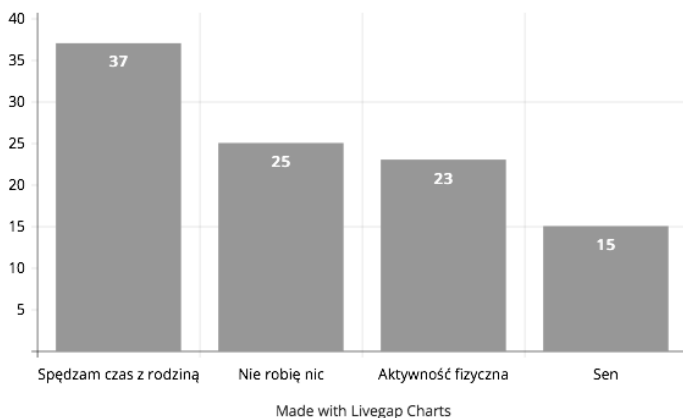
Pytanie nr 5 – Jak radzisz sobie ze stresem, który wynika z bycia nauczycielem?

Podobnie jak w pytaniu numer 2, każdy ankietowany miał możliwość wpisania i

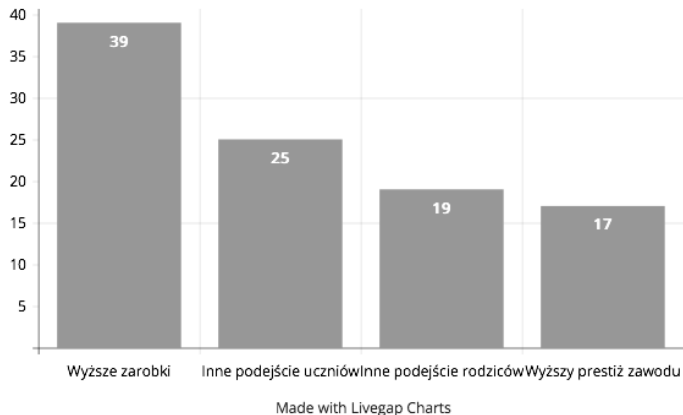
zaznaczenia swojej opcji (lub pola innych osób). Każda osoba mogła zaznaczyć tylko 1 opcję. Pole ze wskaźnikiem procentowym poniżej 1% nie były brane pod uwagę.

Jak radzisz sobie ze stresem?

Pytanie nr 6 – Co Twoim zdaniem mogłyby przyczynić się do zmniejszenia „wypalania się” nauczycieli?

?

Własne wnioski, spostrzeżenia i obserwacje

Syndrom wypalenia zawodowego jest powszechną przypadłością wśród nauczycieli zatrudnionych w Polsce. Bez wątpienia jedną z przyczyn jest praca opierająca się na bezpośrednim kontakcie z drugim człowiekiem, relacja nauczyciel-uczeń. Polscy nauczyciele skarżą się i jako jedną z najczęstszych przyczyn wypalenia zawodowego wymieniają słabe zarobki, pracę w obciążających psychicznie warunkach, a także

podejście rodziców i uczniów. Wypalenie zawodowe wśród pedagogów opiera się na pewnym schemacie (koło zależności). Co ciekawe, warto zwrócić uwagę na to, iż częściej „wypalają się” pedagodzy zaangażowani w sprawy dzieci, młodzieży i szkoły. Ponadto istnieje wiele technik i metod, które pomagać mogą nauczycielom z redukcją stresu wynikającego z ich pracy. Autorzy wielu publikacji zwracają również uwagę na to, iż na dotknięcie syndromem wypalenia zawodowego dotknięte są przeważnie osoby, których praca opiera się na kontakcie z drugim człowiekiem. Wyżej opisane zjawisko stanowi poważny problem i może przyczynić się do wielu niepożądanych i negatywnych sytuacji. Obecna sytuacja kadrowa polskich szkół nie należy do najciekawszych. Belferzy, których opisany syndrom dotyka w znaczący sposób mogą podejmować decyzje o odchodzeniu i rezygnacji z pracy w szkole, co w głębszym kontekście tylko pogłębi problemy z obsadą grona pedagogicznego. Należy doceniać nauczycieli, pokazywać im jak ważną rolę odgrywają w naszym społeczeństwie. Dobra szkoła, która troszczy się o swoich pracowników powinna zapewnić im szereg zajęć i spotka ze specjalistami, które zmniejszą narażenie na dotknięcie syndromem wypalenia zawodowego. Odbędzie się to z korzyścią zarówno dla dzieci, rodziców i nauczycieli.

Bibliografia

1. Hreciński P. (2016). „*Wypalenie zawodowe nauczycieli*”, Warszawa, wyd. Difin.
2. Kordziński J. (2019). „*Przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu nauczycieli*”, Warszawa, wyd. Wolters Kluwer.
3. Tucholska S. (2009). „*Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*”, Lublin, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
4. Szafran J. Gałżowska A. (2016). „*Szkola w ogniu. Refleksje o wypaleniu zawodowym nauczycieli*”, Poznań, wyd. Nil.
5. Lisowska E. (2019). „*Kondycja zawodowa nauczycieli – w poszukiwaniu skutecznej profilaktyki wypalenia zawodowego*”, Kraków, wyd. Impuls.
6. Strycharska-Gań B. (2009). „*Nauczycielu, nie wypalaj się!*”, Warszawa, wyd. WSiP.
7. Zawadowska J. *Nauczyciel w Polsce – fakty i mity*, wyd. Awangarda w Edukacji, 2008/2.
8. Śliwierski B. *Wypalenie przestrzeni zawodowej nauczycieli*, wyd. Amicus, 1992/2.
9. Sęk H. (2000). „*Wypalenie zawodowe – przyczyny, mechanizmy, zapobieganie*” Warszawa, wyd. PWN.
10. Krawulska-Ptaszyńska A. *Wypalenie zawodowe u nauczycieli* „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, 1996/8.
11. Krawulska-Ptaszyńska A. *Analiza czynników wypalenia zawodowego u nauczycieli szkół średnich* „Przegląd psychologiczny”, 1992/3.

COMMUNICATING – MUTUAL UNDERSTANDING – SENSITIVITY AND SUPPORT OF THE YOUTH

Urbańska Karolina

Student of Pedagogical University in Cracow
urbanskak864@gmail.com

Abstract

Communicating is the foundation of building interpersonal bonds. It might appear on various grounds due to direct contact or communicating with the use of mass media. The research has examined which means of direct communication and mass media is preferred by the youth in their everyday communication. They have answered that the most suitable way of exchanging information is SMS. The researched also show the impediments occurring while communicating, which are technical problems with the mobile phone or Internet. Emotions may also have a negative impact on communicating. The desirable worths, being a part of conversation, are mutual support and understanding, which the researched have often experienced.

Keywords: Conversation, communicating, dialogue, support, interpersonal relations, peers.

Introduction

A human is a social being that requires another person to function correctly. The society, which he grows in, often imposes the belief of the necessity to build interpersonal relations. Living in a social group, an individual has an opportunity to develop and shape its own personality powered by incentives that are present in a social environment [1], [2].

Communication is a term that derives from Latin verb *communico*, *communicare*, and means: “make common”, “connect”, “convey messages”, but it derives also from a noun *communio* which means „unity” [3]. Therefore, communication is crucial for a human being. Often it also stems from inner motivation drawing on willingness to building interpersonal relations. In order to develop a bond with another human being, it is pivotal to build it around a dialogue. M. Śnieżyński marks, that “a dialogue is a mutual exchange of thoughts between at least two persons, where it comes to interchangeableness of roles of a sender and a receiver with a total respect and entitlement to subjectivity of their participants, with a respect and entitlement to having own beliefs, with a purpose of mutual cognition and understanding that two persons come close to each other” [4].

Releasing information might occur on various grounds e.g. direct way or by social media, and on many other ways, like verbal, oral, written. By living in a so called mobile society, an individual often communicates with the use of mass media simultaneously causing that direct communication does not matter that much. Instead of meeting face to face, he uses mobile techniques, such as chats, online conversations. With no doubt, these means are overcoming the barriers of time and space, and in a way, making interpersonal communication easier [5], [6].

A modern-day human being more often has difficulties on emotional ground. He feels lost, insecure, or even isolated, and that is why his problems are often impure and tough to be defined [7]. T. Gordon has determined twelve barriers that make efficient communication difficult. These are dictating, threatening, moralising, admonishing, haranguing, criticising, commending, labelling, interpreting, quietening, debriefing, diverting attention [8].

Method of own research

The purpose of the research is to get to know the form of communication among the youth.

The fundamental research question are students' opinions about mutual communication, understanding and support, which I defined in the following queries:

1. What form of communication the youth takes up?
2. What impediments occur while communicating?
3. What aspects make communicating easier?

The data was collected with the use of a diagnostic survey, a poll and a proprietary questionnaire. Included questions were both open-ended and closed-ended. 113 students have been questioned (54 girls and 59 boys). The research took place in Lesser Poland in 2019.

Research result

Table 1. Preferred forms of communication among students

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Direct contacts	25	46,3	23	39,0	48	42,5
Via smartphone - SMS	38	70,4	41	69,5	79	70,0
Via smartphone - talking	16	30,0	15	25,4	31	27,0
Conversation via What's up/ Messenger	13	24,1	11	19,0	24	21,2
Conversation via e-mail	12	22,2	16	27,1	28	25,0
Conversation via Internet- another communicators	32	59,6	14	24,0	46	41,0

Source: proprietary research

These days, there are many ways to communicate. It can be e.g. direct contact or conversation by using various means of mass communication. Therefore, at the beginning, the respondents were asked what their preferred forms of communication is. The most popular messages were sent via SMS, as indicated by the result of 70% of all respondents (70.4% of girls and 69.5% of boys). 42.5% of all respondents answered that they were in favour of relationships based on direct contact, which is 46.3% of girls and 39% of boys. Over 40% of respondents also indicated that they communicate via various types of communicators on the Internet. This answer was chosen by almost 60% of girls and only 24% of boys. These can be popular social media, such as Facebook, Twitter or Instagram. Due to their popularity, they attract new users while providing a convenient source of communication. WhatsApp and Messenger are also common sources of information, as indicated by 24.1% of girls and 19% of boys.

Another mean of communication for the respondents is talking via telephone. It's primary use is talking, and is preferred by almost 30% of respondents. For communication,

the respondents also use e-mails (25% of all surveyed teenagers).

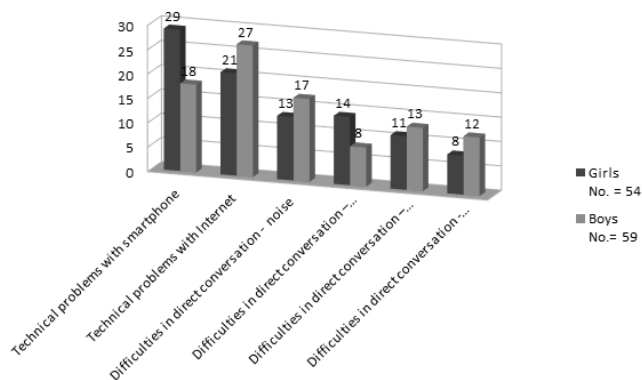
Table 2. Difficulties during having a conversation

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No.= 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Technical problems with smartphone	29	54,0	18	31,0	47	42,0
Technical problems with Internet	21	39,0	27	46,0	48	42,5
Difficulties in direct conversation - noise	13	24,1	17	29,0	30	27,0
Difficulties in direct conversation – place of conversation	14	26,0	8	14,0	22	19,5
Difficulties in direct conversation – time of conversation	11	20,3	13	22,0	24	21,2
Difficulties in direct conversation - fatigue	8	15,0	12	20,3	20	18,0

Source: proprietary research

To illustrate the problem, the statements of the respondents were presented on a chart.

Chart 1. Difficulties during having a conversation

Communication problems can arise from a variety of reasons. The respondents indicated that the most problematic situations were technical difficulties with the telephone. Nearly 55% of girls and over 30% of boys chose this option. Another obstacle

may be limited access to the Internet. Nearly 40% of the surveyed girls and 46% of the surveyed boys struggle with such adversities.

The respondents indicate that noise may be a factor hindering direct contact with another person. It is 24.1% of girls and 29% of boys respectively. Therefore, it may mean that the development of interpersonal relationships is fostered by calmness and conversation without disturbances. The factor which hinders direct relations is the time of the conversation (20.3% of girls and 22% of boys). It can therefore be concluded that some of the respondents prefer shorter social meetings, and for many of them, time spent there is insufficient. According to the respondents, the least problematic factor in direct relations are the place of conversation (19.5% of all respondents) and fatigue (18% of all respondents).

Table 3. Difficulties during having a conversation

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
High emotions	34	63,0	39	66,1	73	65,0
Lack of trust	5	9,3	6	10,1	11	9,7
Concern/ anxiety during the conversation	19	35,9	14	24,0	33	29,2
Too much information	11	20,4	9	15,3	20	18,0

Source: proprietary research

Further difficulties in the conversation may relate to other factors hindering interpersonal relationships. For many people, contact with another person can be stressful, strange, and for others it may be more impulsive. That is why many respondents (65% overall, 63% of all girls and 66.1% of boys) claim that the accumulation of “high emotions” negatively affects their interpersonal contacts. A similar result means that both girls and boys feel strong emotions related to their relationship with another person.

Other verbal and non-verbal communicators can also be problematic. More than 35% of all respondents experience a high intensity of various types of stimuli. 35.9% of girls and 24% of boys also state that they feel anxious while having a conversation. Such feelings often evoke a reluctance to make new acquaintances or to cultivate existing bonds. The intensity of stimuli also applies to receiving too much information, whether using Internet, being at school or in the everyday environment. This negative influence was pointed by over 20% of the surveyed girls and over 15% of the surveyed boys.

Table 4. Obstacles to mutual understanding during the conversation

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Criticize	33	61,1	12	20,3	45	40,0
Threaten	4	7,4	18	31,0	22	19,5

Detracting attention	26	48,1	21	36,0	47	42,0
Reassurance	9	17,0	12	20,3	21	19,0
Dictating	7	13,0	18	31,0	25	22,1
Dare himself/herself	6	11,1	21	36,0	27	24,0
Ignoring a colleague' problems	18	33,3	11	19,0	29	26,0
Giving a moral	5	9,3	12	20,3	17	15,0
Counsel	21	39,0	11	19,0	32	28,3
Ignoring during the conversation	28	52,0	14	24,0	42	37,2

Source: proprietary research

External factors are not the only obstacles that make interpersonal relationships difficult. The surveyed youth also indicated that criticizing the interlocutor may contribute to a negative reception of another person and cause reluctance in the conversation. This answer was chosen by as many as 60.1% of girls and 20.3% of boys, which may indicate that girls encounter this type of phenomenon much more often than boys. Equally serious problem is distraction for nearly 50% of girls and 36% of boys. The result shows that girls face these situations more often than boys, as well.

Ignoring during the conversation also evokes negative emotions in the interlocutor. 52% of the surveyed girls and 24% of boys stated that they are disturbed by situations in which they have the impression of their friend not listening to them. 33.3% of girls and 19% of boys do not disregard problems. It can therefore give the impression that girls pay more attention to whether their interlocutor is listening and empathizing with the problem raised than boys.

Some of the advice given by the interviewees is not received positively. Inadequate advice can be irritating. 39% of girls and 19% of boys say that the advice they give is often a problem in their interpersonal relationships. Dictating also causes conflicts in conversation, as indicated by 22.1% of all respondents. 24% of the young people surveyed emphasise that being defiant is an obstacle to efficient communication.

The problem with threats during conversations among peers is experienced by 7.4% of girls and as many as 31% of boys, which may mean that boys use violence more often, and in this case - verbal violence.

19% of all respondents also have a negative attitude towards the so-called reassurance, which often focuses on crowding out problems rather than solving them. 15% of respondents also state that they have a negative attitude towards any instructions and morals given by their interlocutors.

Table 5. The frequency of difficulties during the conversation

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Very often	13	24,1	16	27,1	29	26,0
Often	26	48,1	23	39,0	49	43,4
Sometimes	14	26,0	18	31,0	32	28,3
Never	1	2,0	2	3,3	3	3,0

Source: proprietary research

When we wanted to diagnose the nature of the bond, the participants were also asked about the frequency of difficulties during the conversation. The highest percentage of respondents replied that such problems appear frequently (48.1% of girls and 39% of boys). 26% of all respondents have great difficulties with communicating (24.1% of girls and 27.1% of boys). Such responses may suggest that communicating for adolescents is not easy. This may be caused by using wrong type of techniques which also makes understanding sender's messages difficult. 28.3% of all respondents occasionally encounter problems while talking to other people. Only 3% of the respondents answered that they never have difficulties with communicating with peers.

Table 6. Factors facilitating mutual understanding during a conversation.

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Everybody No.= 113	
	No.	%	No.	%	No,	%
Eye contacts	19	35,2	11	19,0	30	27,0
Listening	41	76,0	39	66, 1	80	71,0
Trying to understand someone	23	42,6	41	69,5	64	57,0
Concentration on receiving	19	35,2	18	31,0	37	32,0
Reacting to the information while talking	24	44,4	22	37,3	46	41,0
Asking questions in order to understand the problem	16	30,0	14	24,0	30	27,0
Paraphrasing – repeating part of a statement in order to understand it better	12	22,2	10	17,0	22	19,5
The place of having a conversation	25	46,3	27	46,0	52	46,0
Silence or muted music aids talking	28	52,0	19	32,2	47	42,0
Readiness to having a talk	24	44,4	18	31,0	42	37,2
Doing things together and talking	19	35,2	13	22,0	32	28,3

Source: proprietary research

There are many factors that facilitate mutual communication. According to the respondents, the most desirable one is the ability to listen (71% of all respondents). Trying to understand someone is what 42.6% of girls and almost 70% of boys expect. The result shows that boys are more likely to use this kind of communication.

Research indicates that the place of conducting a conversation also influences its quality (46% of all respondents - the percentage of girls and boys is very similar, which indicates that they pay attention to the place during the interview). Many of them indicate that silence or muted music is aiding to a dialogue (42% of all respondents - 52% of girls and 32.2% of boys).

The interlocutor is often expected to respond to a spoken sentence or thought. This behaviour gives the impression that the interlocutor is interested in the conversation. This type of message is expected by almost 45% of girls and over 27% of surveyed boys.

The respondents also stated that it is important to be ready for a given interview. It can help you with difficult conversations. Such readiness is appreciated by 37.2% of the surveyed youth. 32% of all respondents indicate that focusing on the conversation and the interlocutor facilitates mutual understanding during the conversation. Maintaining eye contact can often be improved, which is used by 27% of respondents. The same percentage of young people indicates the need of asking questions in order to better understand a given topic. To do that, the respondents use, among others, the technique of paraphrasing given thoughts in order to better understand the interlocutor (19.5% of all respondents). Doing things together is also valued, as indicated by 35.2% of girls and 22% of boys.

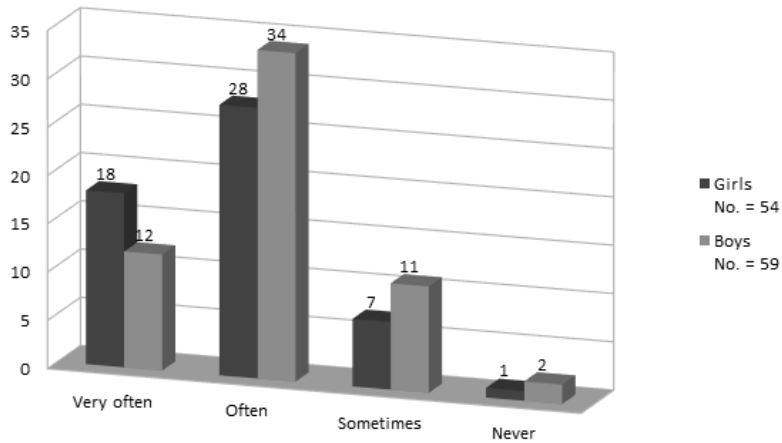
Table 7. The need of being understood among the youth

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Very often	18	33,3	12	20,3	30	27,0
Often	28	52,0	34	58,0	62	55,0
Sometimes	7	13,0	11	19,0	18	16,0
Never	1	2,0	2	3,4	3	3,0

Source: proprietary research

To illustrate the problem, the statements of the respondents were presented on a chart.

Chart 2. The experience of being understood by others

In the process of creating interpersonal bonds, being understood by others is pivotal. That is why the respondents were asked how often they feel understood by other people. Majority of answers emphasise that students often feel understood during the conversation (over 50% of girls and almost 60% of boys). This is a very positive result from the perspective of developing healthy interpersonal relationships. Very often, over 30% of girls and 20% of boys, students receive this type of support. 16% of respondents stated that they sometimes feel understood by their peers. Unfortunately, some answers show that students are not understood in their peers' environment (it is 3% of all respondents).

Table 8. Showing mutual support during the conversation

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Spending time together	28	52,0	16	27,1	44	39,0
By listening to a friend	34	63,0	31	53,0	65	58,0
By giving a proposition of solving a problem	26	48,1	24	41,0	50	44,2
By being involved in a conversation	13	24,1	18	31,0	31	27,4
By being heard out	22	41,0	11	19,0	33	29,2
By empathising with the case	12	22,2	19	32,2	31	27,4

Source: proprietary research

Each relationship should be based on certain values that bring people closer to each other. One of them is mutual support. It can manifest itself on various levels, which is why this question was also important. The most common statement concerns the support of a friend. This form of support is preferred by 63% of girls and 53% of boys. 44.2% of all respondents, expect the interlocutor, want to propose a solution to the problem. Almost 40% of respondents appreciate the presence of another person. This answer was indicated by over 50% of girls and only 27% of boys, which may mean that many more girls than boys value this kind of worth.

Over 27% of all surveyed youth emphasise that the support should also be visible through engaging in the conversation and empathising with the person with whom the dialogue is conducted. 41% of girls and 19% of boys also emphasise that listening makes them feel more supported than the interlocutor.

Table 9. The frequency of received support

Categories of answers	Examined					
	Girls No. = 54		Boys No. = 59		Overall No. = 113	
	No.	%	No.	%	No.	%
Very often	26	48,1	18	31,0	44	39,0
Often	17	31,5	24	41,0	41	36,2
Sometimes	9	17,0	13	22,0	22	19,4
Never	2	4,0	4	7,0	6	5,3

Source: proprietary research

Support is a desirable value in interpersonal relationships. Almost 40% of respondents answered that they receive it very often (39% of all respondents) or often (36.2% of all respondents). 17% of girls and 22% of boys say they experience support from another person only occasionally. On the other hand, ca. 5% of all respondents never receive support. Their experiences can be based on many unpleasant situations that make it difficult to enter into interpersonal relationships.

Summary

Communication is an inherent part of a human life. Result of research supply information that there are many ways to communicate with teenagers.

The most frequent way of teenagers' communication are messages sent by SMS. Lots of adolescents often use various types of instant messaging, such as Facebook or Twitter. Only 42.5% of all respondents prefer direct communication.

Unfortunately, difficulties in the conversation often arise and are almost often caused by technical problems with the phone or the Internet. A lot of emotions accompany the conversation, as well as, the anxiety associated with it. Criticism and slander also cause a negative reaction from the interlocutor. The respondents also pose that distracting attention during the interview is a kind of difficulty in understanding the other person. Therefore, it should resolve conflicts with the use of a dialogue. The factor valued by the respondents is the ability to listen and respond appropriately to a given problem. In this way, a lasting bond can be created by understanding and support between individuals.

The surveyed teenagers reply that they expect and often receive such support. It usually happens by being listened to. Unfortunately, not all students know the factors that improve communication so there should be lessons in order to do it. Some people are also unaware of the difficulties with talking, so talks should be held to make students aware of this phenomenon.

Bibliography

- [1] Adamiec M., Dzieło literackie w Sieci: pomysły, hipotezy i interpretacje z pogranicza wiedzy o literaturze, kultury masowej i współczesnej technologii, Sopot 2004.
- [2] Studzińska-Jaksim P., Komunikacja naukowa, otwartość i współpraca na portalach społecznościowych, Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie.
- [3] Dobek-Ostrowska B., Podstawy komunikowania społecznego. Astrum, Wrocław 1999.
- [4] Śnieżyński M., Zarys dydaktyki dialogu, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1997.
- [5] Buber M., Między osobą a osobą, (w:) Stewart J. (red.), Mosty zamiast murów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- [6] Wojciechowski J., Biblioteka w komunikacji publicznej, Warszawa 2010.
- [7] Giddens A., Konsekwencje nowoczesności, Kraków 2008.
- [8] <https://bezpiecznaszkola.men.gov.pl/projekty/Podstawowe%20zasady%20porozumiewania%20si%C4%99%20mi%C4%99dzy%20lud%C5%BAmi.pdf> (access 15.05.2022).

STRES W SZKOLE – DESTRUKTANT I POSTRACH DZIECI I MŁODZIEŻY

Kamil Gucwa

Student, Uniwersytet Pedagogiczny im KEN w Krakowie
Kamil.gucwa@student.up.krakow.pl

Wstęp

Obecne czasy, podejście do życia, wszechobecny pośpiech a także wiele innych czynników spowodowały, że stres stał się jednym z nieodłącznych elementów życia każdego z nas. Dotyka on także uczniów. Stres szkolny jest pojęciem dość często spotykanym. Jakże są zatem przyczyny jego powstawania? Wiele wypowiedzi na temat szkoły brzmi np. szkoła to ciągły stres, surowy nauczyciel, niesprawiedliwa wychowawczyni, zbyt wygórowane oczekiwania nauczyciela, presja rodziców czy chęć zdobywania dobrych ocen, rywalizacja między uczniami. Stwierdzenia takie pojawiają się już w szkole podstawowej i dotyczą często uczniów mniej zdolnych, lecz ambitnych. Często uczniowie boją się podzielić swoimi zmartwieniami z rodzicami i zagubieni zaczynają żyć w ciągłym lęku przed szkołą.

To właśnie szkoła powinna być miejscem, w którym uczniowie powinni zdobywać wiedzę i kształtować cenne umiejętności. Tymczasem instytucja ta często wywołuje jeden z podstawowych rodzajów napięcia emocjonalnego, który towarzyszy niejednemu dziecku czy nastolatкови. Wiąże się to z koniecznością adaptacji do nowego środowiska, sprawdzaniem wiedzy, wywoływaniem do tablicy, udzielaniem odpowiedzi, egzaminami, zbyt dużą ilością materiału, ale także z lękiem przed surowym nauczycielem.

W pracy omówiono problemy związane ze stresem z naukowego punktu widzenia i starano się odpowiedzieć na pytania dotyczące reakcji dzieci na stres szkolny, jego przyczyny, rodzaje i skutki w organizmie człowieka, konsekwencji sytuacji stresowych

doświadczanych przez uczniów, radzenia sobie ze stresem, a także przedstawiono wyniki badań nad stresem w szkole, przeprowadzonych wśród młodzieży szkolnej. Zamieszczono również wnioski, spostrzeżenia i obserwacje, dokonane na podstawie zgromadzonego materiału.

Koncepcje, definicja stresu i jego fazy

Wbrew pozorom nie jest to proste pytanie. Wynika to z faktu, iż z naukowego punktu widzenia nie jesteśmy w stanie wyodrębnić jednej, prawidłowej definicji stresu. Bliższe poznanie stresu, a także jego natury zawdzięczane jest w dużej mierze H. Selye – wiedeńskiemu lekarzowi. Prowadził on liczne badania nad tym bodźcem, a wiele postawionych przez niego też i wniosków mają zastosowanie także do dnia dzisiejszego. Uznał on, że stres jest zjawiskiem „walką lub ucieczką” organizmu na skutek czynników wywołujących stres – tzw. stresorów. Co ciekawe, uznał on, że ta ucieczka organizmu przed stresem ma miejsce nieświadomie, i dzieje się na poziomie podświadomym, bez udziału świadomości. Wynika to bezpośrednio z ewolucji. Kolejną ważną obserwacją tego psychologa był fakt, że stres występujący w życiu każdego człowieka przez dłuższy czas, przyczynia się do wystąpienia u niego różnego rodzaju chorób psychicznych np. depresje, nerwice itp. Sam stres, jako bodziec nie figuruje we współczesnej klasyfikacji chorób ICD 10, ale wyżej wymienione schorzenia jak np. depresja już tak.

Poznanie bliższej natury stresu zawdzięczane jest dzięki badaniom R.S Lazarusa i S. Folkmana, według których stres to „relacja między osobą a otoczeniem, która oceniana jest przez osobę jako obciążająca lub przekraczająca jej zasoby i zagrażająca jej dobrostanowi”.

R. Kretschmann uważał, że każdy człowiek reaguje inaczej na różne czynniki stresujące. To co u danego człowieka jest w stanie wywołać silne reakcje stresujące, u drugiego nie odbije się żadnym piętnem. Wyróżnia się szereg przykładów sytuacji stresowych, np. śmierć bliskiej osoby, wypadek komunikacyjny. Zdarzają się także sytuacje, które dla jednej grupy ludzi będą stresogenne, a dla innych już nie. Bierze się tu pod uwagę subiektywną ocenę danej osoby np. wystąpienie publiczne czy pierwsza praca zawodowa.

Artykuł ten poświęcony będzie stresowi, który towarzyszy uczniom na co dzień w szkole, a więc spotykamy się tu z drugą grupą sytuacji, które mogą wywoływać stres. Wynika to z faktu, że każde dziecko traktować należy jako indywidualną jednostkę. Nigdy nie spotkamy się z dwoma takimi samymi uczniami. [1, str. 6]

Z naukowego punktu widzenia, wyróżnić jesteśmy w stanie 3 rodzaje stresu;

- a. Stres jako bodziec
- b. Stres jako reakcja
- c. Stres rozpatrywany w kategoriach relacji między czynnikami zewnętrznymi, a ich odbiorem przez przedmiot

Stres z naukowego punktu widzenia

Mechanizm powstania i działania stresu (z medyczno-naukowej perspektywy) opiera się głównie na teoriach postawionych –przez Hansa Hugona Selye a. Jego nazwa to *ogólny syndrom adaptacyjny* (GAS – z ang. General adaptation syndrome). Zgodnie z tą teorią, stres jest somatyczną reakcją organizmu, mobilizującą jego siły do walki z zagrożeniem, co wywołuje próbę adaptacji do mechanizmu działania czynnika stresującego. W I etapie GAS-u dochodzi do reakcji alarmowej w organizmie. Do krwioobiegu dostają się różne substancje, np. hormony sterydowe czy endorfiny. Na skutek tego następuje znaczne przyspieszenie przepływu krwi w ciele człowieka. Powiększeniu

ulegają żrenice, a także zostaje podwyższony poziom cukru we krwi. Jeżeli czynnik wywołujący stres nie ustępuje, lub jest na tyle silny, wtedy organizm wchodzi w drugą fazę GAS. Organizm próbuje dostosować się do stresora. Trzecią i już ostatnią fazą jest faza wyczerpania. Organizm w tej fazie przejawia cechy zmęczenia, nie jest on w pełni sprawny. Do najbardziej charakterystycznych cech zaliczamy zmęczenie psychiczne i fizyczne. [2, str. 194-196]

Stres w szkole; z czego wynika, jak wpływa na uczniów?

Z przykrością należy stwierdzić, że wiele błędów leży nie po stronie uczniów, lecz po stronie nauczycieli i rodziców. Większość z dzieci czuje niepokój i strach przed surowymi nauczycielami. Duża część z nich ma pragnienie dostania w czerwcu świadectwa z czerwonym paskiem. To również zwiększa u nich poczucie lęku i strachu przed klęską czy niepowodzeniem. Niewskazane są także chore i niezdrowe ambicje rodziców, aby to właśnie ich dziecko było „najlepsze” w tym co robi, aby było „Primus inter pares”. Duża część dzieci ma także obawy o gnębienie psychiczne i fizyczne przez swoich rówieśników. Pomimo wielu apeli przemoc w szkole to często „chleb powszedni”. Jak pokazuje literatura częściej spotkać się możemy z przemocą psychiczną niż fizyczną, lecz ona również w polskich szkołach nadal ma miejsce. Wszystko ma swój ciąg przyczynowo-skutkowy. Skutkiem trwale utrzymującego się uczucia stresu mogą być epizody depresyjne, zaburzenia lękowe, myśli samobójcze, niechęć wychodzenia do rówieśników, zaburzenia snu czy apetytu a także częste bóle żołądka. Pojawić się także może nerwica natręctw. Uczniowie, których trwale i w mocnym stopniu dotyka stres często zdobywają coraz to gorsze wyniki w nauce. [3,5]

„Jest pewien sposób jedyna droga... Jak mamy pokonać wspólnego wroga?” Czyli o tym jak przezwyciężyć szkolny stres?

Długotrwały stres występujący wśród dzieci i młodzieży przyczyniać się będzie zdecydowanie do występowania wielu patologicznych zjawisk i zachowań. W placówkach gdzie uczniowie w anonimowych badaniach określali natężenie stresu jako duże i bardzo duże zaobserwowano między innymi; duże odsetek nieusprawiedliwionych obecności (wagary), przemoc fizyczną a także psychiczną. Kluczowym pytaniem jest więc; jak w dobie trudów dzisiejszego świata mamy uporać się ze stresem i sprawić, że współczesna szkoła stanie się szkołą bez stresu i przyjazną uczniowi? Na to pytanie wbrew pozorom, ciężko jest znaleźć jedną, prawidłową odpowiedź. Metod jest wiele. W książce Praca zbiorowa (2015). „*Szkola bez barier. O trudnościach w nauczaniu i uczeniu się*”, Katowice, wyd. Uniwersytetu Śląskiego praca, jedna z autorek sugeruje i jednocześnie przeciwstawia się podejściu wielu rodziców, które objawia się przeważnie twierdzeniem „Musisz iść do szkoły!”. Autorka jest zdania, aby uczniom pozwalać wykazywać się kreatywnością. Aby nie pozbawiać ich szansy na własne myślenie, należy pozwalać wykazywać się im kreatywnością, starać się aby lekcje nie odbywały się według schematu; sprawdzian, kartkówka, odpowiedź, sprawdzian, kartkówka, odpowiedź... Tylko, aby były ciekawe i z pomysłem [2, str. 201-212]

Innym bardzo ważnym aspektem jest to aby uświadomić uczniom, że nie muszą oni być perfekcjonistami w tym co robią. Młodzież szkolna zdać musi sobie sprawę z tego, że oceny w szkole nie są najważniejsze. Nie bez powodu w niektórych wysoko rozwiniętych krajach na świecie, oceny są właśnie wprowadzane dopiero od wyższych poziomów edukacyjnych. Błędne przekonanie dzieci wynika w dużej mierze z niezdrowej, wręcz chorej obsesji ich rodziców, którzy zmuszają i mobbingują własne pociechy do zdobywania jak najlepszych stopni, co często powoduje u nich różnego rodzaju fobie. [4]

Szkoła, jako placówka dydaktyczna powinna także umożliwiać uczniom spełnianie i realizowanie ich pasji. Powinny w niej funkcjonować koła, gdzie nasze dzieci będą mogły się odnaleźć i odkrywać w sobie zainteresowania. Mowa tu choćby o kołach fotograficznych, artystycznych czy nawet teatralnych. Szkoła i nauczyciele powinni dawać takie możliwości dzieciom. Zjawiskiem powszechnym jest to, że młodzież szkolna realizuje swoje pasje, jednak nie w szkołach, bo tam nie ma dla nich odpowiednich warunków. Problemem tego zjawiska, jest fakt, że nie każdego dziecko na takie „przyjemności” może sobie pozwolić. Spowodowane jest to oczywiście zróżnicowaną sytuacją finansową ich rodziców. [2, str. 263-297]

Szkolny stres a pandemia COVID-19 - autorskie badanie

Bardzo interesującym aspektem jest wpływ pandemii wywołanej przez wirus COVID-19 na sytuację psychiczną dzieci i młodzieży. Duża liczba zachowań, zgonów a także liczne obostrzenia zmusiły w pewnym czasie wszystkie szkoły do przejścia na zdalny tryb nauczania. Według licznych badań duży odsetek uczniów był zadowolony z faktu odbywania zajęć w formie zdalnej.

Celem badań przeprowadzonych wśród 100 uczniów szkoły podstawowej i LO było znalezienie odpowiedzi na pytania: Jak dzieci reagują na stres szkolny? Jakie są konsekwencje sytuacji stresowych, doświadczanych przez uczniów? Czym grozi nadmiernie odczuwany stres w szkole i jak sobie z nim radzić?

Byli to uczniowie, którzy nie znali się osobiście, chodzili do szkół o różnym poziomie, w szkołach średnich były to klasy o różnej specjalizacji, uczniowie różnili się także wynikami w nauce, sytuacją rodzinną i materialną. Badanie zostało przeprowadzone całkowicie internetowo poprzez platformę Microsoft Forms. Znajdowało się w tej ankiecie 9 pytań, miały one zarówno formę jednokrotnego wyboru, jak i wymagały od uczniów dłuższej, rozwiniętej odpowiedzi.

Pytanie 1 – W jakiej formie zajęć preferujesz uczestniczyć;

- A) Zdalnej – 93%
- B) Stacjonarnej – 7%

Na podstawie zgromadzonych wyników jednoznacznie można stwierdzić, że preferowaną formą jest zdalna

Pytanie 2 – Co sprawia, że w pytaniu wyżej wybrałeś daną formę nauczania?

Pytanie to wymagało w wyznaczonym miejscu wpisania rozwiniętej odpowiedzi. Z wiadomych przyczyn nie jestem w stanie wymienić wszystkich odpowiedzi, jednak pozwolę przytoczyć najczęściej się powtarzające i najbardziej ciekawe;

„Przy zdalnym nauczaniu nie odczuwam tak dużej presji jak chodząc do szkoły”

„Chcę mieć zdalne nauczanie, bo nie muszę stresować się sprawdzianami i kartkówkami, nie istnieje coś takiego jak zdalna nauka. Lekcje i sprawdzanie wiedzy przez komputer to fikcja”

„Nie muszę stresować się sprawdzianami i kartkówkami. Łatwiej jest odpisywać. Ja mieszkam 10 km od miasta, mogę rano dłużej spać, nie jest konieczne szykowanie się do szkoły, nie stresuje się tak samo dojazdami”

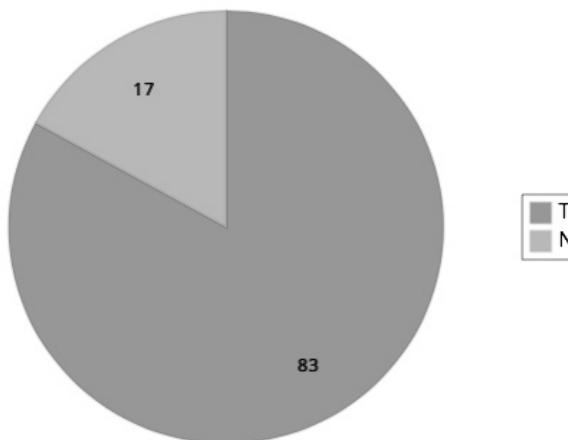
„Przez zdalne nauczanie mogę odpocząć od swojej klasy. Nie martwię się tym, że po raz kolejny będę musiał ich widzieć i denerwować się z rana. Oceny z matmy tak samo mi się poprawiły i chyba 1 raz nie będę miał komisa na wakacjach”

Odpowiedzi uczniów stawiają sprawę jasno. Nauka zdalna eliminuje wiele czynników stresowych a także powoduje, że odczuwają oni lub w ogóle nie odczuwają stresu. Najczęściej przytoczoną odpowiedzią był fakt większej możliwości odpisywania, możliwość nieuczenia się na lekcje, które nie pokrywają się z zainteresowaniami dzieci.

Pytanie 3 – Czy nauczanie zdalne wyeliminowało całkowicie lub częściowo stres związany z koniecznością chodzenia do szkoły?

A) Tak – 83%

B) Nie – 17%

Pytanie 4 – Dlaczego w odpowiedzi wyżej zaznaczyłeś/aś daną pozycję?

Najciekawsze odpowiedzi badanych;

„Od dziecka nienawidziłem WFu. Nie lubię sposobu prowadzenia zajęć, a także gier zespołowych. WF w formie zdalnej to jeden wielki pic na wodę. Przynajmniej każdy ma 5 i nie zapomni stroju”

„Nie muszę się stresować matką, od zawsze nie rozumiałam jej. Nikt mnie nie weźmie do tablicy, a klasówki można zawsze napisać grupowo albo po prostu odpisać”

„Jedna dziewczyna z klasy zawsze się śmiała ze mnie, dokuczala mi, mimo że nic jej nie zrobiłam. Nie muszę jej oglądać przynajmniej.”

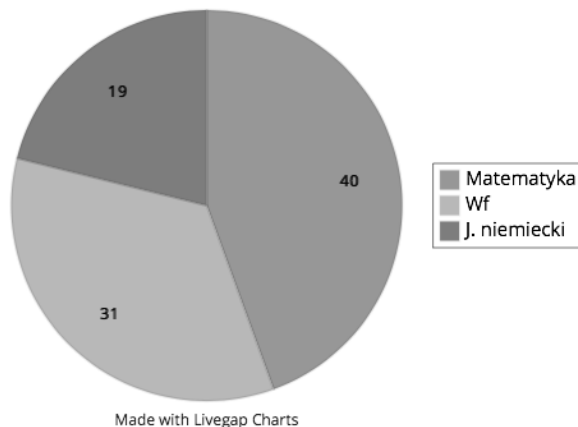
Pytanie 5 - Z których przedmiotów najbardziej cieszysz się, że się nie odbywają w tradycyjnej formie w szkole? (możliwość zaznaczenia wielu opcji)

Matematyka – 40%

Wychowanie fizyczne – 31%

J. niemiecki – 19%

Z których przedmiotów najbardziej cieszysz się, że się nie odbywają?

Pytanie 6 - Uzasadnij krótko swój wybór w pytaniu 5;

„ Nie rozumiem matematyki, nie będzie mi ona do niczego potrzebna w życiu i mam z niej teraz lepsze oceny”

„ Często mam bolesne okresy i trudności w związku z tym z wfem. Teraz mogę pozwolić sobie na 100% frekwencji. Krępuje się czasem przebijania przy dziewczynach ze względu na nadwagę”

„ Nie chce mi się ćwiczyć na wf i chodzić w sumie tak samo wiec teraz na luzie będę miał 5 albo 6 jak każdy”

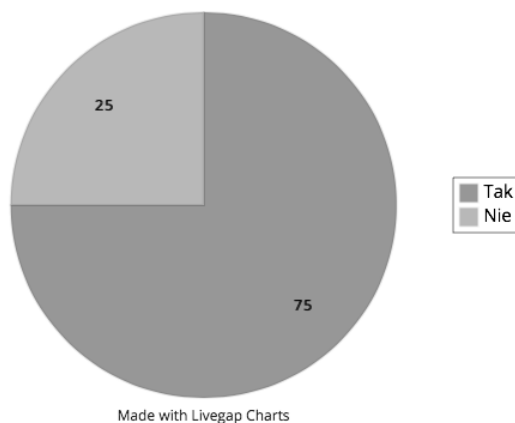
„Moja pani od matematyki nie lubi mnie jest bardzo surowa i często wysmiewa się z innych dzieci przy tablicy jak czegoś nie umieją zrobić teraz jej już chociaż nie widuje”

Pytanie 7 – Czy odczuwałeś stres po konieczności wrócenia do szkoły na tradycyjne zajęcia?

A) Tak – 75%

B) Nie – 25%

Czy odczuwałeś stres po wrócenia do szkoły na zajęcia?

Pytanie 8 – Czy odczuwasz większy stres związany z koniecznością napisania Państwowych Egzaminów np. Matura, Egzamin 8-klasisty po zdalnym nauczaniu?

A) Tak – 69%

B) Nie – 31%

Pytanie 9 – Dlaczego? (nawiązanie do pytania 8)

Przykładowa odpowiedź;

„Bo odpisywałem i nic się nie uczyłem przez rok czasu na zdalnym a na egzaminach odpisywanko się skonczy i będę to niestety prawdziwa forma weryfikacji wiedzy, jednym słowem leżymy i kwiczymy”

Podsumowanie; własne spostrzeżenia i wnioski

Stres jest nieodłącznym elementem polskiej, szkolnej rzeczywistości. Większej części polskich uczniów towarzyszy on na co dzień. Szkoła na przestrzeni lat diametralnie się zmieniła. Wynika to na pewno z lepiej wykształconych pedagogów, z obecności psychologa w większości polskich szkół, z wyeliminowania kar cielesnych, kozy czy innych złych form wychowywania. W coraz większej ilości placówek powstają kąpiki psychologiczne, często spotkać się możemy także z „cichymi pokojami” gdzie chętni uczniowie mogą побыć w ciszy. Jednak te elementy, nie zwalczyły w pełni poczucia stresu u naszej młodzieży. Szkoła powinna być miejscem, gdzie dzieci chętnie chodzą i wracają z uśmiechem na twarzy. Jako student i przyszły pedagog mam w głębi duszy nadzieję, że kiedyś obudzimy się w świecie, gdzie tak faktycznie się stanie. Szkoła, nauczyciel i lekcje będą traktowani jako przyjaciele i sprzymierzeńcy, nie jak wrogowie.

Na podstawie przeprowadzonego przeze mnie badania jednoznacznie można określić, że w dobie pandemii COVID-19 poziom stresy wśród polskich uczniów jednoznacznie uległ zmniejszeniu. Wynika to z łatwiejszej możliwości stosowania niedozwolonych form pomocy naukowej brakiem konieczności dojeżdżania uczniów z aglomeracji, możliwością dokonywania „selekcji” na jakie przedmioty kłaść należy

większy nacisk, oraz brakiem bezpośredniego kontaktu z niektórymi rówieśnikami i pedagogami. Należy przy tym zwrócić szczególną uwagę i zastanowić się jak będzie kształtowała się sytuacja po powrocie do całkowitego stacjonarnego trybu nauki.

Bibliografia

1. Jakimczuk A. (2012). „*Szkolny stres*”, Poznań, wyd. Colorful Media.
2. Praca zbiorowa (2015). „*Szkola bez barier. O trudnościach w nauczaniu i uczeniu się*”, Katowice, wyd. Uniwersytetu Śląskiego.
3. Galicka-Płachta I. (2005). „Stres w szkole. Jak z potwora uczynić przyjaciela?” wyd. Studio Astropsychologii.
4. Schulte-Markwort M. (2017). „*Wypalone dzieci. O presji osiągnięć i pogoni za sukcesem*” wyd. Dobra Literatura
5. Korczyński S. (2015). „*Stres w środowisku edukacyjnym młodzieży*” wyd. Difin.

ЗМІСТ

PHILOSOPHY

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДСТВА – АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПИТАННЯ

Рубан Ольга В'ячеславівна, ...5

CULTURAL STUDIES

ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мищенко Марина Олексіївна 7

ФЕНОМЕН МІФУ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Адамчук Наталя Василівна 9

ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ ОБРАЗ: ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ

Копилова Світлана Володимирівна 11

«ЛИСТИ З ФРОНТУ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ» З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ» ЯК ПРИКЛАД ПИСЕМНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Тітова Ірина Сергіївна 14

НАРОДНІ ПРОКЛІОНИ В КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВИХ ТРАДИЦІЯХ ЧИГИРИНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Шульженко Тетяна Михайлівна 17

КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА 70- 80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Чолій Оксана Іванівна 21

HISTORY

ЕПІДЕМІЯ ТУБЕРКУЛЬОЗУ І ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ТА БІЖЕНЦІ З УКРАЇНИ У ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х РОКІВ)

Подобед Олена Андріївна 30

ГРИГОРІЙ ЦАМБЛАК (БЛ. 1365 – БЛ. 1420) – УЧЕНИЙ-БОГОСЛОВ, ОРАТОР-КРАСНОМОВЕЦЬ, НАРОДНИЙ ДИПЛОМАТ У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ І ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА РАНЬМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ (ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА БІОГРАФІСТИКА)

Циватий Вячеслав Григорович 33

POSTRZEGANIE TZW. WIELKIEJ I MALEJ ESCHATOLOGII PRZEZ LUDZI EPOKI ŚREDNIOWIECZA

Bekus Ewelina 36

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ О.М. ШИШКІНА В ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Бояринова Ірина Олександрівна 41

POSTRZEGANIE I STATUS ARTYSTY W STAROŻYTNEJ GRECJI Majewski Łukasz	43
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СЕКЦІЙ ТА МАСОВИХ ДОБРОВІЛЬНИХ ТОВАРИСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИШПВ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТ. Покалок Вадим Вікторович	48
«БИКІВНЯНСЬКИЙ ЛІС» – МІСЦЕ ПОХОВАННЯ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ (ЗА УСНОІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ) Бривко Микола	52
ПОЛЬСЬКА ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В 90-Х РР. 19 СТ.-ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ 20 СТ. Приходько Микола Миколайович.....	55
МУЗЕЙНІ ВИДАННЯ ЯК АРГУМЕНТ ПРОТИ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ Чергік Наталія Юріївна	57
WARUNKI FINANSOWE I MATERIALNE W ARMII KRÓLESTWA POLSKIEGO 1815–1830 WE WSPOMNIENIACH ŻOŁNIERZY mgr Piecyk Arkadiusz.....	59
КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ДЖОНА Ф. КЕННЕДІ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗА ДИСКУРСИВНИМ АНАЛІЗОМ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ З ОБРАЗАМИ ВБИВСТВА ПРЕЗИДЕНТА Поліщук Юрій Михайлович.....	63
КІНОФІЛЬМ «ЗАХАР БЕРКУТ» У ПРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США 1970-1976 Буралова Еліна Олександрівна	66
PSYCHOLOGIA	
SUBJECTIVE AND MENTAL WELL-BEING dr Stradomska Marlena, dr Dyndur Jolanta	68
ЛЮДИНА В УМОВАХ СЕРЕДОВИЩНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ Завгородня Олена Василівна.....	72
PODSTAWY ETYKI ZAWODOWEJ – SPOŁECZNOŚĆ ZAWODOWA mgr lic. Szpunar Paweł	75
ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ Процик Любов Сергіївна.....	82
IMPOSTOR SYNDROME - AN INTERDISCIPLINARY APPROACH dr Stradomska Marlena	84
ЕТЫКА ЗАВОДОВА ПИЕЛҒНИАРЕК РЕФЛЕКСЈЕ НАД ПРЗЫСЪЛЎСІА НАУЧЗАНА ПИЕЛҒНИАРСТВА Bartusek Mariola.....	88

**ATTITUDES OF SENIORS ON NEW TECHNOLOGIES
ACCORDING TO OWN RESEARCH**

Wrukowska Daria 94

SUMIENIE – NACZELNA FORMA MORALNOŚCI A ETYKA ZAWODOWA

Dr inż. Myjak Krzysztof 98

PEDAGOGY

**СУТНІСТЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Бісік Світлана Гаврилівна, Рубан Ольга В'ячеславівна 104

**GRYWALIZACJA JAKO NOWY SPOSÓB OMAWIANIA LEKTUR SZKOLNYCH
NA PRZYKŁADZIE AUTORSKIEGO KONSPEKTU LEKCJI:
PODRÓŻUJEMY ŚLADAMI PINOKIA**

Kubiak-Antoszevska Monika 107

**ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ
ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ**

Черниш Наталія Андріївна 115

**ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ПРЕДМЕТА
«ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»**

Сапегіна Валентина Василівна 117

**КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ - ВАЖЛИВА СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Боляк Тетяна Михайлівна 120

SYNDROM WYPALENIA ZAWODOWEGO WŚRÓD POLSKICH NAUCZYCIELI

Gucwa Kamil 123

**COMMUNICATING – MUTUAL UNDERSTANDING – SENSITIVITY
AND SUPPORT OF THE YOUTH**

Urbańska Karolina 131

STRES W SZKOLE – DESTRUKTANT I POSTRACH DZIECI I MŁODZIEŻY

Kamil Gucwa 140

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 45

Матеріали

XIV Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та
практика» (20.05.2022 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій
ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 28.06.22
Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 10,5
Наклад 50 прим. Замовлення № 2806/22
Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.
Виготовлювач: СПД Андрієвська Л. В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9
Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.